

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KATONA CSABA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMXII

TARTALOM

Előszó

KOVÁCS ELEONÓRA: Anyakönyvek és a genealógiai kutatás. 1

1. Értekezések

SZUROMI SZABOLCS ANZELM: Az egyházi anyakönyv mint az egyházi levéltári állomány sajátos kategóriája.
Áttekintés a Katolikus Egyház hatályos kánoni előírásai alapján 2
SZABADI ISTVÁN: Anyakönyvek kutatása a Magyarországi Református Egyház gyűjteményeiben 5
KERTÉSZ BOTOND: Anyakönyvi kutatás a Magyarországi Evangélikus Egyházban 8
APRÓ ERZSÉBET: Anyakönyvi kutatások lehetőségei a Vajdaságban 11
BERNÁD RITA MAGDOLNA: A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár anyakönyvei 17
BOTLIK JÓZSEF: Anyakönyvi kutatások lehetőségei Kárpátalján 23

2. Kisebbségi cikkek

BEKE MARGIT: A Tanácsköztársaság némely anyakönyvezési gyakorlata 29
LAKATOS ANDOR: Anyakönyvek digitalizálásának tapasztalatai Kalocsán 33
REISZ T. CSABA: Mandl Sándorné visszaemlékezése a mormon mikrofilmezési akcióra (*Forrásközlés*). 36

3. Hírek

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2012. 2. félévi programja

TURUL

LXXXV. évfolyam

2012. 1. füzet

A Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mol.gov.hu

Olvasószerkesztő: ZSUPOS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

Heliox Film Kft.

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

 archívum
Magyar Országos Levéltár

KOVÁCS ELEONÓRA
Anyakönyvek és a genealógiai kutatás

A Turul 2012. évi 1. füzetében annak a konferenciának az előadásából ad közre írásokat, amelyet a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2011. október 18-án a Magyar Nemzeti Múzeumban „Anyakönyvek és a genealógiai kutatás” címmel szervezett. Az itt elhangzott előadások jelentős része beérkezett szerkesztőségünkbe, így lehetőség nyílt egy tematikus szám létrehozására. (Bár nem a konferencián hangzott el, de mivel szorosan a témához kapcsolódik, szerepeltetünk egy, a mormon mikrofilmzés történetét tárgyaló forrásközlést is.)

Az itt közölt anyag három témakör köré szerveződik, s többféle nézőpont és vélemény ismerhető meg belőle. A rendezvény megszervezésének apropója – s egyben a konferencia egyik problémaköre – a közlevéltárakban folytatható anyakönyvi kutatásokat befolyásoló törvényi szabályozás megváltoztatásának közelmúltban tervezett módja volt. Az anyakönyvek kutatásának jogi szabályozásával kapcsolatos nagy érdeklődést a 2010. évi I. törvény váltotta ki, amely világossá tette, hogy a levéltárakban őrzött állami anyakönyvek másodpéldányai nem kutathatóak. A konferencián elhangzott a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium jogi szakreferensének előadása, aki a kutatást szabályozó törvények rövid összefoglalása mellett megfogalmazta, hogy az úgynevezett anyakönyvi és a levéltári törvényt kellene összehangba hozni, s olyan szabályozást lenne szükséges megalkotni, amely mind a személyes adatok védelmét, mind pedig a kutatók érdekeit figyelembe veszi.

A közlevéltárak, a világi gyűjtemények problémái mellett a következő kérdéskör az egyházi levéltárakban őrzött anyakönyvek kutatásának módja, szabályozása volt, s hogy miként reagálnak az egyre bővülő és változó kutatói igényekre az egyházi gyűjtemények. Jelentős különbségek vannak a különböző egyházak által alkalmazott szabályozások között, valamint az e-kutatással kapcsolatos lépések terén is. Nem csupán az e tárgyban felvetődött megoldandó problémák, hanem a családtörténet, családfakutatás egyházi archívumokban őrzött főbb levéltári forrásai is tárgyai e tanulmányoknak.

Harmadik kérdéskörként szerepelnek a határon túli – Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban és Kárpátalján található – magyar vonatkozású levéltári anyagokról, azok fellelhetőségéről, valamint az ottani kutatás lehetőségeiről, s az azt szabályozó törvényekről szóló írások.

Az egyre gyarapodó kutatói igények, a restaurálás és az őrzés problémái, de az informatika adta új lehetőségek is egy irányba mutatnak: a digitalizálás lenne az ideális megoldás. Ezzel meghatározott keretek között, megfelelő szabályok, törvények betartása mellett (akár egyházi, akár világi gyűjteményekről legyen is szó), az iratot őrzők által ellenőrzött módon egyszerre lehetne eleget tenni nem csupán a jogszabályoknak, s a veszélyeztetett iratok állományvédelme miatt előírt követelményeknek, de a korunkra jellemző felgyorsult információáramlás okozta újabb és újabb kutatói igényeknek is.

A konferencia programja

- ORBÁN BALÁZS ANDRÁS (jogi szakreferens, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium): Anyakönyvi kutatások jogi szabályozása
- SZUROMI SZABOLCS ANZELM (rektor, Pázmány Péter Katolikus Egyetem):
A Magyar Katolikus Egyház kánonjogi álláspontja az anyakönyvek tekintetében
- SZABADI ISTVÁN (igazgató, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára):
Anyakönyvek kutatása a Magyarországi Református Egyház gyűjteményeiben
- KERTÉSZ BOTOND (történész–muzeológus, Evangélikus Országos Múzeum):
Anyakönyvek kutatása a Magyarországi Evangélikus Egyház gyűjteményeiben
- HARASZTI GYÖRGY (elnök, Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékhely Közalapítvány): A magyarországi izraelita anyakönyvek kutatása
- KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN (levéltáros, Magyar Országos Levéltár): Anyakönyvi kutatások a Magyar Országos Levéltárban
- BEKE MARGIT (elnök, Esztergom–Budapesti Főegyházmegyei Egyháztörténeti Bizottság): A Tanácsköztársaság némely anyakönyvezési gyakorlata.
- LAKATOS ANDOR (igazgató, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár): Anyakönyvek digitalizálásának tapasztalatai Kalocsán
- BERNÁD RITA (levéltáros, Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár): Erdélyi anyakönyvi kutatások lehetőségei
- BOTLIK JÓZSEF (egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem): Anyakönyvi kutatások lehetőségei Kárpátalján
- APRÓ ERZSÉBET (ny. főlevéltáros, Bács-Kiskun Megyei Levéltár): Anyakönyvi kutatások lehetőségei a Vajdaságban
- HUNYADY LÁSZLÓ (elnök, Magyar Családkutató Egyesület): Anyakönyvi kutatások tapasztalatai a Felvidéken

SZUROMI SZABOLCS ANZELM O. PREM.

Az egyházi anyakönyv mint az egyházi levéltári állomány sajátos kategóriája. Áttekintés a Katolikus Egyház hatályos kánoni előírásai alapján*

Az egyházi levéltári anyag szűk értelemben az egyházi hivatalok tevékenysége körében keletkezett hivatalos iratokat jelenti. Az egyházi levéltárak állományának legnagyobb részét ennek tükrében az anyakönyvek, a házassági peres iratok vagy más, egyházi közérdeket érintő dokumentumok alkotják.¹ Az említett típusú iratok kezelésénél hangsúlyosan ügyelni kell a Katolikus Egyház saját jogának – azaz a hatályos egyetemes és részleges kánoni előírásoknak – a megtartására, különös tekintettel az illetékes megyés püspök, érsek vagy szerzetesi nagyobb elöljáró engedélyezési jogkörének teljes mértékű tiszteletben tartására, valamint az esetlegesen kötelező állami jogszabályok maradéktalan követésére, amennyiben azok nem ellentétesek az egyház belső jogával és céljával, azaz a lelkek üdvösségével.² A történeti és az egyes intézmények mindennapi működéséhez szükséges aktív levéltári anyag számos egyházi intézményben, sajátosan pedig a plébániákon együtt, illetve vegyesen található, felügyeletük pedig a területileg illetékes megyés püspök kompetenciájába tartozik. Ennek a megfelelő rendezésére mind a mai napig több egyetemes és részleges kánoni norma született.

A katolikus egyházi levéltárakra vonatkozó kánoni források

A hatályos *Codex iuris canonici* (továbbiakban CIC) 486–491. kánonjai egyetemlegesen szabályozzák az egyházi levéltárak létesítését és működését, ezen túlmenően a CIC önálló kánonban foglalkozik a plébániai anyakönyvekkel (vesd össze 535. kánon), illetve a házassági anyakönyvezéssel (vesd össze 1121–1123. kk.). Ez az egyetemes norma kiegészül a Szent Klérus

Kongregáció által 1971. április 11-én kiadott és továbbra is hatályban lévő *De cura patrimonii historico-artistici Ecclesiae* körlevél normájával³, továbbá az Államtitkárság által az egyházi levéltárak okmányainak sokszorosítására vonatkozóan 1978. július 31-én kiadott részleges irányelvvel,⁴ s végül Az egyházi levéltárak szerepe a lelkipásztori életben címmel 1997. február 2-án közreadott körlevéllel,⁵ amely 1998-ban magyar nyelven is napvilágot látott.⁶ A hatályos kánoni előírásokat – így azok értelmezését is – alapvetően befolyásoló korábbi rendelkezések közül fontosak XIV. Benedek pápa (1740–1758) 1741. november 17-én kelt *Satis Vobis* kezdetű enciklikája,⁷ Szent X. Piusz pápának (1903–1914) a házasság anyakönyvezésére vonatkozó 1907. augusztus 2-i híres *Ne temere* dekrétuma,⁸ valamint 1912. január 1-jei *Etsi Nos* kezdetű konstitúciója,⁹ továbbá XII. Piusz pápa (1939–1958) *Exsul Familia* kezdetű és 1952. augusztus 1-jén kiadott apostoli konstitúciója,¹⁰ s természetesen a CIC (1917) 381, 470, és 1103. kánonok. A felsorolt hatályon kívüli normák igen jelentősek az egyházi levéltárak és különösen a plébániai anyakönyvezés és anyakönyvi másolatok kiállítása tekintetében. Mivel tartalmukat az új Egyházi Törvénykönyv is átveszi, illetve azzal összhangban lévő részletesebb rendelkezéseket tartalmaz, így a CIC 6. kánon 2. § értelmében a hatályos jogot ezen régebbi kánoni előírások figyelembevételével szükséges értelmezni.¹¹

* Itt köszönöm meg S.Em.a R. Raffaele Farina SDB, a Szent Római Egyház Bíboros Levéltárosának és Könyvtárosának személyes szakmai segítségét a szentszéki dokumentumok mértékadó értelmezése terén.

¹ Részletesen pl. Naz, R. (dir.), *Dictionnaire de droit canonique*, I. Paris, 1924. 1028–1032. Haering, S. – Schmitz, H. (ed.), *Diccionario enciclopédico de Derecho Canónico*, Barcelona 2008. 50–52. Varga Lajos: A történeti levéltár és szerepe az egyházmegye életében. In: *Kánonjog*, 12 (2010) 7–16, különösen 12–14.

² Erdő Péter: *Egyházig. Bp., 2005.* (Szent István Kézírókönyvek 7.) 356–357.

³ SC Clericis, litt. circ. *De cura patrimonii historico-artistici Ecclesiae* (11 apr. 1971): AAS 63 (1971) 315–317.

⁴ Secretaria Status seu Papalis, Normae part. (31 iul. 1978): *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, V. Romae 1980. 7476–7477.

⁵ Pont. Com. Bon. Cult., litt. *Nel corso* (2. febr. 1997): *Enchiridion Vaticanum*, XVI. 74–99.

⁶ *Az egyházi levéltárak szerepe a lelkipásztori életben* (Római Dokumentumok XI.), Bp., 1998.

⁷ Benedictus XIV. Ep. Enc. *Satis Vobis* (17 nov. 1741): *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, VII. Romae 1994. 9339.

⁸ Pius X. Decr. *Ne temere* (2 aug. 1907): *Pii X Pontificis Maximi Acta*, IV. Romae 1914. 40–46.

⁹ Pius X. Const. *Etsi Nos* (1 ian. 1912): *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, VII. Romae 1994. 9339.

¹⁰ Pius XII, Const. Ap. *Exsul Familia* (1 aug. 1952): *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, VII. Romae 1994. 10180.

¹¹ Erdő P.: i. m. 89.

A magyarországi hatályos részleges jog tekintetében feltétlenül szükséges ismerni a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia által 1988-ban kiadott Egységes Katolikus Anyakönyvezési Szabályzatot.¹² Ezt egészítik ki az egyes egyházmegyék saját levéltári szabályai, amelyeknek – az egyetemes jog előírásaira figyelemmel (vesd össze 486. és 491. kánon) – részét képezi a plébániai levéltárakra vonatkozó rendtartás is.¹³

Magyarországon a 19. század legvégéig az egyházi anyakönyvek állami közokiratnak minősültek. Ennek ellenére szükséges aláhúznunk: az állami anyakönyvezésről szóló 1894. december 9-én jóváhagyott és december 18-án kihirdetett 1894. évi XXXIII. tc. 1. §-ában rögzítette, hogy a születések, házasságok és halálesetek¹⁴ közhitelű nyilvántartására az állami anyakönyvek hivatottak, de egyben arról is rendelkezett, hogy a törvény hatálybalépése előtt vezetett egyházi anyakönyvekből továbbra is kiállíthatók a korábbi időszakot érintő közhitelű kivonatok az illetékes egyházi hatóság által.¹⁵ Ezzel lényegében megtörtént Magyarországon az örökösödés, a házasságkötés és az anyakönyvezés szekularizációja, azaz leválasztása az egyházi adminisztrációról,¹⁶ amely folyamat 1994. december 18-ával végérvényesen lezárult, az 1894. évi XXXIII. tc. hatálybalépésétől számított 100 év elteltével. A kérdéses – korábban közokiratnak minősülő – okirati körről, a jelenleg Magyarország területén elhelyezkedő plébániák tekintetében másolat található a Magyar Országos Levéltárban.

A plébániai levéltárak és az egyházi anyakönyvekre vonatkozó hatályos egyházi jogi környezet

A levéltárakra vonatkozóan – amint arra már fentebb utaltunk – elsődlegesen a hatályos CIC kánonjai tartalmazzák a kötelezően megtartandó kánoni alapelveket. Így jelenleg három fajta levéltárat tudunk megkülönböztetni: a) általános levéltárat (486. kánon 2–3. §§), b) titkos levéltárat (489. kánon), c) történelmi levéltárat (491. kánon 2. §). A CIC 486. kánon 1. § szerint „Az egyházmegyére vagy plébániára vonatkozó minden okmányt gondosan kell őrizni.” Ennek alapján egyértelmű, hogy a plébániai okiratokat, azon belül az 535. kánonban részletesen szabályozott anyakönyveket is, az egyházi levéltári állomány részének tekinti a jogalkotó, tehát az általános levéltári rendelkezések – kivéve, ha annak az ellenkezője a jogszabály szövegéből kifejezetten kiténik – is vonatkoznak rájuk. Erre utal az 535. kánon 4. §-a, amely a plébánián

őrzött anyakönyveknek a plébániai levéltárban való elhelyezéséről rendelkezik.

A CIC 535. kánona pontosan felsorolja a plébánián megtalálható anyakönyvek egyes kategóriáit, amikor az 1. §-ban nevesíti a keresztelési, a házassági, a halotti, valamint az egyéb anyakönyveket. Ugyanez a kánon rendelkezik a további szentségek felvételéről szóló, valamint más – a krisztushívó életállapotát érintő információk (például a házasság eredeti érvénytelenségének kinyilvánítása; pápai felmentés a klerikusi jogok és kötelességek, valamint a cölibátus alól; szerzetesi intézményben letett nyilvános örökfogadalom alóli pápai felmentés) – keresztelési anyakönyvbe történő későbbi bejegyzéséről, amint arra az 1121–1123. kánonok is kitérnek a házasságkötések kapcsán. Látható, hogy a keresztelési anyakönyvnek kiemelkedő jelentősége van a Katolikus Egyház mindennapi szentség és szentelmény kiszolgáltató életében, így érthető a rávonatkozó precíz kánoni szabályozás szükségessége.

Bármely egyházi levéltár sajátossága a lelki és az anyagi ügyekre vonatkozó okmányok őrzése és megfelelően elzárt módon történő kezelése. A plébániai anyakönyvek vonatkozásában – ahogy az egyházmegyei bíróságok házassági és büntető eljárási okiratainak tekintetében is – hangsúlyosan igaz a lelki ügyekhez való tartozás, így az okiratok körülményekébe történő kezelése, őrzése és a szigorú óvintézkedések körülményekébe történő megtartása szorosan hozzátartozik a lelkek üdvösségéért való felelősségteljes fáradozáshoz. Nem véletlen tehát a 491. kánon 1. § azon előírása – mely kifejezetten vonatkozik a plébániai okiratokra is –, hogy ezen levéltári iratokat ne csak őrizze, hanem két példányban leltár és kimutatás is készüljön róluk, amelyből az egyiket az egyházmegye központi levéltára őrizze. Az említett előírás szó szerint átveszi a CIC (1917) 383. kánon 1. § szövegét, amely XIII. Benedek pápa 1727. évi konstitúcióján alapul.¹⁷ Az említett kánoni szabály nagy segítséget jelentett és jelent mindmáig azokban az esetekben, amikor valamilyen oknál fogva nem lelhető fel egy konkrét egyházi anyakönyv, amelyet indokolhat a kérdéses plébánia azóta történt megszüntetése és levéltárának másutt – főszabály szerint az egyházmegyei levéltárban – történt elhelyezése.

Mind a régi jog, mind a hatályos és a korábbiakban felsorolt jogforrásokban rögzített kánonok, valamint az illetékes egyházi hatóság által adott kötelező központi útmutatások alapján egyértelmű, hogy a plébániai levéltárat, annak állományát – így az ahhoz sajátosan is hozzátartozó egyházi anyakönyveket – nem tekinti a katolikus egyházfőgyelem nyilvánosnak. Az iratok, így az anyakönyvek kivételére – azt is csak rövid időre – szem előtt tartva a CIC levéltárakra vonatkozó általános rendelkezéseit, csak a megyés püspök – és nem a plébános önálló módon – adhat engedélyt, hiszen az iratok elenyészése vagy a jó hírhez és a magánszféra védelméhez való jog esetleges sérelme (vesd össze 220. kánon) súlyosan veszélyeztetheti az Egyház lelki célját.¹⁸ Egyedi kérdést vet

¹² Egységes Katolikus Anyakönyvezési Szabályzat. Bp., 1988.

¹³ Vö. pl. Esztergom–Budapest Főegyházmegye.

¹⁴ Ferenczy Rita–Szuromi Szabolcs Anzelm: Megjegyzések a holtak nyilvánítás polgári jogi és kánonjogi sajátosságaihoz. In: *Jogtudományi Közöny*, 60. (2005) 75–81.

¹⁵ Vö. 1894. évi 33. tc. 94. §.

¹⁶ Ferenczy Rita–Szuromi Szabolcs Anzelm: Az egyházi házasság mint államilag elismert házassági kötelék (Kritikai megjegyzések jogtörténeti, civiljogi és kánonjogi szempontból). In: *Jogtudományi Közöny*, 57. (2002) 184–189., különösen 185.; Szuromi Szabolcs Anzelm: Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből – források és intézmények – (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/15.) Bp., 2011. 182, 199.

¹⁷ Benedictus XIII, Const. *Maxima vigilantia* (14 iun. 1727): *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, VII. 9340.

¹⁸ *Código de Derecho Canónico. Edición bilingüe comentada* (por los profesores de la Facultad de Derecho Canónico da la Universidad Pontificia de Salamanca, dir. Echeverría, L.) [Biblioteca de Autores Cristianos 442.] Madrid, 1983. 263.

fel az iratokról – esetünkben az anyakönyvekről – készítenő másolatok problémája. Főszabály szerint az egyházi okiratokról, így a keresztelési, házassági, halotti és más jellegű anyakönyvekről is hiteles másolat készíthető az érintettek részére (487. kánon 2. §), sőt ennek kiállítására a plébánia – egyes esetekben az egyházmegyei hatóság – jogosult. Az érintett kifejezés a jelen szövegösszefüggésben arra a személyre utal, akinek személyi állapotára a nyilvános egyházi okirat vonatkozik. Ilyen jellegű másolat kiállítása megfelelő indok alapján, minden egyes esetben közvetlenül az érintett személy részére, megengedett. A személyi állapotra vonatkozó hiteles anyakönyvi másolat azonban nem azonos az anyakönyvről vagy annak egy meghatározott részéről készült fénymásolattal. Amint azt mind az 535. kánon 2. §, mind az 1122. kánon kapcsán már megjegyeztük, a katolikus egyházi anyakönyvezés zárt rendszerét a krisztushívó életállapotát érintő szentségfelvételeknek és eseményeknek a kereszteltek anyakönyvébe történő folyamatos bejegyzése biztosítja.¹⁹ Így az úgynevezett *újkeletű keresztlevél* – amely a jogban a hat hónapnál nem régebbi keresztlevelet jelenti²⁰ – teljes tájékoztatást nyújt az adott személy jogállására vonatkozóan, amelynek bemutatása elengedhetetlen például a házasság megkötéséhez, a szent rend fokozatai felvételéhez, illetve a megszentelt élet intézményeibe vagy apostoli élet társaságaiba való belépéshez. Az anyakönyvek fénymásolására vonatkozóan az Államtitkárság által 1978. július 31-én kiadott norma rögzíti az előírásokat, amely szerint a levéltári iratanyagok – beleértve az anyakönyveket is (akár történeti, akár aktív állomány) – digitális reprodukálásához külön, a nevesített okira szóló engedély szükséges az illetékes egyházi hatóságtól (az egyházmegyén belül a megyés püspök vagy a nevében eljáró egyházmegyei

hivatal részéről), amely nem foglalja automatikusan magában a sokszorosított okirat terjesztésére való jogot is.²¹ Így annak ellenére, hogy 1978 óta jelentősen változtak az alkalmazható digitalizálási, sokszorosítási és az információ terjesztésére szolgáló eszközök, az egyetemes jelleggel kiadott kötelező normát a kánonjog, szoros értelemben, az újfajta technikákkal történő digitális sokszorosításra is vonatkoztatja. Megjegyezzük, hogy egy digitális kamerával készült kép önmagában az okirat digitalizálását és sokszorosítását jelenti, amely így az említett illetékes egyházi hatóságnak fenntartott engedélyre szorul. A katolikus egyház hatályos joga tehát mind a digitalizálás egyedi esetre szóló engedélyezése, mind az egyházi anyakönyvek nem nyilvános jellege miatt továbbra is tiltja az anyakönyvek elektronikus információhordozón, illetve interneten – vagy intraneten – történő hozzáférhetővé tételét. Ezt még inkább indokolja a CIC magánszféráról és a jó hír védelméről szóló 220. kánonja, valamint a vonatkozó – hasonló tartalmú – állami előírások (vesd össze az 1992. évi LXIII. tv. a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról). Az új előírások mindössze a segédletek – katalógus, repertórium, mutató – elkészítéséhez és kezeléséhez teszik lehetővé a modern informatikai rendszerek alkalmazását.²²

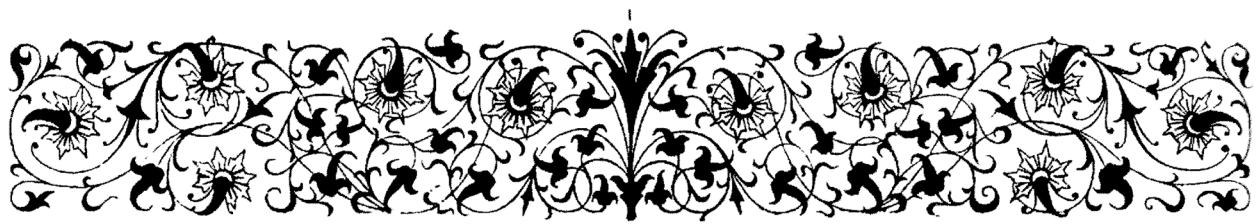
A plébániai anyakönyvek állományában – nem az érintett személyes kérésére, hanem más, például történeti céllal – történő kutatás engedélyezésére (szem előtt tartva a várható eredményt és az Egyház közérdekét) a megyés püspök jogosult. Magát az eljárást az adott egyházmegye levéltári szabályzata kell, hogy tartalmazza. Ennek hiányában közvetlenül a fentebb felsorolt és kötelező jelleggel kiadott egyetemes kánoni normákat szükséges követni.

¹⁹ Erdő P.: i. m. 575–576.; Sipos István–Gálos László: A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint. Bp., 1960. 526–529.

²⁰ Vö. Sipos I.–Gálos L.: i. m. 122–123.

²¹ Vö. Secretaria Status seu Papalis, Normae part. (31 iul. 1978): *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, V. Romae 1980. 7476–7477. Pasquinelli, O., *I lineamenti della disciplina canonica sugli archivi ecclesiastici*, in *Quaderni di diritto ecclesiale* 7. (1994) 367–379.

²² Pont. Com. Bon. Cult., litt. *Nel corso* (2. febr. 1997): *Enchiridion Vaticanum*, XVI. 74–99., n. 3.3.

SZABADI ISTVÁN

Anyakönyvek kutatása a Magyarországi Református Egyház gyűjteményeiben

A református gyűjtemények közül (könyvtár, levéltár, múzeum) anyakönyvet jellemzően a levéltárak őriznek, bár a református anyakönyvek túlnyomó része nem került a gyűjtőlevéltárakba, hanem maradt a gyülekezeti irattárakban.

A mai magyarországi reformátusság több mint 1200 gyülekezetben éli egyházi életét. Gyülekezeteik, az egyházközségek 27 egyházmegyébe tömörülnek, az egyházkerületek pedig négy egyházkerületet alkotnak (Dunamelléki Egyházkerület 8 egyházmegyével, Budapest székhellyel; Dunántúli Egyházkerület 6 egyházmegyével, Pápa székhellyel; Tiszáninneni Egyházkerület 4 egyházmegyével, Miskolc székhellyel; Tiszántúli Egyházkerület 9 egyházmegyével, Debrecen székhellyel).

Az elmúlt századokban az egyházkerületek mind létrehozták önálló egyházkerületi levéltáraikat, amelyek úgynevezett gyűjtőlevéltárként is működnek, vagyis az egyházkerület igazgatási iratai mellett egyházmegyei és kisebb számban egyházközségi iratokat is átvesznek és gyűjtenek, sőt személyi hagyatékok, családi irattárak is őrizetükbe kerülhetnek. Az egyházkerületi levéltárak másik sajátossága, hogy földrajzilag nagyrészt állandó központjaikban családtörténetek számára sem közömbös, igen gazdag iskolatörténeti anyagot is őriznek, hiszen ezek a székhelyek a református oktatás fellegrárai voltak egyben (Tiszántúlon Debrecen, Tiszáninnen Sárospatak, a Dunántúlon Pápa református kollégiumai, a Dunamelléken a budapesti Ráday Kollégium).

A magyarországi református egyházi levéltári anyag a következő intézményekben található: Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (Pápa), Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (Budapest), Sárospataki Református Kollégium Levéltára (Tiszáninneni Egyházkerületi Levéltár), Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (Debrecen). További két református egyházi levéltár is működik mai határainkon belül: a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára és a Baranyai Református Egyházmegye Levéltára (Pécs). (A fenti intézményekről további információkat lehet megtudni a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete honlapját olvasva: <http://melte.hu>.)

Az egyes egyházközségek szintjén a legfontosabb irattípus a felekezeti anyakönyv, amely a legtöbb gyülekezetben a reformátusok esetében is a 18. században kezdődik. Ez alól az időhatár alól csak egy-két kivételt tudunk említeni. Jellemzően

a városi protestáns gyülekezetekben már a 16. század végén találkozunk anyakönyvekkel, az evangélikus Bártfán 1592-től, Selmecbányán 1594-től, Késmárkon 1601-től, Pozsonyban 1606-tól, az egykor virágzó mezővárosban, a református Kiskomáromban (ma Zalakomár része) 1624-től.

A református anyakönyvezés önállóan indult meg, hiszen a protestáns egyházak az anyakönyvek vezetésének teljes körű jogát csak 1785-ben kapták meg II. Józseftől, az korábban elvileg a katolikus egyház feladata volt. A türelmi rendeletig a protestánsok önálló vallásgyakorlatának számtalan helységben történt megszüntetése, a katolikus plébániák megszervezése és a stólafizetési kötelezettség miatt az adott település katolikus plébániájának anyakönyveit is érdemes átnéznie a családkutatóknak, mert a plébános a stóladíj beszedésekor feljegyezte a protestáns szülők megkeresztelt gyermekeinek adatait is.

Az első anyakönyvek vegyesen tartalmaztak keresztelei, házassági és halálozási bejegyzéseket, de ide jegyezték be a penitenciát tartók nevét is, számos más bejegyzéssel együtt. Utóbbi gyakorlat a 19. század végéig élt. Például a gacsályi református anyakönyvnek csupán töredékét teszik ki az anyakönyvi adatok; az egyik lelkész a kötet túlnyomó részét hányatott életrajzi adataival töltötte meg. A születési dátumot a 19. század közepéig általában nem jegyezték fel, csak a keresztelei időpontját. Ha valamely forrásmunkában, feldolgozásban egy személy kapcsán két eltérő, néhány nap különbséget jelölő dátummal találkozunk, akkor általában az első a születés, a két-három nappal későbbi a keresztelei dátuma.

Az anyakönyvekben nem csupán az anyaegyházban és a filiákban, de a nagy területet átfogó szórványvidéken élők adatai is fellelhetők. Az 1895 előtti időszak kutatásához a nyomtatásban 1820-tól kisebb-nagyobb rendszerességgel megjelenő egyházkerületi névtárak adnak támpontot az egyház-igazgatási hovatartozás megállapításához.

Élő gyülekezetek esetében az anyakönyvek az illető parókián találhatóak, a levéltár csak a megszünt egyházközségek anyagait őrzi. Az anyakönyvi bejegyzések országszerte alapvetően magyarul készültek a református matrikulákban. Az 1850-es években azonban kötelezően latinul, előnyomtatott anyakönyvi rovatos íveken vezették külön-külön a keresztelei, házassági, halotti anyakönyveket.

Ezek ismeretében viszonylag korainak tekinthető a nagy múltú és hatalmas lélekszámú debreceni református gyülekezet anyakönyvezésének megindulása is. Itt egy 1703-tól vezetett anyakönyv a legrégebbi, amelyben még együtt találjuk a keresztelesek és a házasságkötések adatait. Néha el sem különítették a kettőt, azaz a házasságkötések után a keresztelesei anyakönyv folytatódik. A kétféle anyagot csak 1801-ben választották szét.

Anyakönyveink vezetése sem a mai gondossággal történt. Előfordult, hogy egy héten egyszer írták be az eseményeket, néha minden bizonnyal csak emlékezetből. Sokszor nem is lehet a bejegyzések alapján azonosítani a személyeket. Egyes becslések szerint az elhunytaknak akár 20%-a is hiányozhat az anyakönyvekből, a születések esetében ez 5% lehet. Halva született, vagy egy-két napos korukban elhalt csecsemők a reformátusoknál be sem kerültek az anyakönyvbe. (E felekezetnél a bábák által történő keresztelek, azaz a szükségkeresztség tiltva volt, ami miatt számos üldözésnek voltak kitéve a 18. század folyamán.) Az említett körülmények között elhunyt csecsemők neve majd csak a 19. század közepétől kerül be az anyakönyvekbe. A korai bejegyzések csak a keresztelek időpontjáról, az apa nevééről, a megkeresztelt gyermek neméről és keresztnevéről szólnak, a 18. század közepén tűnik fel az anya és a keresztapa neve is. Újabb változást az jelent, amikor a 19. század első évtizedeiben megjelennek a nyomtatott fejléccel készült, táblázatos anyakönyvek, ahol már szerepel a lakóhely házszáma, illetve a keresztelek időpontja mellett a születés ideje is. A református anyakönyvek mindig tartalmazták a keresztelest végző lelkész nevét. Előbb a lelképásztor szolgálati idejét jelölve meg, a 19. század végétől pedig külön rovatban tüntették fel. A nagyobb lélekszámú gyülekezetekben szintén a 19. század közepétől válik kötelezővé a névmutatók, indexek készítése. Debreceni sajátosság, hogy a halotti anyakönyvet nem a lelkész vezette, hanem a Református Kollégium szeniora, s ő is őrizte. Ennek oka, hogy a temetéseket a Kollégium diákjai végezték. Majd csak 1876-ban kerülnek át a gyülekezet lelkészének hivatalába, akkor is azért, mert sok panasz érkezett a város részéről az anyakönyvek pontatlansága miatt.

A halotti anyakönyvek bejegyzései sokáig a temetés időpontját tüntették fel, a halál időpontját majd csak a 19. század elejétől jegyzik fel. Az elhunyt életkorát már a 18. században beírják, ám ezek a számok nagyon sokszor kerekítettek, körülbelüliek és természetesen bemozdításon alapulnak. A foglalkozást és a halál okát eleinte esetlegesen szerepeltették, utóbbi a 18. század végétől kezdik rendszeresen feljegyezni.

Bár a református anyakönyvek vezetése alapvetően magyarul történt, de Debrecenben a már emlegetett halotti anyakönyveket 1750-től 1798-ig latinul vezették, ugyanakkor az egyik anyakönyv végén feljegyezték a betegségek latin nevének magyar megfelelőjét is¹ Lényeges változás 1828-ban történik, amikor a Helytartótanács rendelete értelmében feltűntetik a bejelentés napját, a halott lakhelyét, nevét, vallását, foglalkozását, a halál idejét, a temetés időpontját, a temetés

költségeit. Az 1850-es években országszerte kötelezően latinul, előre nyomtatott anyakönyvi rovatos íveken vezették külön-külön a keresztelesei, a házassági, s a halotti anyakönyveket.

Fontos anyakönyvi csoport az át- és kitértek anyakönyvei, amelyeket a 19. század második felében kezdtek alkalmazni. Ezekben szerepel az áttérni kívánó neve, születési helye és ideje, az áttérési szándék bejelentésének időpontja, a tanúk neve, és annak az egyháznak a megnevezése, ahová át akart térni, amennyiben a református egyházat hagyta el.

A családtörténeti kutatások elsődleges forrásai, az anyakönyvek – miként fentebb említettem – túlnyomó részt a gyülekezeteknél vannak. 1895 óta az egyházi anyakönyvek nem közokiratnak, hanem magániratnak számítanak. Kezelésükről, az abba való betekintésről a tulajdonos (adott esetben a lelkész) rendelkezik, aki minden indok nélkül meg is tagadhatja a kutatást. Anyakönyvi kivonatot csak az első példányból lehet kiállítani (az anyakönyvi kivonatok egy hivatalos úrlapon szerepelnek, ilyen úrlapot csak az anyakönyvi hivatal tölthet ki). A református egyházban általános az az elv, hogy 1895 utáni anyakönyvi adatról egyházi anyakönyvből csak adatszolgáltatás lehetséges, és kívánatos, hogy az anyakönyvbe csupán a lelkész tekintsen bele (nagyon fontos viszont figyelni a személyes adatok védelmére, amelyről az 1992. évi LXIII. törvény rendelkezik). Az adatszolgáltatás feltétele, hogy az érdeklődő konkrét ismeretekkel rendelkezzen (például név, dátum). A lelkészek tájékozottsága, avagy hajlandósága e téren még sok kívánnivalót hagy maga után. Sajnos előfordul, hogy a legújabb időkig teljes betekintést engednek az anyakönyvekbe. A levéltáros hiába mondja el minden lehetséges fórumon, hogy az 1895 utáni eredeti anyakönyvek kutatóit a polgári, tehát közokiratnak, hivatalos iratnak tekintett első példányokat őrző megyei levéltárba, illetve az anyakönyvi hivatalba kell irányítani. Mivel mindkét helyen illetéktelen az adatszolgáltatás, avagy a kivonat kiállítása, szívesebben próbálkoznak a kutatók a lelkészi hivatalokban. Mivel a felekezeti hovatartozáson túl minden adatot megtalálnak az állami intézményekben, voltaképpen a felekezetre vonatkozó információ számíthat csak újdonságnak, amely viszont különlegesen védett személyes adatnak számít. Közvetlen felmenő adatai is csak akkor kérhetők ki, ha az illető érdeklődő igazolja a rokoni kapcsolatot.

A gyülekezetekben lévő iratanyag beszállítására csak indokolt esetben, állományvédelmi okokból szokott sor kerülni. Ahhoz pedig külön ragaszkodni szoktak mind az egyházközségek, mind a református egyház levéltárosai, hogy legalább az anyakönyvek és a presbiteri jegyzőkönyvek helyben maradjanak; ennek jelentősége az adott közösség azonoságtudatának megőrzésében rejlik. A református egyház jog ráadásul a zsinat-presbiteri elven alapszik, ami ez esetben azt jelenti, hogy az egyházi főhatóság nem kötelezheti egy gyülekezetet sem iratainak gyűjtőlevéltárba történő elhelyezésére.

Az egyházkerületi levéltárakban tehát kevés anyakönyvet talál a kutató. Debrecenbe az 1948. évvel bezárólag a debreceni gyülekezet anyakönyvei kerültek. Itt az 1895 utáni anyakönyvek kutatási korlátozás alá esnek, ez alól a levéltár igazgatója adhat felmentést. Ugyanebben a levéltárban még

¹ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TtREL). Halotti Anyakönyv (1740–1766). 559–560. és 562. Jelzete: TtREL I. 99. a. 84.

néhány határon túli gyülekezet (Hagymásláros, Szentjobb, Nagybocksó, Csengerbagos, Maroshévíz) anyakönyveinek egy része is megtalálható, továbbá a 405 tiszántúli egyházközségből mintegy két tucatnak részben korai anyakönyvei (túlnyomórészt egy-két kötet gyülekezetenként), részben anyakönyvi iratai, kivonatai.

Sárospatakon néhány abaúji egyházközség anyakönyvei kerültek levéltárba, a többi a gyülekezeteknél van. Egyházkerületi levéltáros kollégám ugyanarról számolt be, mint amit fentebb említettem: a lelkészek többszöri tájékoztatás ellenére alig vannak tisztában az anyakönyvi kutatás szabályaival.

Budapesten, a Ráday Levéltárban két határon túli gyülekezet néhány anyakönyve (Kibéd, Csap), valamint egy tucatnyi, csaknem kizárólag felső-baranyai egyházközség anyakönyve, illetve vegyes anyakönyvi irata található meg.

A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára Pápan több mint száz gyülekezet anyagát vette át részben vagy teljes egészében, köztük anyakönyveket is őriznek.

A Zsinati Levéltár gyűjtőköréből adódóan nem őriz anyakönyveket.

A baranyai egyházmegyei levéltárban találhatóak a legnagyobb számban anyakönyvek, főleg az egyházmegye gyülekezeteinek számarányát tekintve (31 gyülekezettről van szó), hiszen szinte már mindent Pécsre szállítottak a falvakból. Ennek oka magának a levéltárnak a létrejöttében keresendő. Az intézmény az elnéptelenedő, kihalóban lévő magyar református egyházközségek iratanyagának védelmére, megőrzésére alakult meg. Honlapjukon Adorjástól Zalátáig az összes beszállított iratanyag, köztük az anyakönyvek repertórium szerepel.

A több mint 1200 magyarországi református gyülekezet egészéhez képest viszonylag kevés a levéltárakba szállított anyakönyvek száma. Kutatásukra az idevágó, általános szabályozást alkalmazzák (de nem kivétel nélkül), azaz a keresztek anyakönyvei a keletkezésüktől számított 90. év után, a házassági anyakönyvek 60 év után, a halotti anyakönyvek pedig 30 év után kutathatóak. (Bár a beszállított anyakönyvek zöme eleve a 18. vagy a 19. századból származik.)

A mai magyarországi református gyülekezetek 1895 előtti összes anyakönyvéről mikrofilmfelvétel készült, s ezek a

Magyar Országos Levéltárban tanulmányozhatóak. Ez csaknem 700 000 felvételt jelent, a teljes anyag egyötödét és 1032 települést érint az 1624. évtől kezdődően. Két egyházkerületi levéltárban, Budapesten a Ráday Levéltárban és Debrecenben a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárban az adott egyházkerületben lévő református gyülekezetek anyakönyveiről készült mikrofilmfelvételek szintén megtalálhatóak.

Ahogy azt egyházi levéltáros kollégáink többször megfogalmazták, az eredeti anyakönyvek és az említett másolatok kapcsolatának jogi megítélése mind a mai napig tisztázatlan.

Irodalom:

- A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárának repertórium. (Szerk. Nagy Edit.) Bp., 2002.
- A magyarországi református egyház levéltári anyagának fondjegyzéke. (Szerk. Ladányi Sándor.) Bp., 1976. (Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei I.)
- A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárának fond- és állagjegyzéke 1294–1990. (Szerk. Dienes Dénes–György Kosztik Gábor.) Sárospatak, 1996.
- A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár fondjainak és állagainak jegyzéke. (Szerk. Szabadi István.) Debrecen, 2000.
- Kormos László*: A Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium Levéltárának ismertetője. Debrecen, 1984.
- Kövy Zsolt*: A Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltár. In: A Pápai Református Gyűjtemény. (Szerk. Kövy Zsolt.) Pápa, 1987. 73–102.
- Sipos Sándor*: A debreceni anyakönyvek. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 17. (Szerk. Gazda István.) Debrecen, 1990. 143–155.
- Szalayné Gubicza Emese*: Gyűjteményünk levéltára. In: A Pápai Református Kollégium évkönyve 1991–1995. (Pápai Református Kollégiumi Füzetek 1.) 205–215.

KERTÉSZ BOTOND

Anyakönyvi kutatás a Magyarországi Evangélikus Egyházban*

Az anyakönyvek bizonyulnak a legfontosabb összekötő kapocsnak a tegnap és a ma gyülekezete között. Ezt, a talán patetikusnak tűnő megállapítást az evangélikus egyházi anyakönyvek története, sorsa és mai helyzete támasztja alá. Az alábbiakban röviden összefoglalom az evangélikus anyakönyvek keletkezésének körülményeit, a kutathatóság és kutatás kérdéseit, valamint bemutatom azokat a forrástípusokat, amelyek a klasszikus anyakönyvek mellett leginkább használhatók a genealógiai kutatásban.

I. Gyülekezeti anyakönyvek

a) Keletkezésük, szabályozásuk

A hagyományos anyakönyveket túlnyomó többségében ma is a keletkezési helyükön vagy az azok közvetlen környezetében lévő gyülekezetekben őrzik. Anyakönyvi másodpéldányok nem készültek, ezért az Evangélikus Országos Levéltárban (EOL) nem találunk klasszikus anyakönyvi adatokat. A vidéken lévő, nyilvános magánlevéltárként működő nagyobb gyülekezeti levéltárak¹ is csak saját, illetve a mára filiáikká váló egykori anyaggyülekezetek anyakönyveit őrzik.

Az evangélikus gyülekezetek megalapításuktól kezdve vezetnek anyakönyveket. A gyülekezet alapításának és az első anyakönyv megnyitásának dátuma nagyon gyakran megegyezik. Tudjuk azonban, hogy – különösen a türelmi rendelet (1781) előtti időszakban – sok olyan helyen is éltek evangélikusok, ahol nem volt gyülekezet. Az ő adataikat általában a római katolikus plébániák matrikuláiban találhatjuk, így ezekre nem térünk ki. Anyakönyvek nagyobb mennyiségben a 18. század második felétől maradtak fenn. Akadnak azonban kivételek: az első magyar evangélikus gyülekezet, az 1565-ben alapított soproni legkorábbi anyakönyve 1636-ból való.²

* A kutatást és a publikáció létrejöttét a MTA Bolyai János ösztöndíja támogatta.

¹ Ilyenek jelenleg Békéscsabán, Győrött, Nyíregyházán, Orosházán, Sopronban és Szarvason működnek.

² A Magyarországi Evangélikus Egyház levéltári anyagának fondjegyzéke. (Szerk. Nagy Lajos.) Bp., 1983. (Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei III.) (A továbbiakban: A MEE fondjegyzéke.) 28.

Kevés nyomát találjuk az evangélikus egyházi törvényekben az anyakönyvekre vonatkozó központi rendelkezéseknek. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy az 1895 előtt hivatalos okmányként szolgáló anyakönyvekre elsősorban az állami szabályozás vonatkozott, másrészt annak, hogy a gyülekezeti, egyházkerületi autonómia ezen a téren is nagyon erős volt. 1877–1888 között, tíz éven keresztül sikertelenül küzdött az egyetemes közgyűlés a Dunáninnyi Egyházkerülettel annak érdekében, hogy az egységes magyar nyelvű anyakönyvezést bevezesse.³ Az állami anyakönyvezés bevezetése után, 1895-ben szabályozták egységesen az egyházi anyakönyvezés néhány kérdését is az egyetemes közgyűlésen. Ekkor rendelték el kötelezően a konfirmációi és az áttérési anyakönyv vezetését is. Ennek ellenére a gyülekezetek nagyobb részében ilyen anyakönyveket nem találunk, ezeket csak nagyobb helyeken vezették. A halotti és esketési anyakönyvek megfelelő rovatában fel kellett tüntetni az állami anyakönyvezés megfelelő dokumentumainak sorszámát is.⁴

Levéltáros számára különösen megkapó az a levél, amelyben 1848. szeptember 24-én Neusinger János, a horvátok elől menekülő légrádi lelkész leírta püspökének, hogy az ellenség betörése előtt a gondnok a gyülekezet „legféltettebb kincseit”, a levéltárat és az anyakönyveket biztos helyre menekítette.⁵

b) Mai állapotuk, kutathatóságuk

Az anyakönyveket ma az egyházi szabályozás szerint abban a gyülekezetben kell őrizni, ahol állandó lelkész lakik.⁶ Ez azt jelenti, hogy a jogilag anya- vagy társgyülekezetnek számító településekről is el kell vinni az anyakönyveket a gyülekezet valójában gondozó lelkész hivatalába. Ez az esetek nagy többségében megvalósul. Általában belátják, hogy az elhagyott parókiákon ezek az iratok nincsenek biztonságban. A gyülekezetek lélekszámának utóbbi évtizedekben bekövetkezett nagyarányú csökkenése miatt (szekularizáció, kitelepítés, aprófalvak pusztulása) nem ritka, hogy a 19. század

³ Evangélikus Országos Levéltár (EOL), Jegyzőkönyvek. Egyetemes jegyzőkönyvek, 1877–1888.

⁴ EOL, Egyetemes Jegyzőkönyv 1895, 4143.

⁵ EOL, Dunántúli Egyházkerület Levéltára, Fasc. 42. XII/3.

⁶ Magyarországi Evangélikus Egyház (MEE) Gyűjteményi Szabályrendelet, 4/2008, 27.§ (4).

második felében vagy a 20. század elején megkezdett anyakönyvek máig használatban vannak.

Az anyakönyvi kutatást mindenképpen érdemes az évenként megjelenő egyházi névtárral kezdeni,⁷ általában ebből kiderül, hogy az egyes települések anyakönyveit hol lehet keresni. Időnként a korábbi névtárakban is el kell mélyedni ahhoz, hogy megtudjuk, hol anyakönyvezték az adott időszakban egy-egy település evangélikus lakosait. Sajnos a névtárak is meglehetősen rendszertelenül jelentek meg.⁸

A kutatást egyházi rendeletek nem korlátozzák, a kutatásról a gyülekezet vezetője – általában a lelkész egy személyben – dönt. Az EOL-nak nincs rálátása, hogy évenként hol és hány alkalommal történik anyakönyvi kutatás. Időnként a lelkészek hívják fel a levéltárat tanácsért a kutatókkal kapcsolatban, máskor a kutatók keresik meg a levéltárat, segítséget és közbenjárást kérve az egyházközségek felé. Ez utóbbi a szerencsésebb eset, a levéltár tud közvetítéssel segíteni a hozzá fordulóknak. A Magyarországi Evangélikus Egyházban a kutatásnak időbeli korlátjai nincsenek, nem is tervezik ennek bevezetését.

Az EOL-nak többé-kevésbé pontos áttekintése van a gyülekezeti levéltárakban őrzött iratokról, így az anyakönyvekről is. Az 1970-ben készült fondjegyzék készítésekor felmérték a gyülekezeti levéltárakat.⁹ Ennek során részletes jegyzék készült a gyülekezetek iratanyagáról, köztük az anyakönyvekről is. A felmérés anyaga megtalálható és kutatható az EOL-ban. Ez jóval bővebb és alaposabb, mint amely nyomtatásban megjelent: kötetekre lebontva ismerteti a gyülekezeti anyakönyveket. Az Evangélikus Gyűjteményi Tanács 2008-ban készített egy „önbevalláson” alapuló felmérést a gyülekezetek gyűjteményi anyagáról. A 434 kiküldött kérdőívből 301 érkezett vissza. Ezek beszámolnak az anyakönyvekről is, bár nem olyan részletesen (kötetekre lebontva), mint az 1970-es jegyzék.

Az anyakönyvek fizikai állapota változatos képet mutat. E dokumentumoknak már azzal is nagyobb esélyük volt túlélni az elmúlt évszázadokat, hogy a kezdetektől kötet alakúak. A tűz, a víz, a rágcslók, a hanyagság azonban nem múlt el nyom nélkül. A Gyűjteményi Tanács az állományvédelmi helyzet javítása érdekében – vagy legalább a további pusztulást megakadályozandó – 2009-ben megjelentette az „Útmutató az egyházközségi gyűjtemények kezeléséhez” című kiadványt, amely a gyülekezeti levéltárak és az anyakönyvek rendezéséhez, kezeléséhez és a kutatók kiszolgálásához ad tanácsokat. Az útmutató az espereseken keresztül minden magyarországi, sőt határon túli magyar gyülekezetbe eljutott. A kiadvány az internetről is letölthető.¹⁰

Az anyakönyvek sok helyen restaurálásra szorulnak. E munka igen költséges, egy-egy kötet rendbehozatala 200–800 ezer forint, ennyi pénzzel e célra nem rendelkeznek az egyházközségek. Korábban az EOL-nak sikerült időnként NKA pályázati támogatást szereznie egy-egy gyülekezeti anyakönyv rendbetételéhez. 2008-ban egyházon belüli

pályázati forrás nyílt a restaurálásra. Évi négy-öt kötet rendbetételére futja a rendelkezésre álló összegből. A kutathatóság és az állományvédelem szempontjainak összehangolására a másolat készítése a legjobb megoldás. Néhány, kutatók által gyakrabban felkeresett gyülekezet készített másolatot – mikrofilm, fénymásolás, digitalizálás – anyakönyveiről, de ezeknek egységes gyakorlata és szabályozása nem alakult ki, pedig szükség lenne rá. Különösen jó lenne, ha a restaurálandó kötetek előzetes digitalizálása megtörténne.

Jó helyen vannak-e az anyakönyvek a gyülekezeteknél? A kérdés költői, de elvi szinten érdemes rá válaszolni. Ha levéltári szempontból a gyülekezeti levéltárak központi, egyházi begyűjtése támogatható is lenne, de a krónikus raktárhiányt ezt jelenleg fizikailag lehetetlenné teszi. Megnehezíti a kérdés megoldását, hogy a gyülekezetek nagyfokú autonómiával bírnak, iratanyagukról maguk rendelkeznek. Ha a gyülekezeti levéltárak levéltárba szállítására sor kerülne, egészen biztos, hogy legnehezebben az anyakönyveitől válna meg egy-egy közösség. A fenti tételt bizonyítja, hogy a pesti gyülekezet anyaga ugyan az 1950-es években bekerült a levéltárba,¹¹ ám az anyakönyvek teljes sorozata máig a Deák téri lelkészi hivatalban van. Ez így van jól, magam sem tartanám helyesnek, ha az anyakönyvek központi helyre kerülnének. Az állományvédelem és a kutatás érdekeit az szolgálná, ha az anyakönyvek digitalizált formában kerülhetnének be a levéltárba. Ez nem könnyű feladat, hiszen a többi történelmi felekezettel ellentétben az EOL-nak a teljes mai Magyarország a gyűjtőköre Nyíregyházától Nagykanizsáig, Soprontól Békéscsabáig. A Fejér-Komáromi Egyházmegyében van kísérlet arra, hogy a digitalizálás megtörténjen, de támogatás híján ott is igen lassan halad.

II. Genealógiai kutatások forrásai az EOL-ban

Fentebb már említettem, hogy az EOL-ban nincsen „klasszikus” anyakönyv, illetve hivatalos anyakönyvi másodpéldány. Vannak azonban olyan egyéb források, amelyekben találunk anyakönyvi adatokat. A családkutatás hiányzó információit pótolhatják ezek a dokumentumok.

a) Ordinációs anyakönyvek, nyugdíjintézeti törzslapok

A lelkészek felszentelésükkor az úgynevezett ordinációs anyakönyvekbe írták be saját kezűleg életrajzukat. Az ordináció nem a tanulmányok befejezéséhez volt kötve, hanem az első lelkészi szolgálatra való meghíváshoz. A lelkésszé szentelés a püspök joga volt, ezért az ordinációs jegyzőkönyvek egyházkerületenként készültek és maradtak fenn. A Bányai Kerület életrajzai 1801–1885 és 1944–1947 között, a Dunáninnyi Kerület jegyzőkönyve 1861-től 1940-ig, a Dunántúli Kerület ordinációi 1783-tól 1905-ig, a Tiszai Kerület adatai 1741 és 1952 közötti évekből találhatók meg az EOL-ban.¹² Az anyakönyv tartalmazza a lelkész nevét, 1848 előtt rendi jogállását (például nemesi származás), születési helyét és idejét, szülei

⁷ A névtár az Evangélikus Naptár című évente megjelenő kiadvány része.

⁸ EOL, Névtárak. A névtárak már elérhetők az interneten is a Magyar Evangélikus Digitális Tárbán (<http://www2.arcanum.hu/evangelikus>) és <http://medit.lutheran.hu>.

⁹ A MEE fondjegyzéke i. m.

¹⁰ <http://gyt.lutheran.hu/szovegek/Utmutato.pdf/view>

¹¹ EOL, Pesti Egyház Levéltára

¹² EOL, Ordinációs anyakönyvek

nevét, tanulmányai helyét és idejét, felszentelésének időpontját, valamint első lelkészi szolgálati helyét. Sajnos a családkutatás szempontjából oly fontos adat, a házasság ideje és a házastárs neve a leggyakrabban hiányzik, hiszen éppen az ordinálás után teremthetett magának a lelkészjelölt olyan biztos egzisztenciát, amely a családalapításhoz nélkülözhetetlen volt. Az adatok megbízhatóak, hiszen saját kezűleg jegyezték le őket a lelkészek. Az adattartalom elég változatos, a fent felsoroltakból bármelyik hiányozhat. E dokumentumok adatait cédulakatalógus dolgozza fel, ezek digitalizálása megtörtént, a teljes ordinációs anyakönyvi névsor megtalálható az EOL honlapján.¹³ Az anyakönyveket restaurálták, legnagyobb részüket pedig digitalizálták is. Az ordinációs anyakönyvek adatainak felhasználásával az ároni családokat¹⁴ is kiválóan fel lehet térképezni.

Lelkészek és lelkészövegyek adatait őrzik az 1923-tól fennálló Országos Nyugdíjintézet törzslapjai.¹⁵ A törzslapokat 1957-ig őrzik az EOL, az utóbbi néhány évben történt meg rendezésük. A forrástípus nagy előnye, hogy a lelkészek teljes aktív korszakára is tartalmaz információkat, pontosan meg tudható belőlük többek között szolgálati helyük változása is.

b) Iskolai és iskolai vonatkozású iratok

A Pesten működött evangélikus iskolák, valamint a központi lelkészképző főiskolák és az eperjesi, később miskolci jogakadémia levéltára is az EOL-ban található. Ezenkívül fellelhetők az egyházi gimnáziumokból évről-évre az egyházkerületeknek, illetve az egyetemes egyháznak beküldött jelentések.

Pesten a gyülekezet megalakításától (1787) kezdve működött iskola, amelyet hamarosan követett a leányiskola. 1826-tól gimnáziummá fejlődött az intézmény (Pesten a második gimnázium volt), amely először a Deák téri gyülekezeti épületben, majd 1865-től a mellette megépült gimnáziumi épületben működött. 1904-ben a Fásorban épült fel az új gimnáziumi épület.¹⁶ A leányiskola is folyamatosan fejlődött, az elemi iskola először felsőbb leányiskola, majd polgári, végül pedig leánygimnázium lett. Mindkét intézmény elkerülte az 1948-as államosítást, 1952-ben azonban az egyház „felajánlotta” őket az államnak, így jogutód nélkül szűntek meg. Ennek egyetlen előnye az volt, hogy a pesti iskolák anyakönyvei az EOL-ba kerültek a szlovák népiskola anyakönyvének kivételével, amelyet a pesti szlovák gyülekezet őriz.

Az iskolai anyakönyvek első kötetei a nevet, az életkort, az édesapa nevét, foglalkozását és lakóhelyét tüntetik fel. A polgári korszaktól kezdve az anyakönyvek nagyon részletes adatokkal szolgálnak: név, születési hely és idő, előző tanulmányok, szülők neve és foglalkozása. Az elemi iskolai anyakönyvek 1890-től 1948-ig kutathatók.¹⁷ A gimnázium

tanulóinak adatait három kötet anyakönyv tartalmazza az 1837–1859 közötti évekből.¹⁸ 1860-tól indul a bizonyítványkönyvek sorozata és tart 1952-ig, összesen 104 kötetben.¹⁹ A leányiskola (polgári leányiskola, Veres Pálné Líceum, Leánykollégium, Leánygimnázium) különböző néven vezetett anyakönyveinek sorozata 1883-tól 1952-ig tart.²⁰

Az evangélikus lelkészképzés 1923-ban emelkedett egyetemi rangra, amikor a Soproni Teológiai Akadémia a Pécsi Tudományegyetem Teológiai Fakultása lett. A hallgatók személyes adatait (születési hely, idő, szülők neve és foglalkozása, előző iskolák) tartalmazó úgynevezett törzslapok 1923–1950 között vannak meg és kutathatók az EOL-ban.²¹ Bekerültek a levéltárba a jogelőd akadémia iratai is. Itt 1892-től 1923-ig találjuk meg a hallgatók adatait két kötetben.

Az evangélikus egyház fontos oktatási központja volt Eperjes, ahol jogászképzés is folyt. Az eperjesi jogakadémia Trianon után „elmenekült” és Miskolcon talált otthonra, ahol 1949-ig működhetett. A hallgatók „származási ívei” 1880-tól, törzslapjai 1900-tól vannak meg teljes sorozatban egészen 1949-ig; adattartalmuk – anyakönyvi kutatási szempontból – nagyon hasonló.²²

A biográfusok már felfedezték az iskolai anyakönyvek forrásértékét, családkutatók tudomásom szerint még kevésbé kutatták ezt a forrástípust. A miskolci jogakadémia törzslapjait korábban időnként szolgálati idő igazolások kiadásához keresték. Érdemes arról is megemlékezni, hogy a pesti evangélikus iskolák felekezeti igen sokszínűek voltak, az evangélikusok mellett reformátusok és izraeliták is szép számmal látogatták őket. Az eperjesi jogakadémia hallgatói között szintén találunk nem evangélikusokat, elsősorban reformátusokat.

Az elemi iskolákon felüli gazdag és színes evangélikus iskolarendszer – gimnáziumok, akadémia, líceumok – fenntartói nagyobb részben nem a gyülekezetek, hanem az egyházmegyéék és egyházkerületek voltak. Mindkét egyházkormányzati szint iratai az EOL-ban találhatóak. Az évenként beküldött jelentésekben a tanárokról igen részletes adatszolgáltatás történt.²³ A 19–20. századi felsőbb evangélikus iskolák tanárainak életrajzát, anyakönyvi adatait nagy biztonsággal megtalálhatjuk ezek közt az iratok között. Az elemi iskolák tanítóirol már nem rendelkezik az EOL ennyire széleskörű és rendszeres adatokkal. Leginkább az egyházlátogatási (canonica visitatiós) jegyzőkönyvekből ismerhetjük meg a vizsgálat idején a gyülekezetben szolgált tanítók életrajzát. Mivel az egyházlátogatások nem voltak rendszeresek az evangélikus egyházban, ezek az adatok hiányosak és esetlegesek.

Az általam említett anyakönyvekben, illetve az EOL-ban őrzött hasonló forrásokban a kutatás nem mindig egyszerű, de a szabályozás nem gördít akadályokat a munka útjába. Minden valószínűség szerint ez a helyzet a belátható jövőben nem is fog változni.

¹³ <http://eol.lutheran.hu/index.php?BrowserVersion=Gecko>

¹⁴ Ároni családok: a magyar protestáns egyházakban szokásos elnevezése azoknak a családoknak, amelyeknek tagjai több nemzedéken át lelkészi állást töltöttek be.

¹⁵ EOL, Egyetemes Egyház, Nyugdíjintézeti Iratok

¹⁶ Az iskola történetének egyik legjobb összefoglalója: Gyapay Gábor: A Budapesti Evangélikus Gimnázium. Bp., 1989.

¹⁷ EOL, Pesti Elemi Iskola és Polgári Leányiskola levéltára, 19, 19a, 19b, 19c kötetek.

¹⁸ EOL, Pesti Evangélikus Gimnázium levéltára, 191–193. kötet

¹⁹ EOL, Pesti Evangélikus Gimnázium levéltára, 208–312. kötet

²⁰ EOL, Deák téri Leánygimnázium levéltára, 81–116. kötet

²¹ EOL, Soproni Evangélikus Hittudományi Kar levéltára, 105. cs.

²² EOL, Eperjes-Miskolci Jogakadémia levéltára, 70–213. cs.

²³ A jelentések 1920-ig az EOL Archivum Generalis Ecclesiae (AGE) gyűjteményében találhatóak.

APRÓ ERSZÉBET

Anyakönyvi kutatások lehetőségei a Vajdaságban

A címben jelzett téma vizsgálatakor az anyakönyveket mint a genealógiai kutatás fontos forrástípusát a születési, házassági és halotti anyakönyvekre korlátoztam. Összegyűjtöttem a Vajdaság tíz levéltárában őrzött különböző felekezeti és állami anyakönyvek adatait, amelyeket Újvidéken a Vajdasági Levéltárban (korábbi nevén a Tartományi Levéltárban) valamint a területi, azaz a regionális történelmi levéltárakban: Fehértemplom, Mitrovica, Nagybecskerek, Nagykikinda, Pancsova, Szabadka, Zenta és Zombor városokban őriznek. A Vajdaság levéltári hálózatában nincsenek egyházi levéltárak. Az állami levéltárak – amelyek később önkormányzati fenntartásba kerültek – illetékességi területükön, gyűjtőkörükbe tartozóan ellenőrzik az egyházi szervek irattárait és átveszik irataikat.

A tartományi székvárosban Újvidéken, a Vajdasági Levéltárnak gazdag anyakönyvi gyűjteménye van. Itt őrzik az 1827. évi XXIII. tc. értelmében a törvényhatóságok (Bács-Bodrog, Temes, Torontál vármegyék és a volt szabad királyi városok közül Újvidék város) őrzetébe került felekezeti anyakönyvek másolatait. (A másik két szabad királyi város felekezeti anyakönyvei és azok másolatai a szabadkai, valamint a zombori történelmi levéltárakban vannak.) Az iratok őrzési hely szerint nem különülnek el pontosan, ezért ezekre a városokra vonatkozóan érdemes megnézni a Vajdasági Levéltárban őrzött gyűjteményt is.

Az 1827. évi törvényhez hasonlóan az 1894. évi XXXIII. tc., az anyakönyvi törvény életbelépése után, már nem a felekezeti, hanem az állami anyakönyvek másodpéldányait kellett a törvényhatósági levéltárba beszolgáltatni.

A Bácska, Bánát és Baranya Katonai Parancsnoksága 1944 őszén¹ utasítást adott a körzeti népbizottságoknak a levéltári anyag megőrzésére. 1945 őszén megalakult a Vajdaság Autonóm Tartomány² 6 körzettel és 31 járással. Az 1952-ben történt közigazgatási területi felosztással pedig létrejött a máig érvényes levéltári hálózat, melyet a későbbi közigazgatási

változások érintetlenül hagytak.³ 1946-ban hoztak rendeletet a múzeumok, a műemlékvédelem, a levéltárak és a könyvtárak ideiglenes megszervezéséről,⁴ amely alapján még abban az évben meg is alakult a Vajdasági Levéltár; illetékessége kiterjedt a Vajdaság egész területére. A városokban ekkor 9 „kulturális-tudományos intézet” létesült, amelyek keretében levéltári központok jöttek létre. A jelenlegi intézmények az 1951. évi levéltári törvény alapján 1952-ben állami levéltáraként váltak önállókká és lettek a járások vagy városok levéltáraivá. Amikor fenntartóik a városi és járási népbizottságok lettek, nevüket történelmi levéltárra változtatták, Zentán pl. 1959-ben, Szabadkán 1964-ben. Ma is ilyen néven ismertek, s egy vagy több városi (úgynevezett községi) önkormányzat fenntartásában működnek.

A volt Jugoszlávia területén, tehát a Vajdaságban is, 1946-ban⁵ rendelték el az egyházi anyakönyvek összegyűjtését az 1895. évvel bezárólag, s az anyakönyvi hivatalokban helyezték el őket. Begyűjtésükre 1949–1950-ben került sor azzal az indokkal, hogy másolatokat készítenek róluk, majd visszajuttatják. A tervezett másolatok azonban nem készültek el, talán pénz- és szakemberhiány miatt, ám nem váltak ismertté a valódi okok.⁶ Az 1960-as években pedig a levéltárak javaslatára azok az anyakönyvi hivatalok, amelyek az egyházi anyakönyvek őrzéséhez nem tudtak megfelelő raktári körülményeket biztosítani, hivatalosan is átadták azokat az illetékes levéltáraknak. Így kerültek pl. a zentai egyházi anyakönyvek 1966-

¹ A Bácska, Bánát és Baranya Katonai Parancsnokságának iratai 234/1944. 12. 31. sz. In: A Zentai Történelmi Levéltár. (Szerk. Fodor István–Molnár Tibor.) Zenta, 2003. (a továbbiakban: ZTL), 15.

² A Szerb Népképviselet Elnöksége a Vajdaság Autonóm Tartomány (VAT) megalakításáról és berendezéséről szóló törvényt 1945. szeptember 20-án jelentette meg. Vajdaság Hivatalos Lapja, 1945. 13. sz.

³ Szerbia Népképviseletőháza 1952. április 3-án hozott törvényt a Szerb Népköztársaság területi felosztásáról községekre, városokra és járásokra. Szerb Népköztársaság Hivatalos Lapja, 1952. 15. sz.; Jelenleg is hatályos a *Végzés a levéltárak területének meghatározásáról*, amely a Vajdaságot illetően megerősítette a levéltárak korábbi illetékességi területét. Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1996. 7. sz. In: Fodor István–Apró Erzsébet: A vajdasági levéltárak magyar provenienciájú fondjai és állagai 1918-ig. Bp., 2008. (A Kárpát-medence levéltári forrásai I. Fond- és állagjegyzékek 3.) 21–23.

⁴ Vajdasági Levéltár, Vajdaság Autonóm Tartomány Népképviseletőháza Főbizottságának iratai, 16800/1946. november 2. ZTL 15.

⁵ Zokon a državnim matičnim knjigama. Službeni list FNRJ, br. 29/1946. (Az állami anyakönyvekről szóló törvény. A Jugoszláv Föderatív Népköztársaság Hivatalos Lapja. 1946. 29. sz.)

⁶ Molnár Tibor: Anyakönyvek forrásértéke a világháborús áldozatok adatainak feltárásában. In: Bács-Kiskun megye múltjából, 19. évf. 21. sz. (Szerk. Szabó Attila–Tánczos-Szabó Ágota.) Kecskemét, 2006. 314.

ban a Zentai Történelmi Levéltárba. A zentai állami anyakönyvek másodpéldányai az 1895–1990-es időszakból pedig csak letétben vannak az intézményben.⁷

Az állami közigazgatási szervek iratainak átvételével együtt az anyakönyvi hivatalokból is kerültek iratok a levéltárakba rendeletek, majd levéltári törvények⁸ alapján. Az utóbbiak szerint a 30 évnél régebbi iratok kerültek levéltári őrizetbe. Van olyan levéltár, ahol mikrofilmelték a hivatalban őrzött állami anyakönyvi anyagot, s így csak a mikrofilmet őrzik (pl. Pancsovai Történelmi Levéltár).

Rövid közigazgatás- és levéltártörténeti áttekintő⁹

A Vajdasági Levéltár 1926-ban alakult, Újvidéki Állami Levéltár néven.¹⁰ Feladata volt a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság Belügyminisztériumának rendelete alapján a Bácska, Bánát, Szerémség és Baranya területén keletkezett levéltári anyag begyűjtése és rendezése. A levéltár 1934-ig begyűjtötte Bács-Bodrog, Temes és Torontál vármegyék anyagát.¹¹ Majd később a megszűnt Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, valamint a mai Vajdaság területén megszűnt vármegyék iratainak őrzésére a levéltári törvény értelmében ugyancsak ez a levéltár volt illetékes.

Az első világháborút követően ugyanis, Bács-Bodrog, Temes és Torontál vármegyék az új államszervezetben, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság keretein belül újjáalakultak. Baranya vármegyének a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban lévő része 1923-ban¹² megszűnt, a területén lévő két járást (Batina/Kiskőszeg és Darda/Dárda) pedig Bács-Bodrog vármegyéhez csatolták. A zombori székhelyű Bács-Bodrog vármegye, valamint az ekkor már nagybecskereki székhelyű összevont Torontál-Temes vármegye 1927. április 30-án szűnt meg, mivel ezek területén új államhatalom alakult: a Belgrádi Kerület és a Bácskai Kerület.¹³

⁷ Uo.

⁸ Rendelet a levéltárak ideiglenes védelméről. A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Hivatalos Lapja 25/1948. sz.; Általános törvény az állami levéltárakról. A JSZNK Hivatalos Lapja 12/1950.; Törvény az állami levéltárakról. A Szerb Népköztársaság Hivatalos Közlönye 4/1951.; ZTL 20., 22., 24. ; Zakon o kulturnim dobrima. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 71/1994. (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1994. évi 71. sz.)

⁹ Fodor I.–Apró E.: i. m. 35.

¹⁰ Uo.

¹¹ Fodor I.–Apró E.: i. m. 35–88.

¹² A Belgrádi Belügyminisztérium 12500/1923. VIII. 8. sz. határozatával.

¹³ Radovanović, Slobodan, 1991. 22. (Na osnovu Uredbe o likvidaciji Torontalsko-tamiške županije u Velikom Bečkereku i Bačko-bodroške županije u Somboru. Službeni list Kraljevine SHS br. 91–XXI od 26. IV. 1927.) Beogradska i Bačka oblast.

A levéltári anyag kutathatóságára vonatkozó jogszabályok a Vajdaságban¹⁴

Szerbiában és a Vajdaságban jelenleg A kultúrjavak védelméről szóló törvény¹⁵ határozza meg a levéltárak munkáját, s ez rendelkezik többek között a hazai és a külföldi kutatókról is. Nem szabályozza azonban tételesen a különböző irategyüttesek kutathatóságát, sem a személyes adatok védelmét. Az anyakönyvi hivatalokban őrzött anyakönyvekbe történő betekintést az Anyakönyvek vezetéséről szóló rendelet¹⁶ határozza meg. E szerint a hivatali helyiségekben az anyakönyvvezető jelenlétében a személyes és a rokonokra vonatkozó adatok „megtekinthetők”. Ugyanezen pontban található az a szövegrész is, amely talán a tudományos kutatást is lehetővé teszi: „betekintést nyerhetnek az anyakönyvekbe mindazon személyek, akik a törvényes feltételeknek eleget tesznek”.

A személyes adatok védelméről szóló jelenleg is hatályban lévő törvény 2003-ban jelent meg,¹⁷ amelynek értelmében a személyes adatokat tartalmazó gyűjtemények, vagy azok egyes részei tudományos, művelődési és hasonló célokra úgy használhatók fel, hogy azok alapján az érintett személyt ne lehessen azonosítani. Bármely személy azonosítására alkalmas adatok csak az érintettek írásos beleegyezésével közölhetők, hozzátok nyilvánosságra.

A kultúrjavak védelméről szóló törvény szerint a külföldiek a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság¹⁸ engedélyével kutathatnak a vajdasági levéltárakban. A Titkárság az engedély kiadása előtt kikéri az érintett levéltár véleményét is, ezért célszerű, ha a kutató kutatási kérelmét abba a levéltárba küldi el, ahol kutatni szeretne. A kutatási engedélyt kb. 30 napon belül az érintett levéltár igazgatója adja ki. A kutató kutatási kérelmét írhatja szerb, angol, német vagy magyar nyelven, s tartalmaznia kell személyes adatait és lakcímén kívül a kutatás témáját, célját, a kutatni kívánt anyag nevét, évkörét, a kutatás idejét és időtartamát. Levéltárosok részére a kutatási engedély megszerzését megkönnyíti, ha a határon túli és a magyarországi levéltárak között van együttműködési megállapodás, és a kutatást illetően fennáll a kölcsönösség elve.

A honlapokon közzétett információ alapján a vajdasági levéltárakban minden olyan anyag kutatható, amely rendezett, van hozzá jegyzék, vagy egyéb levéltári segédlet, nem sérült, illetve nincs korlátozás alatt (az átadó szerv vagy személy

¹⁴ Fodor I.–Apró E.: i. m. 24.

¹⁵ Törvény a kultúrjavak védelméről, 94. és 95. szakasza. Szerb Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1990. 6. sz. Ugyanezen a néven 1994-ben látott napvilágot a jelenleg is érvényes szerbiai levéltári törvény: Zakon o kulturnim dobrima. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 71/1994.

¹⁶ Uputstvo o vođenju matičnih knjiga i obrascima matičnih knjiga. 104. pontja A Szerb Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1990. 48. sz. és a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1991. 22. sz.

¹⁷ Zakon o zaštiti podataka ličnosti. Szerbia és Montenegró Hivatalos Közlönye 2003. 1. sz. 6. szakasz.

¹⁸ A titkárság szerb elnevezése: Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu. Címe: 21000 Novi Sad, Bulevar Mihajla Pupina 16.

részéről). Ha az iratokról rendelkezésre áll valamilyen másolat (mikrofilm, digitalizált kép), a kérelmet azzal teljesítik. Bejelentkezni lehet személyesen (külföldiek útlevéllel) vagy telefonon, de e-mailen is. Több levéltár honlapján is elérhetőek a kutatáshoz szükséges nyomtatványok/adatlapok. Ha a kutató egy intézmény megbízásából végez kutatást, akkor hiteles aláírással ellátott megbízólevelet is kell vinnie. Külföldi kutató helyett egy általa megbízott hazai személy is kuthat, de rendelkeznie kell egy hivatalos szervnél hitelesített megbízólevéllel. Kutatási engedélyt ekkor is be kell szereznie a külföldi kutatónak.

A kutatási lehetőségekről a kutatótermi szabályzat rendelkezik. (A naponta beadható kérelmek száma, a kiadható anyag mennyisége, a kutatónál tartható ideje is szabályozott. Általában 5 kötet vagy 2 doboz vagy 10–20 ügyirat adható ki egy napra.)

Ha a kutatónak engedélye van, de nem tud odautazni, akkor kutatási kérelmét térítés ellenében teljesítik. Ilyen esetben a kutatás tárgyát, az ügyről már meglévő vagy ismert adatokat és a hiányzó, kért információkat is meg kell jelölni. A szolgáltatás díja függ a kutatásra fordított időtől, a kért másolatok számától, azok mértékétől, a másolatok fajtájától (fénymásolat, CD, DVD) és a postaköltségtől. Az elvégzett kutatásról és a szolgáltatás áráról levélben értesítik a kutatót, majd miután a számlaszámra befizetett összeg megérkezik a levéltárba, akkor küldik el postán a kutató által megadott címre a másolatokat.

A levéltári anyag rendszere, az anyakönyvek előfordulási helyei

Ismertetőmhöz a 2008-ban megjelent vajdasági fondjegyzékben¹⁹ szereplő adatokat használtam. A levéltárak elérhetőségét és a kutatással kapcsolatos információkat az intézmények honlapjáról frissítettem, amelyek szerb nyelvűek, cirill és latin betűs változatban is olvashatók, s van ahol angol, német vagy magyar nyelvű fordítás is rendelkezésre állt.

A levéltári anyagot, és a szakmai utasítások alapján kialakított fondokat a Vajdaságban három főcsoportba (A, B, C) sorolják.²⁰

- A) ÁLLAMI SZERVEK, INTÉZMÉNYEK, SZERVEZETEK ÉS EGYÉB KÖZFELADATOT ELLÁTÓ SZERVEK IRATAI
- B) CSALÁDI ÉS SZEMÉLYI FONDOK
- C) GYŰJTEMÉNYEK

Az A) főcsoportba a regisztrátúra jellegű fondok tartoznak, amelynek további tagolódása a következő:

1. A közigazgatási és közfeladatot ellátó szervek iratai
2. A jogszolgáltatás szervei
3. Katonai szervek, szervezetek és intézmények

4. Közművelődési, kulturális, tudományos intézmények és szervezetek
5. Szociális és egészségügyi intézmények
6. Gazdasági szervek és pénzintézetek
7. Társadalmi–politikai szervezetek, társulatok, testületek
8. Egyházi szervezetek és intézmények

A mi szempontunkból, az egyházi és állami anyakönyvek iratait illetően, a **közigazgatási és közfeladatot ellátó szervek** iratait (az állami anyakönyvek miatt) és **az egyházi szervezetek és intézmények** iratait tartalmazó fondcsoportok érdekesek. Mindegyiken belül a fondok felekezetek szerint, azon belül szervezeti hierarchia, egyenrangú szervezetek esetében az iratképző szerv székhelyének betürendjében következnek.

Ha gyűjteményt alakítottak ki a levéltár őrizetében került szóban forgó anyakönyvekből (mint Zombornál és Pancsovánál látni fogjuk), akkor itt csak utalást látunk a Gyűjtemények fondfőcsoportra (C).

A vajdasági fondjegyzék készítésénél az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és az új országok alakulása előtti, 1913. évi helységnévtárban²¹ szereplő közigazgatási adatokat és helységneveket használták a szerzők. Ha a levéltári nyilvántartásokban és a raktári jegyzékekben szereplő, szerb nyelven írt településnév alapján nem lehetett egyértelműen megállapítani a település hivatalos nevét az adott időben, akkor a korábbi helységnévtárak és monográfiák adatait is felhasználták.²²

A fondjegyzékhez helynévmutató is készült, amelyben a szerb, a horvát, a román és a német településneveknél → jel utal a település magyar elnevezésére. Ha az ma már nem Szerbiában van, akkor zárójelben szerepel az ország neve: R=Románia, H=Horvátország, M=Magyarország.

A fondjegyzékben minden esetben megtaláljuk a levéltárak nevét és elérhetőségét, a fondok és az állagok – sok esetben még a sorozatok – elnevezését is magyarul és szerbül, s – ha volt ilyen – a fond latin vagy német nevét is, úgy mint ahogy az az adott levéltár fondnyilvántartásában és raktári jegyzékében szerepel. Ezt követi az iratok évköre és terjedelme. A terjedelmet többnyire iratfolyóméterben találjuk, de egyes esetekben a raktári egységek (kötetek, dobozok vagy csomók) számát is feltüntetik.

Minden fondnál szerepel az iratok nyelve (ószláv, latin, német, magyar, szerb stb.), valamint az, hogy milyen levéltári segédletek készültek hozzájuk, amelyek nagyban segíthetik a kutatók munkáját.

²¹ A Magyar Szent Korona országainak helységnévtára. Bp., 1913.

²² *Gyalay Mihály*: Magyar igazgatástörténeti helységnévtárlexikon. CD-ROM. Arcanum, 2006.; *Lelkes György*: Magyar helységnév-azonosító szótár. Baja, 1998.; *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye. 1–2. Bp., 1909.; *Dudás Gyula* (szerk.): Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája 1–2. Zombor, 1896.

¹⁹ *Fodor I.–Apró E.: i. m.*

²⁰ *ZTL és Újvidék Város Történelmi Levéltára*. www.arhivns.co.yu. (2007.03.01.) A levéltári törvényekről lásd: *Fodor I.–Apró E.: i. m.* 23.

A levéltárakban őrzött levéltári anyag ismertetése

Vajdasági Levéltár (VL), Újvidék (Arhiv Vojvodine Novi Sad)

A) 8. EGYHÁZI SZERVEZETEK ÉS INTÉZMÉNYEK IRATAI

A temesvári, a bácsi és a verseci görögkeleti püspökségek iratai az 1690–1917-es időszakból vannak a Vajdasági Levéltárban. A verseci püspökség iratanyagában található aradi egyházmegyei iratok is 1751–1917-ből. A kolostorok iratainak gyűjteményében fellelhetünk görögkeleti kolostorokra 1702–1890, a pétervárad (1786–1790) és a zombori (1786–1790) ferences rendházakra vonatkozó anyagokat is.

Itt őrzik továbbá a római katolikus plébániák 1734–1945, a görögkeleti szerb parókiák 1767–1949, a görögkeleti román parókiák 1792–1949, az evangélikus gyülekezet 1829–1949 és a zsidó hitközség 1782–1941 közötti évekből származó iratait.

C) GYŰJTEMÉNYEK

VL F. 402. Vajdasági egyházi anyakönyvek másolatainak levéltári gyűjteménye (1756) 1826–1895 (1916) (121,6 ifm.)

(Az egyes sorozatokon belül a kötetek vármegyék, felekezetek települések szerint)

1. sorozat: Kereszteltek/születettek, házasulók, halottak anyakönyvei 1756–1895 (953 d.)

Bács-Bodrog vármegye 1756, 1826–1895

- Római katolikus* 1826–1895 (97 település)
- Görög katolikus* 1831–1895 (4 település)
- Görögkeleti szerb* 1756, 1779, 1826–1895 (62 település)
- Görögkeleti román* 1826–1895 (3 település)
- Evangélikus* 1828–1895 (31 település)
- Református* 1828–1895 (10 település)
- Izraelita* 1761, 1844–1895 (19 település)
- Nazarénus* 1827–1895 (7 település)
- Temes vármegye 1826–1895**
- Római katolikus* 1827–1895 (51 település)
- Görög katolikus* 1826–1895 (3 település)
- Görög katolikus román* 1837–1895 (3 település)
- Görögkeleti szerb* 1826–1895 (47 település)
- Görögkeleti román* 1826–1895 (95 település)
- Evangélikus* 1827–1895 (8 település)
- Református* 1828–1894 (5 település)
- Izraelita* 1855–1895 (5 település)
- Nazarénus* 1878–1891 (1 település)
- Torontál vármegye 1825–1895**
- Római katolikus* 1825–1895 (95 település)
- Görög katolikus román* 1828–1895 (3 település)
- Görögkeleti szerb* 1825–1895 (92 település)
- Görögkeleti román* 1826–1895 (41 település)
- Evangélikus* 1828–1895 (14 település)
- Református* 1871–1895 (4 település)
- Izraelita* 1851–1895 (7 település)
- Nazarénus* 1872–1895 (11 település)

A mai Vajdaság területén kívüli vármegyék:

- Baranya vármegye 1826, 1868–1895**
- Római katolikus* 1826–1895 (13 település)
- Görögkeleti* 1868–1895 (6 település)
- Evangélikus* 1868–1895 (2 település)
- Református* 1868–1895 (10 település)
- Izraelita* 1868–1895 (2 település)
- Szerém vármegye**
- Római katolikus* 1830–1883 (1 település)

Csak görögkeleti román 1824–1867 (1-1 település):

- Arad vármegye**
- Belovár-Kőrös vármegye**
- Hunyad vármegye**
- Krassó-Szörény vármegye**

2. sorozat: Kereszteltek, egybekeltek, elhalálozottak iktatókönyvei²³ (vármegyéken belül, felekezetek és települések szerint) 1826–1916 (1 d.)

3. sorozat: Meghaltak mutatói (vármegyéken belül, felekezetek és települések szerint) 1823–1894 (7 d.)

4. sorozat: Statisztikai kimutatások (vármegyéken belül, felekezetek és települések szerint) a kereszteltek, házasulók, halottak adatairól 1833–1889 (12 d.)

A sorozat főleg az abszolutizmus kori évekből tartalmaz adatokat 1850–1860, de előfordul néhány kötet az 1833 és 1889 közötti évekből.

Történelmi Levéltár, Fehértemplom (Istorijski arhiv, Bela Crkva)

A) 8. EGYHÁZI SZERVEZETEK ÉS INTÉZMÉNYEK IRATAI 1734–1949

- Római katolikus plébániák* 1734–1945 (5 település)
- Szerb ortodox parókiák* 1793–1896 (17 település)
- Római ortodox parókiák* 1831–1899 (8 település)
- Evangélikus gyülekezetek* 1829–1949 (2 település)
- Zsidó hitközségek* 1782–1941 (3 település)

C) GYŰJTEMÉNYEK

Egyházi okiratok gyűjteménye 1764–1939 (0,08 ifm.)

Szerémség Történelmi Levéltára, Mitrovica (Istorijski arhiv „Srem” Sremska Mitrovica)

A) 8. EGYHÁZI SZERVEZETEK ÉS INTÉZMÉNYEK IRATAI 1717–1960

- Római katolikus plébániák* 1732–1936 (9 település)
- Görögkeleti szerb parókiák* 1717–1949 (8 település)

²³ A Vajdasági Levéltárban szerbül „protokol”-nak nevezték ezeket a köteteket, amelyek „iktatókönyv”-ként szerepelnek az említett fondjegyzékben, valójában lehet jegyzőkönyv, jegyzék. Az is feltételezhető, hogy anyakönyvek, amelyek hiányoznak az előbbi, 1. sorozatban.

Görög katolikus egyházközség 1887–1936 (1 település)
 Görög katolikus ruszin egyházközség 1811–1916 (1 település)
 Baptista gyülekezet 1804–1877 (1 település)
 Evangélikus szlovák gyülekezet 1795–1899 (1 település)
 Evangélikus német gyülekezet 1910–1927 (1 település)
 Izraelita hitközség 1849–1960 (1 település)
 Szerb ortodox kolostorok 1787–1895 (2 település)

Történelmi Levéltár, Nagybecskerek
 (Istorijski arhiv, Zrenjanin)

- A) 8. EGYHÁZI SZERVEZETEK ÉS INTÉZMÉNYEK IRATAI
 Római katolikus plébánia 1795–1914 (1 település)
 Római katolikus iskolaszék 1876–1894 (1 település)
 Görögkeleti szerb parókia 1752–1955 (1 település)

C) 3. A LEVÉLTÁRBAN KIALAKÍTOTT GYŰJTEMÉNYEK

F. 519. Egyházi anyakönyvek gyűjteménye 1746–1949
 (5,5 ifm.)

Az iratok nyelve: magyar, szerb, német, oszláv.
 A településekről őrzött anyakönyvek: 1758–1948
 Római katolikus 1758–1937 (6 település)
 Görögkeleti szerb 1768–1921 (9 település)
 Baptista 1796–1825 (1 település)
 Evangélikus 1861–1948 (5 település)
 Római katolikus Historia domus (!) Bocsár 1842–?
 Görögkeleti szerb Historia domus (!) év nélkül
Nagybecskerekben 1746–1948
 Római katolikus 1753–1901
 Görögkeleti szerb 1746–1948
 Evangélikus, szlovák 1820–1944
 Református 1820–1949
 Izraelita 1886–1940

Történelmi Levéltár, Nagyikinda (Istorijski arhiv, Kikinda)

- A) 8. EGYHÁZI SZERVEZETEK ÉS INTÉZMÉNYEK IRATAI
 Görögkeleti szerb parókiák 1747–1937 (4 település)

Történelmi Levéltár, Pancsova (Istorijski arhiv, Pančevo)

- A) 8. EGYHÁZI SZERVEZETEK ÉS INTÉZMÉNYEK IRATAI
 A Pancsovai Szerb Ortodox parókia iratai 1852–1945

C) GYŰJTEMÉNYEK

F. – Mikrofilmgyűjtemény (79 tekercs)

Pancsova, Antalfalva, Alibunár, Ópáva és Kevevára) anyakönyvi hivatalaiban őrzött felekezeti anyakönyvekről.

Pancsova

Római katolikus 1718–1899
 Görögkeleti szerb 1782–1895

Izraelita 1873–1890

Felekezeti anyakönyvek a településeken:

Római katolikus 1765–1949 (7 település)
 Görögkeleti szerb 1779–1948 (9 település)
 Görögkeleti román 1872–1949 (1 település)
 Evangélikus 1766–1927 (3 település)
 Református 1878–1903 (1 település)
 Baptista 1806–1939 (1 település)
 Nazarénus 1875–1895 (1 település)
 A Hertelendyfalvai kolostor iratai 1755–1799

Történelmi Levéltár, Szabadka (Istorijski arhiv, Subotica)

C) GYŰJTEMÉNYEK

F. 208. Szabadkai egyházi anyakönyvek másolatainak gyűjteménye 1839–1895 (4,86 ifm.)

Szabadka

A Szent Teréz Római Katolikus Plébánia iratai 1839–1895 (146 k.)
 A Szent György Római Katolikus Plébánia iratai 1846–1895 (128 k.)
 A Szent Rókus Római Katolikus Plébánia iratai 1846–1895 (133 k.)
 A Jézus Mennybemenetele Görögkeleti Parókia iratai 1848–1895 (39 k.)
 A Főrabbinátus mint Izraelita Anyakönyvi Hivatal iratai 1851–1895 (66 k.)
 Az Evangélikus Református Gyülekezet iratai 1885–1895 (16 k.)
 Az Ágostai Evangélikus Felekezet Szabadkai–Zombori Utazó Gyülekezetének iratai 1887–1895 (27 k.)
 Az Egyesült Protestáns Gyülekezet iratai 1884 (1 k.)
 A Szabadkai Gyámhivatal nyilvántartása a nazarénusokról 1873–1895 (1 k.)

F. 451. Szabadkai egyházi anyakönyvek gyűjteménye 1687–1949 (322 k.)

Római katolikus

A Szabadkai Szent Teréz Római Katolikus Plébánia iratai 1687–1900 (114 k.)
 A Szabadkai Szent Rókus Római Katolikus Plébánia iratai 1841–1948 (46 k.)
 A Szabadkai Szent György Római Katolikus Plébánia iratai 1841–1942 (31 k.)
 A falvakra:
 A Bajmoki Szent Péter és Pál Római Katolikus Plébánia iratai 1780–1905 (27 k.)
 A Csantavéri Szent Antal Római Katolikus Plébánia iratai 1781–1900 (30 k.)
Görögkeleti szerb
 A Szabadkai Jézus Mennybemenetele Görögkeleti Szerb Parókia iratai 1744–1947 (30 k.)
 A Sándori Szent Dimitrij Vértanú Görögkeleti Parókia iratai 1810–1949 (11 k.)

Evangélikus

Az Ágostai Evangélikus Felekezet Szabadkai–Zombori Utazó Gyülekezetének iratai 1886–1901 (1 k.)

Nemcsak a Vajdasági Levéltárban, hanem Szabadkán is őriznek a mai Magyarország területére eső településekre vonatkozó anyakönyveket, ezek:

A Katymári *Római Katolikus* Plébánia iratai 1886 (1 k.)

A Kunbajai *Római Katolikus* Plébánia iratai 1870–1895 (2 k.)

Az 1895–1915 közötti időszakra vonatkozó szabadkai *állami anyakönyvi másodpéldányokat* Bács-Bodrog vármegye alispánjának határozata alapján 1937-ben²⁴ a jugoszláv hatóságok kiszolgáltatták és a magyarországi Kelebia község anyakönyvvezetőjénél helyezték el, ahonnan Kelebia község irattárával együtt került Kecskemétre a Bács-Kiskun Megyei Levéltárba: *BKMÖL XXXIII. 1. c. Szabadka város anyakönyvi másodpéldányai 1895–1915. 12,09 ifm.*

Újvidék Város Történelmi Levéltára nem őriz sem állami, sem egyházi anyakönyveket, azok a Vajdasági Levéltárban találhatóak.

Történelmi Levéltár, Zenta (Istorijski arhiv, Senta)

A) 8. EGYHÁZI SZERVEZETEK ÉS INTÉZMÉNYEK IRATAI

Zentán

Római katolikus 1795–1895

Görögkeletiek 1825–1937

A többi településen

Római katolikus 1757–1930 (4 település)

Görögkeleti 1744–1899 (3 település)

Izraelita 1802–1948 (2 település)

Nazarénus 1870–1895 (2 település)

Történelmi Levéltár, Zombor (Istorijski arhiv, Sombor)

C) GYŰJTEMÉNYEK

F. 9. Felekezeti anyakönyvek levéltári gyűjteménye 1719–1942 (22,63 ifm.)

Zombor

Görögkeleti szerb

Eredeti anyakönyvek 1741, 1744–1896

Anyakönyvek másolatai 1829–1895

Római katolikus

Eredeti anyakönyvek 1719–1902

Anyakönyvek másolatai 1829–1895

Izraelita

Eredeti anyakönyvek 1842–1942

Egyéb településeken:

Római katolikus

Eredeti anyakönyvek 1766–1907 (7 település)

Görögkeleti szerb

Eredeti anyakönyvek 1737–1930 (5 település)

Szlovák evangélikus

Eredeti anyakönyvek 1792–1927 (1 település)

Német evangélikus

Anyakönyv 1854 (1 település)

(Szeghegy nem a Zombori, hanem a Szabadkai Történelmi Levéltárhoz tartozik. Az anyakönyv pedig, valószínűleg a Vajdasági Levéltár anyakönyvi gyűjteményébe tartozna, ahol az evangélikus gyülekezet anyakönyveinek másodpéldányai 1829–1895-ig vannak. Lásd: VL F. 402.)

Összegzés

A törökök kiűzését követően az anyakönyvek vezetése Magyarország déli részén is kezdetét vette, legkorábban Szabadkán 1687-ben. Ez a kötet ma is megtalálható a levéltárban. A görögkeleti felekezeti anyakönyvek legkorábbi éve 1690, ami a Temesvári Görögkeleti Püspökség iratai között található.

A legkorábbi születési, házassági és halotti anyakönyvek a görög katolikus felekezetenél 1811-től, az evangélikusnál 1766-tól, a reformátusnál 1820-tól, a baptistánál 1796-tól, az izraelitánál 1761-től, a nazarénus felekezetenél 1827-től található a Vajdaság levéltáraiban. Az ismertett gyűjtemények évköri levéltárként nagyon eltérő.

A Vajdaságban az egyházi anyakönyvek ma még az önkormányzati levéltárakban kutathatók. A társadalmi-politikai változások miatt az egyházak a közeljövőben visszakaphatják az eredeti anyakönyveket, az egyházkormányzati és egyéb irataikat. Természetesen az 1827. évi XXIII. tc. értelmében a vármegyékhez, a szabad királyi városokhoz beszolgáltattott és onnan a levéltárakba került anyakönyvi másodpéldányoknak továbbra is a tartományi és a regionális levéltárakban kell maradniuk.

A levéltárak egy része már korábban, a levéltári anyag védelme érdekében mikrofilmezte az egyházi és az állami anyakönyveket, s azokat bocsátotta a kutatók rendelkezésére. Ezek biztonsági másolatként a levéltárban továbbra is megmaradnak, ha az eredetit vissza is kell adni tulajdonosaiknak, az egyházaknak.

Elképzelhető, hogy a közeljövőben a magyarországihoz hasonlóan, egyházi levéltárak alakulnak a Vajdaságban is.

²⁴ Bács-Bodrog vármegye Hivatalos Lapja. 1937. március 11. 74. Hirdetmény. Baja, 1937. február 22. 2177-alisp. 1937. szám. Bács-Bodrog vármegye alispánja.

BERNÁD RITA MAGDOLNA A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár anyakönyvei

Általános történeti áttekintés

Az anyakönyv egy adott plébánia, egyházközség tagjainak, (illetve többnyire egyben a település lakóinak) írásos nyilvántartása. Kezdetben az adott egyházközség állította ki, majd a szekularizáció után bevezették a világi, állami anyakönyvezést, ám emellett az egyes vallási felekezetek tagjainak anyakönyvezése is folytatódott. Az anyakönyvek szinte minden társadalmi csoport kutatására alkalmasak. Mivel semleges, adatszerű források és egy település szinte minden lakójára vonatkoznak, rendkívül értékesek a tudomány számára.

Magyarországon az 1894. évi XXXIII. törvénycikk alapján 1895. október 1-jén tértek át az állami anyakönyvezésre.

Az anyakönyvek a plébániai levéltárak egyik legfontosabb, legféltettebb forrásai. Készítésükről egyházi és állami szabályok, előírások gondoskodtak. Fontos volt az adathűség, tehát a pontosság. Ezek a különféle anyakönyv-vezetési szabályzatok kitérnek az egyes rovatok kitöltésére is, meghatározva annak nyelvét, formai és lényegi tartalmát.

A hívek kánoni állapotának folyamatos nyilvántartásával nyomon követhetjük az adott egyházközség tagjainak demográfiai mobilitását. E forrástípus a családfakutatáshoz és a családtörténet összeállításához elsődleges genealógiai kútfőbázist biztosít. Segítségükkel felekezeti kapcsolatok, felekezet- és rítusváltások is kimutathatók a különböző korszakokban. Az egyházi matrikula nélkülözhetetlen a népesedés-, a társadalomtörténethez, de betegség- és orvoslástörténeti adatokat is szolgáltat, valamint népi erkölcsöket, névadási szokásokat is tükröz.

Az anyakönyvekhez hasonló feljegyzések a késői középkorban kezdődnek. Egyházi törvény, néhány helyi zsinat először a 15. század elején írja elő vezetésüket.¹

Az anyakönyvek rendszeres vezetését a reformáció igen nagy mértékben segítette. A német protestáns fejedelmek rendeleteikben már a 16. század közepén sürgették a falusi lelkeségeket az anyakönyvezés végzésére.²

Beriszló Péter veszprémi püspök a tridenti zsinatot megelőzve már 1515-ben elrendelte az egyházmegyei zsinaton, hogy minden plébános vezessen keresztelési anyakönyvet, amelybe a keresztelek, a szülők és a keresztszülők nevét be kell jegyezni, s ezeket a köteteket a templomban kötelesek őrizni.³

Az 1579. évi győri egyházmegyei zsinat a keresztelési anyakönyvek vezetését és a plébániákon való megőrzését rendelte el, és – akárcsak a későbbi, 1611-ben Nagyszombatban tartott országos zsinat – felhívta az esperesek figyelmét, hogy vizitációik alkalmával ellenőrizzék a keresztelési anyakönyveket.⁴

Általános érvénnyel a keresztelési és az esketési anyakönyvek kötelező vezetését az 1545–1563 között lejáratott tridenti zsinat rendelte el. A bérmlási és a halotti anyakönyvek vezetése – a fent említettek rendelkezések mellett – V. Pál pápa 1614-ben kiadott Római Rituáléjához kötődik. Ezt Magyarországon 1625-ben tette kötelezővé Pázmány Péter esztergomi érsek.⁵ (Ötféle bejegyzést írt elő, az említett négy mellett az úgynevezett Status Animarumot is, amely a húsvéti áldozás időpontjában az adott település valamennyi lakosát vette számba családok, illetve háztartások szerint.) A központi rendelkezéseket sok egyházmegyei zsinat újította meg, s az anyakönyvek vezetése Európában a 17. század első felétől kezdve általánossá vált. A történelmi Magyarország területén, a török hódoltság és a háborúk miatt az anyakönyveket (néhány felső-magyarországi várost kivéve) később kezdték el vezetni a nyugati országokhoz képest. Az anyakönyvezés a római katolikus egyházban nagy valószínűséggel az említett évszámhoz, 1625-höz kapcsolható. Vanyó Tihamér tanulmánya a történelmi Magyarország első anyakönyveként az 1612-ből származó besztercebányait tartja számon, amelyet a győri (1643) és a nagyszombati (1650) követ. (Munkájához az egyházmegyei névtárakat használta.)⁶ Az anyaország területén Endrényi Ferenc első anyakönyvként a soproni evangélikusok 1624-től vezetett kötetét említi, ezt követi a kőszegi római katolikusoké

¹ Vanyó Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana. Pannonhalma, 1941. 28.; Lexikon für Theologie und Kirche. VI. (Hrsg. Michael Buchberger.) Freiburg im Breisgau, 1934. 1024–1025.

² Vanyó T.: i. m. 28.

³ Peterfy Karolus: Sacra Concilia. I. Pozsony, 1741. 255.

⁴ Bottló Béla: A római katolikus egyház levéltári szabályai. (Első közlemény) Levéltári Közlemények, 18–19. (1940–1941) 117.

⁵ Levéltári ismeretek kézikönyve. (Szerk. Endrényi Ferenc.) Bp., 1980. 286.

⁶ Vanyó T.: i. m. 31.

1633-tól kezdődően.⁷ (A protestáns egyházak az anyakönyvek vezetésének teljes körű jogát majd csak 1785-ben kapják meg II. Józseftől, az korábban elvileg a katolikus egyház feladata volt.) A magyarországi szerb ortodox anyakönyvek az 1720-as évektől, a román ortodox kötetek pedig az 1770-es évek végétől maradtak fenn. Rendelkezünk adatokkal görög katolikus, nazarénus, izraelita felekezetek anyakönyvi adatairól is természetesen⁸, ám a történelmi Magyarország legrégebbi anyakönyvének meghatározásához alaposabb tájékozottságra, részletesebb helyszíni kutatásokra lenne szükség, amely a jelenkori Magyarország területét, Burgenlandot, Felvidéket, Délvidéket és Erdélyt egyaránt számba venné.

Eddigi kutatásaink alapján kijelenthetjük, hogy Erdélyben, az összes felekezet anyakönyvei közül a Segesvári Evangélikus Egyházközség anyakönyve tűnik a legrégebbinek. Ennek az anyakönyvnek a bejegyzései 1607-től kezdődnek kereszteselési és halálozási adatokkal, majd 1613-tól jegyzik föl benne a házasságokat.⁹ Erdély másik legrégebbi anyakönyve szintén az egyik evangélikus gyülekezeté, mégpedig Holcmányé, amely 1607–1794 közötti kereszteselési és 1767–1768 közötti házassági adatokat tartalmaz. A holcmányi anyakönyvet jelenleg a Nagyszebeni Evangélikus Gyűjtőlevéltárban őrzik.

A római katolikus egyház esetében az elsőként keletkezett anyakönyv a kolozsmonostori, amelynek bejegyzései az 1665-ös évtől kezdődnek.

Az Erdélyi Fejedelemség idejében (16–17. század) az állam által négy törvényesen bevett vallás, úgynevezett „religio recepta” létezett (római katolikus, evangélikus, református és unitárius) és három elismert nemzet (magyar, székely és szász). Törvény szerint csak ennek a négy felekezetnek volt joga arra, hogy anyakönyveket vezessen. Az ortodox vallás Erdélyben nem tartozott a bevett felekezetek közé, csak megtört vallásként tartották nyilván egészen az 1791. évi törvényes elismertetéséig.

Az anyakönyvek tartalma, külleme még az azonos felekezeteken belül is változatos lehetett. A korai kötetek szerkezete, adatainak sorrendje, részletessége nagy különbséget mutat. Kezdetben a bejegyzések folyamatos szöveget alkottak, s előfordult, hogy az azt készítő egyházi személy nem csupán anyakönyvi tárgyú, de más egyéb információkat is megörökített. II. József rendelkezései értelmében (1787) értelmében megjelentek a meghatározott adatsorokat tartalmazó, majd a 19. század elejétől az előnyomtatott anyakönyvek, amelyek szabályozottá tették az anyakönyvi bejegyzéseket.

⁷ Levéltári ismeretek kézikönyve: i. m. 286.

⁸ Egyházi anyakönyvek mikrofilmmásolatai. (Ö. Judák Margit.) Bp., 1977. (Magyar Országos Levéltár, Levéltári Levéltárak 72.); *Jana Sarmányová: Cirkvené matriky na Slovensku zo 16–19. storočia*. Bratislava, 1991; *Aschenbrier Antal: A plébániai anyakönyvekről*. Bp., 1890; *Fügedi Erik: Római katolikus anyakönyvek Magyarországon 1895-ig*. (Szerk. Dányi Dezső.) Bp., 1980. (Történelmi statisztikai tanulmányok. 4.)

⁹ Segesvári Evangélikus Plébánia Levéltára: Anyakönyv 1607–1651. Arz Gustav könyvében tévesen közli, hogy a segesvári anyakönyvi kötetben a kereszteselések 1614-től és a házasságok 1617-től kezdődnek (Arz, *Gustav: Die Matrikeln der evangelischen Gemeinden A.B. in Siebenbürgen*. Berlin, 1939. 5., 32.).

Az anyakönyvi másodpéldányok készítéséről az 1827. évi XXXIII. törvénycikk rendelkezik, amelynek foganatosítását – kisebb-nagyobb hiányokkal – a Gyulafehérvári Érseki Levéltárba máig folyamatosan érkező anyakönyvi másodlatok igazolják. E törvénycikk elrendelte, hogy az anyakönyvek minden valláskülönbség nélkül az illetékes lelkészek által két példányban vezetessenek, melyből egy példányt a törvényhatósági (megyei- illetve városi) levéltáraknak adjanak át.¹⁰

Az 1878. évi V. törvénycikk szerint az anyakönyvek és az azok alapján kiállított kivonatok és bizonyítványok köziratnak, az azokat kiállító személyek közhivatalnokoknak minősülnek.¹¹

Az átnézett levéltári és korabeli ügyviteli szabályzatok szövegeire támaszkodva elmondhatjuk, hogy a római katolikus egyházi előírásoknak talán a legtöbb rendelkezése az anyakönyvek precíz vezetése és biztonságos őrzése köré csoportosul. Ez az egyházi matrikulák értékéből és fontosságából is adódik. Az állami anyakönyvezés törvényes bevezetése Magyarországon (1894. évi XXXIII. tc.)¹² – 1895. október elsejei hatállyal – kizárólag a történelmi egyházak tartották nyilván a népesség születését, házassulását és elhalálozását.

Az anyakönyvezés a Római Katolikus Egyházban

Az anyakönyvek kötelező vezetéséről az egyházi törvénykönyv 535. kánonjának 1. §-a a következőképpen rendelkezik: „Minden plébánián legyenek plébániai anyakönyvek, vagyis kereszteseltek, házasságok, halottak anyakönyve és más anyakönyvek a püspöki konferencia vagy a megyéspüspök előírása szerint; a plébános gondoskodjék arról, hogy ezeket a könyveket pontosan vezessék és gondosan őrizzék.”¹³

A Gyulafehérvári Főegyházmegye területén megállapítható, hogy az anyakönyvek a kánoni állapot feljegyzései szerint a következő fajták lehetnek: kereszteselési (*matricula baptisatorum*), házassági (*copulatorum, conjugatorum, contrahentium, nubentium*), halotti (*defunctorum, sepultorum*), bérmálási (*confirmatorum*), megtérési (*conversorum*), kitérészi (*aversorum, deficientium*), vegyes házassági (*mixta matrimoniae*) és eljegyzési (*sponsalium*) anyakönyvek. Néhány plébánia esetében egyházilag érvénytelen, polgári házasságok anyakönyvezésével (*matricula invalidorum matrimoniorum*) is találkozunk, mint például Brád, Erzsébetváros, Gyulafehérvár, Medgyes, Nagyenyed, Piskitelep, Pusztakalán, Szászváros, Zalatna ilyen típusú anyakönyvei. Ezek a bejegyzések nem következetesek és nem egységesek, csak esetlegesen vezeték őket.

Az anyakönyvi nyilvántartásokon belül még egy különleges fajtájú matrikulával is találkozunk: a katonai lakosság kánoni állapotának anyakönyvezésével (*matricula militiae, matricula pro militibus*). Ezt a szászsebesi, a torockószent-

¹⁰ Szeredy József: Egyházi jog. Pécs, 1885. 590.

¹¹ Uo. 600.

¹² Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). 1894:XXXIII. tc.

¹³ Az egyházi törvénykönyv. *A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal*. (Szerk. Erdő Péter.) Bp., 1985. 429–431.

györgyi, a kőrösbányai, a medgyesi, a naszódi és a beszercei plébániák ilyen jellegű anyakönyvezése is példázza.

A kánonjogi előírások kötelezővé teszik az anyakönyvek vezetését. A korábban már idézett egyházi közigazgatástan egy teljes fejezete foglalkozik a témával.¹⁴

Az 1009-ben alapított erdélyi egyházmegye történetét egy hosszabb, 160 éves szünet szakította meg a reformáció idején, 1556–1715 között. Ekkor szünetelt a püspökség működése, a református fejedelmek és az ország törvénykezése miatt az egyházmegyének nem volt katolikus püspöke Gyulafehérváron. Az erdélyi katolicizmus életben maradását a ferencesek és a jezsuita szerzetesek pasztorációs és oktatási tevékenysége biztosította. Lelkipásztori munkájukat laikus férfiak, az úgynevezett licenciátusok¹⁵ segítették. A katolikus restauráció alatt, 1715-től kezdődően, Mártonffy György püspök kinevezését követően újjáéledt az egyházközségek igazgatása, ekkortól számíthatjuk az anyakönyvek hivatalos és folytonos vezetését. A szerzetesrendek (ferencesek, jezsuiták, pálosok) által vezetett plébániákon az erdélyi katolikus restaurációt megelőző években már beindult a rendszeres anyakönyvezés. Az egyházmegye plébániái anyakönyvei területén szerzett tapasztalatok is azt bizonyítják, hogy számos plébánia már a 17. század második felében megkezdte híveinek effajta nyilvántartását. Kolozsmonostor (1665), Barót (1683), Alvinc (1700), Tövis (1700) és Nyárádköszvényes (1710) egyházi tulajdonban maradt anyakönyvei, valamint Nyújtód (1696), Illyefalva (1701), Csíkszentgyörgy (1684), Szárhegy (1696), Székelyudvarhely (1687), Csíkrákos (1695), Zetelaka (1705), Marosvásárhely (1702) és Lemhány (1712) – azóta államosított – anyakönyvi kötetei is alátámasztják állításunkat.¹⁶ Az egyházmegyei történelmi sematizmusokban ezeknél sokkal több utalást találunk egészen korai, 17. század végi, vagy a 18. század első évtizedében megkezdett anyakönyvekre is, amelyek ma már nem lelhetők fel sem a plébániákon, sem az állami levéltárakban, s amelyek feltételezhetően elkallódtak vagy elpusztultak, ám az itt olvasható említések bizonyítják, hogy léteztek.

A gyulafehérvári római katolikus érsekség híveinek egyházi anyakönyvi adatait ma öt helyen kereshetjük mintegy 200 iratfolyóméternyi matrikulában, amelynek több mint fele állami kezelésben van.

Az elsődleges őrzési hely a Gyulafehérvári Érseki Levéltár, ahol 55 iratfolyóméter (ifm.) anyakönyvi másodpéldányt magában foglaló gyűjtemény található. Ezek a matrikulák 291 plébániáról (településről) származnak, a püspöki hivatalba való kötelező begyűjtésük 1821-ben kezdődött és napjainkig

folyamatos.¹⁷ A gyűjtemény sajnos nem mondható teljesnek, az 1830–1840-es évek anyagából több hiány mutatkozik, valamint egységesen hiányzik közülük az 1870–1895 közötti 26 évet felölelő időszak. Utóbbi korszak anyakönyveit az állami levéltárak vették át az állami anyakönyvezés kötelezővé tételkor 25 évre visszamenőleg.

A második célpontot az anyakönyvi adatkereséskor a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár nyolc gyűjtőlevéltára képezi. Ezek a gyűjtőközpontok 2003 és 2011 között jöttek létre a tizenöt főesperességi kerületből kiindulva, minden két vagy egy kerületnek egy központot létrehozva a következő városokban: Gyulafehérvár (2003), Szamosújvár (2005), Sepsiszentgyörgy (2005), Marosvásárhely (2005), Gyergyószentmiklós (2007), Székelyudvarhely (2008), Szamosújvár (örmény katolikus – 2010) és Kolozsvár (2011). A Gyulafehérvári, a Szamosújvári, a Sepsiszentgyörgyi és a Gyergyószentmiklói Gyűjtőlevéltár fondjairól az érsekség középszintű segédletet jelentetett meg, amely lényegesen meggyorsítja a hozzáférést.¹⁸ A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár repertóriumuma 2011 őszén jelent meg.¹⁹ A Marosvásárhelyi- és a Székelyudvarhelyi Gyűjtőközpontok repertóriumuma előreláthatólag 2012 végén lát napvilágot.

Az alábbi felsorolásban főként azokat az őrzőhelyeket emeltük ki, ahol lezárt, s nem kurrens anyakönyveket őriznek. A 20. századi anyakönyvek többségükben a plébániákon található. Kevés hányadát gyűjtötték be az egyházmegyében létesített gyűjtőlevéltárakba és azok is főként bérmentési, egyes házassági, kitérés- és megtérési anyakönyvek, amelyeket kevésbé használnak ügyviteli vagy egyéb gyakorlati célokból az egyházközségi hivatalokban. Az aktuális keresztelési, házassági és halotti anyakönyvek úgyszintén a plébániák használatában maradtak.

A Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltárral egy helyen őrzött Gyűjtőlevéltár részleget összesen 51 főesperesi és plébániái fond alkotja három főesperesi kerületből. Ezek között körülbelül 4 ifm. anyakönyvet találunk. Itt őrzik Erdély második legrégebbi anyakönyvét, a fentebb is említett kolozsmonostorit, amely nemcsak német reneszánsz stílusú díszes bőrkötésével kápráztat el bennünket, hanem tartalmával is az első helyet érdemelte ki az egykori erdélyi egyházmegye anyakönyveinek régiséget kifejező rangsorában. E kötet a következő fejezetekből épül fel: keresztelési anyakönyv (1638, 1640, 1644, 1649, 1651–1657, 1659, 1664) 1665–1699; házassági anyakönyv (1649) 1664–1695; halotti anyakönyv 1665–1694; megtértek anyakönyve 1675–1695; a Havasdy család

¹⁴ Geisz Antal: Egyházi közigazgatás. Temesvár, 1910. 580–624.

¹⁵ Licenciátus: a török uralmat és a reformációt követő paphiány miatt a püspöktől engedélyt, licenciát kapott személy, aki a misézés és gyóntatás kivételével (melyek fölszentelt papot tételnek föl) lelkipásztori munkát végezhetett, keresztelt, esketett, temetett, ájtoságokat vezetett, prédikált, ill. prédikációt olvasott fel. A nőtlenység nem volt kötelező számára. Egyházi szolgálata alatt reverendát és karinget viselt. Anyagi fönntartását a meglévő plébániái javadalmak és a stóladíjak biztosították.

¹⁶ A 17. század végi és a 18. század eleji államosított anyakönyvek felsorolásához lásd Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban GyÉFKL): Levéltári iratjegyzékek. Államosított anyakönyvek jegyzéke.

¹⁷ Az anyakönyvi másodpéldányok listájához lásd Szögi László: A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára 1429–2000. Repertórium. Gyulafehérvár–Bp., 2006. (Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 1.) 83–104.

¹⁸ Bernád Rita: Plébániái levéltárak I. A Gyulafehérvári-, a Sepsiszentgyörgyi-, a Szamosújvári- és a Gyergyószentmiklói Gyűjtőlevéltárak repertóriumuma. Gyulafehérvár–Bp., 2009. (Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 3.) 275.

¹⁹ Bernád Rita–Kovács Bálint: A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. Repertórium. Arhiva de Colectie Armeano-Catolică din Gherla. Repertoriu. The Armenian Catholic Collective Archive in Armeapolis. Repertory. (Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 4.) Budapest–Gyulafehérvár–Leipzig, 2011.

genealógiája 1626–1674. A zárójelbe tett évszámok az utólagos bejegyzéseket és utalásokat jelzik. A folyamatos, megszakítás nélküli anyakönyvezés 1665-től kezdődik, amelyet azok a jezsuita szerzetesek kezdtek el, akik a kolozsmonostori plébániát adminisztrálták a 17. században. A Gyulafehérvári Gyűjtőlevéltárba a következő plébániákról kerültek be 18–19. századi anyakönyvek: Abrudbánya, Alvinc, Aranyosbánya, Boica, Drassó, Gyulafehérvár, Magyarigen, Marosportus, Topánfalva, Torockószentgyörgy, Tövis, Tür, Zalatna, Kőrösbánya, Kudzsir, Nagyg, Nagyhalom, Ósebeshely, Szászváros és Kiskapus.

A 2005 nyarán létesült Szamosújvári Gyűjtőlevéltárban összesen 25 plébánia és filia irategyüttese található. Ezek közül Beszterce, Csicsókeresztúr, Erzsébetbánya, Kapnikbánya, Naszód és Szamosújvár plébániák rendelkeznek 18–19. századi anyakönyvvel. Beszterce legrégebbi anyakönyvét, amelyet a minoriták kezdtek el vezetni 1718-tól, 2009. szeptember elején sikerült fellelni (a besztercei volt piarista kolostor padlásterében). A naszódai plébánia 1764-ben megkezdett anyakönyve a Radna-völgyi katonai terület lélekösszeírását is tartalmazza 1765-ből, amely értékes forrást jelent a kor hadtörténései számára is.

A Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltár 17. század végi eredeti anyakönyvvel is büszkélkedhet, amely Barót plébániájáról került be Sepsiszentgyörgyre és keresztelésekről szóló bejegyzései az 1683. évvel kezdődnek. Az itt található 14 plébániai levéltári anyag közül Barót után Sepsikőröspatak és Türkös anyakönyvei érdemelnek említést. Sepsikőröspatak anyakönyve 1832-vel kezdődik, Türkös kezdő éve 1754.

A Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltárba 2005-ben Ehed, Marosszentgyörgy, Mezósámsond, Nagyernye, Nyáradköszvényes, Székelybő, Bordos, Magyarzásokod, Radnót, Székelyvécke, Szentdemeter és Szőkefalva egyházközségekből kerültek be az 1710–1900 közötti időszakból eredeti anyakönyvek, amelyek kutatható állapotban vannak. Elvéve találunk közöttük 20. századi köteteket is, amelyek főként bérmentési, vegyes házassági és kiterési vagy megtérési matrikulák. Ezeket külön nem említettük, ugyanis a családfakutatást inkább a keresztelési, a halotti és a házassági anyakönyvek szolgálják.

Az udvarhelyi főesperesi kerületben 2008 nyarán végrehajtott levéltárbejegyzés több eredeti anyakönyv beszállítását is eredményezte. A helyi tapasztalatok alapján azt állíthatjuk, hogy az itteni gyűjtőlevéltárban, még ha sajnos nem is folytonos sorozatban, de ma körülbelül egy 1 ífm. mennyiségű anyakönyv kutatható az 1716–1900 közötti időszakból. Ezek a plébániai anyakönyvek Kadicsfalva, Korond, Máréfalva, Székelyszentkirály és Vágás településekről származnak.

A Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárból Gyergyóalfalu és Gyergyótölgyes anyakönyveit említhetjük. Gyergyóalfalu tizenhárom kötetnyi anyakönyvét (1714–1931) és historia domusát (1886–1930) a II. világháború idején, 1944-ben Füzesabonyba menekítették. Ezek a kötetek 1993-ban biztonsági és megőrzési okokból bekerültek az Egri Főegyházmegyei Levéltárba. Végül 2009 szeptemberében hazajutottak Egerből, és részben Gyergyószentmiklóson a gyűjtőlevéltárban, részben Gyergyóalfaluban a plébánián kutathatók.

1714–1857 közötti anyakönyvei (hat kötet) a gyűjtőlevéltárban maradtak, 1857–1931 közötti anyakönyvei (hét kötet) és historia domusa hazakerült a gyergyóalfalvi plébániára.²⁰ Gyergyótölgyes 1811–1848 közötti anyakönyve a ditrói templomban őrzött levéltárból került elő – az egyházi ellátottságból adódóan – a ditrói plébánia irataiból.

A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltárat alkotó négy örmény katolikus plébániából kettőnek – Erzsébetváros és Szamosújvár – hiánytalan sorozatban megmaradtak az anyakönyvei az egyházközség alapításától kezdve (1708-tól és 1714-től), míg a székelyföldi két örmény plébániáról – Gyergyószentmiklós és Szépvíz – sajnos nem állítható ugyanez. Ez utóbbi két plébánia matrikulái a csíkszeredai megyei levéltárban kutathatók.

A Kolozsvári Gyűjtőlevéltár szervezése e tanulmány készültkor már folyamatban volt; 2011 júliusában kezdődött a nemrégiben összegyűjtött levéltári iratok rendezése. Sajnos ezen a környéken is nagyon nagy mértékű volt az 1950-es években az anyakönyv államosítási hullám, így csak egyetlen, 1750–1857 közötti időszakból származó kötetet sikerült begyűjtenünk, amelyre a gyergyófalvi plébánián bukkantunk.

Egy másik lényeges intézmény, amelynek megyei kirendeltségeinél hatalmas egyházi anyakönyvi gyűjtemény halmozódott fel, a Román Állami Levéltár. Az Állami Levéltár Igazgatósága az 1950. június 7-én hozott 153. törvényerejű elnöki rendelettel kötelezte az egyházközségeket, hogy „megőrzés végett” adják át az 1870–1895 közötti időszak anyakönyveit, amelyeket 1950. július 7-én vettek át a néptanácsok keretén belül működő állami anyakönyvi hivatalok. Ugyanakkor az 1952. évi belügyminisztériumi rendelet értelmében az átadási kötelezettséget „mentés” indoklással az 1870 előtt keletkezett anyakönyvekre is kiterjesztették, majd a beszállításra való felszólítást 1971-ben is megismételték. A begyűjtött anyakönyvek kezdetben a néptanácsok anyakönyvi hivatalához kerültek, majd a területileg országos hálózattá szervezett állami levéltárakhoz.²¹ A Magyar Autonóm Tartomány fennállása alatt (1952–1968) az összegyűjtött köteteket a Marosvásárhelyi Levéltárban helyezték el, majd a megyésítés után átszállították a megyei levéltárakba, az úgynevezett igazgatóságokhoz. Az érvényben levő 1996-os levéltári törvény kimondja, hogy a „törvényesen” a Román Állami Levéltár kezelésébe került iratok és anyakönyvek nem vehetők vissza, így az egyházközségeknek továbbra is nélkülözniük kell a jog szerint őket illető, de államosított anyakönyveket.²² Az egyházi anyakönyveket az állami levéltárak a ma érvényes közigazgatási beosztás szerint megyénként csoportosítva őrzik. Ezért egy adott egyházközség anyakönyveit annál a megyei

²⁰ Bernád R. 2009: i. m. 275.

²¹ GyÉFKL Körlevelek, 1536/1950, 1214/1952.; Pál-Antal Sándor: Egyházi anyakönyvek az országos levéltárakban. In: A Székelyföld és városai. (Szerk. uő.) Marosvásárhely, 2003. 326–328.

²² Legea Arhivelor 16/1996, articolul 10: Regimul documentelor incluse în Patrimoniul Arhivistic Național, aflate în depozitele Arhivelor Naționale: Documentele incluse în Patrimoniul Arhivistic Național, odată intrate în depozitele Arhivelor Naționale, nu mai pot fi retrase din administrarea acestora, cu excepția situației în care au fost predate în custodie.

Az anyakönyvezés az erdélyi protestáns egyházaknál

A teljesség igénye nélkül röviden igyekszünk ismertetni a romániai protestáns egyházak anyakönyvekre vonatkozó helyzetét is.

Az **Evangélikus Egyház** anyakönyvei Romániában jelenleg négy helyen kereshetők. Az első helyszínt maguk az egyházközségek, a lelkesi hivatalok képezik, ahol az 1950. évi államosítási törvényt csak 1870-ig visszamenőleg alkalmazták, így a gyülekezetekben megmaradtak a korai, 18. századi (ritkább esetekben 17. századi) eredeti anyakönyvek. A második helyszínt az állami levéltár megyei fiókjai jelentik (Brassó, Nagyszeben, Kolozsvár, Beszterce, Gyulafehérvár, Marosvásárhely), a harmadikat a néptanácsok az esetlegesen náluk felejtett kötetekkel.

A negyedik hely, ahol szintén egyházi kezelésben lévő gyűjteményeket őriznek, a központi gyűjtőlevéltárak Nagyszebenben²⁷ és Brassóban, ahová szervezett begyűjtéssel kerültek be a gyülekezetekből az anyakönyvi kötetek az egyházközségi levéltárak központokba szállításakor. Ugyancsak ezekben a gyűjtőközpontokban található egy olyan anyakönyvi másodpéldány-gyűjtemény is, amely 1837-től vált rendszeressé.²⁸ Az anyakönyvi másodpéldányokat a körzeti konzisztóriumokhoz terjesztették fel az evangélikus gyülekezetek, mára azonban már nem kötelező rendszeres megküldésük. Sajnálatos módon a folyamatos elnéptelenedés miatt több egyházközségből szállítottak be gyülekezeti levéltárakat – anyakönyveikkel együtt – úgy a nagyszebeni, mint a brassói gyűjtőlevéltárba is. A nagyszebeni levéltár őrzetében ily módon 1256 db – azóta már leltározott – 1642 és 1992 közötti időszakot felölelő anyakönyv került, amelyek kutathatóságát a www.kirchenbuchportal.de internetes honlap biztosítja.²⁹ Amint azt már fentebb említettük, az Erdélyi Evangélikus Egyház rendelkezik az ország legrégebbi anyakönyveivel, ebből az egyik a segesvári evangélikus gyülekezetnél található kitűnő állapotban, a másik a holcmányi gyülekezeté volt és ma a Nagyszebeni Evangélikus Gyűjtőlevéltárban kutatható; mindkét anyakönyv bejegyzései az 1607. esztendővel kezdődnek. Sorban utánuk következik a nagyszebeni és a nagyszőlősi (mindkettő 1642-ből), a mesei (1644), a nagybaromlaci (1647), a hermányi (1651), a morgondai (1652), a szászkezdí (1652), a nagysinki (1656), a szászsebesi (1657), a prépostfalvi (1661), a zágori (1661), az apoldi (1661), a bolkácsi (1661), az omlási (1662), a szászdyalai (1662), a zsiberki (1664), a szászorbói (1664), a szénaverősi (1665), a kürpödi (1665), a kakasfalvi (1667), a miklóstelki (1668), a barcarozsnyói (1672), a nagyapoldi (1674), a szászpiáni (1676), az erkei (1677), a sövényesi (1680), a szentiváni (1684), a segesdi (1684), a szászugrai (1685), a barcaszentpéteri (1687), a domáldi (1688), a szászmagyarósi (1689), a szásznádasi (1690), az alsórákosi (1692), a vidombáki (1692), a szásztjukosi (1696). A felsorolt 17. századi anyakönyvek mind Nagyszebenben találhatóak.

²⁷ Kultur- und Begegnungszentrum „Friedrich Teutsch” der Evangelischen Kirche A.B. in Rumänien.

²⁸ A nagyszebeni evangélikus központi levéltár virtuális elérhetősége: www.evangel.ro/teutsch-haus/archiv. A brassói Honterus gyülekezet levéltári honlapjának címe: www.honterus-archiv.ro.

²⁹ Az anyakönyvek teljes leltárához lásd http://kirchenbuchportal.de/vsitenkarten/sibiu/ZAEKR_602.pdf

Az észak-erdélyi szász evangélikusok 1944-ben történt németországi emigrációjuk alkalmával magukkal vitték az észak-erdélyi gyülekezetek anyakönyveit is, amelyek ma a gundelsheimi Erdélyi Intézetben (Siebenbürgen Institut) találhatóak.

Az **Erdélyi Református Egyházkerületben** az anyakönyvezés az 1760–1770-es évektől válik rendszeressé. A református parókiák központi utasításra hiteles másodpéldányok kiállítására nem voltak kötelezve.

Az Erdélyi Református Egyházban az anyakönyvezés kérdése 1656-ban került először terítékre. Ekkor Isaac Basirius javasolta a Generális Zsinatnak az anyakönyvek vezetését. Nincs tudomásunk arról, hogy a zsinat elvetette volna a javaslatot, de nem vált általános gyakorlattá, s tömeges anyakönyvezésre nem került sor. Az erdélyi református egyházközségek anyakönyveit 1896-ban írták össze először; ekkor a jegyzék szerint négy gyülekezetben létezett 17. századi anyakönyv (Fogarason 1665-től, Türebén 1666-tól, Magyarvalkón 1674-től és Etéden 1691-től). Közülük sajnos egyik 17. századi kötet sem maradt meg, sem a gyülekezetekben, sem pedig az állami levéltárakban. Ma a legkorábbi református anyakönyvek a dévai 1714-től és a széki 1719-től kezdődően.³⁰

Az **Erdélyi Unitárius Egyház** legrégebbi anyakönyve a Bölöni Unitárius Egyházközségé 1723-ból, amelyet jelenleg a Román Állami Levéltár marosvásárhelyi központjában őriznek. Az Unitárius Egyház a türelmi rendeletet (1781) megelőzően külön nem szabályozta az anyakönyvezés gyakorlatát.³¹

Az unitárius egyházközségek anyakönyveiket az állami anyakönyvezési törvény megjelenése után is saját levéltáraikban őrizték a 153/1950-es román elnöki rendelet és a 61. számú román belügyminisztériumi határozat megjelenéséig. A rendelkezések értelmében minden egyházközség a néptanácsokhoz kellett, hogy leadja a tulajdonában lévő anyakönyveket, ahonnan azokat később a Román Állami Levéltár megyei fiókjai vették át.³²

Az ország történelmi egyházszerkezeteinek fent közölt anyakönyvi vonatkozású adataiból összegezhető, hogy a római katolikus egyházhoz hasonlóan a protestánsok anyakönyveinek kutatása is legalább három irányban végezhető. Először a Román Állami Levéltár megyei kirendeltségeinél, második lépésként a központi gyűjtőlevéltárakban, harmadikként az adott plébániákon, ritkább esetben pedig a polgármesteri hivatalok anyakönyvi hivatalainál.

Amennyiben az érvényben lévő romániai levéltári törvény (16/1996.) a szakmai elvárásoknak eleget téve módosulna, s ennek értelmében a történelmi felekezetek visszakaphatnák a kommunizmus éveiben elkobzott anyakönyveiket, úgy a központi egyházi levéltárak anyakönyvi állománya teljessé válhatna.

³⁰ Hálásan köszönjük Ősz Előd kollégának, az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára munkatársának a jó szándékú adatközlést.

³¹ Molnár B. Lehel: Az Erdélyi Unitárius Egyház Anyakönyvei. *Keresztény Magvető*, 105 (1999) 1–2. sz. 24.

³² Liviu Moldovan: Registrele Confesionale de stare civilă din Transilvania. *Revista Arhivelor* (Seria nouă). 1. (1958) 159.

BOTLIK JÓZSEF Anyakönyvi kutatások lehetőségei Kárpátalján

Közismert, hogy a rendszeres anyakönyvezést 1563-ben rendelte el tridentini zsinat. A folyamatos és általános érvényű anyakönyvezésre a történelmi Magyarországon – az északi vármegyék kivételével – azonban csak a török hódoltság után került sor.

A protestáns egyházak számára II. József a türelmi rendeletet követően nem sokkal, 1785-ben kiadott rendeletében biztosította csak az anyakönyvek vezetésének teljes körű jogát. Az egyházi hatóságok 1822-ben elrendelték a betűrendes névmutatók készítését, amelyek megkönnyítették az anyakönyvekben való visszakeresést.

A mai Kárpátalja területén, azaz a korábbi Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék döntő részén leghamarább az alábbi települések *római katolikus plébániáin* anyakönyveztek (zárójelben a kezdő évszám): Nagyszőlős (1693), Munkács (1712), Dolha (1720), Huszt (1720), Királyháza (1728), Tiszaújlak (1735), Visk (1755), Técső (1780), Gyertyánliget (1785), Körösmező (1785), Nevetlenfalu (1790), Szerednye (1805), Aknaszlatina (1833), Szolyva (1863), Csap (1890). *Református gyülekezetek*: Nagymuzsaly (1683), Hetyen (1765), Rafajnaújfalú (1766), Macsola (1776), Dercen (1770–1777 között), Nagyszőlős (1776), Halábor (1777), Nagyborzsova (1784), Kisbégány (1789), Ungvár (1791), Rahó (1791), Kisharangláb (1795), Gát (1799), Tiszaújlak (1806-tól már teljes anyakönyvezés).¹

Az 1825–1827. évi országgyűlés XXIII. cikkelye előírta, hogy elsősorban biztonsági okokból, az egyházi anyakönyveket ezentúl két példányban kell vezetni. A felekezeteket egyúttal arra kötelezték, hogy a másodpéldányokat adják le a vármegyei levéltárakba. Az egyházak matrikulálással kapcsolatos működésüket úgy tekintették, mint az állam hatalma által átruházott hatáskört, ezért számos rendelkezést hoztak az anyakönyvezésről.

Hazánkban az izraelita vallású lakosság anyakönyvezését általánosan kötelező érvénnyel s hatállyal, 1848–1849 után, a Bach-rendszer kezdetén, 1851 júliusában rendelték el. Ennek

fő oka, hogy a 18. század végétől egyre nagyobb arányú volt a zsidóság beköltözése Északkelet-Magyarországra (főként a későbbi Kárpátalja területére: Munkács, Beregszász, Ungvár városokba, illetve számos községbe) a szomszédos osztrák tartományból, Galíciából. Az izraeliták lélekszáma ugyanis az 1840-es évek közepére több mint a háromszorosára, 250 ezerre nőtt.²

Magyarországon a 19. század végére mindegyik államilag elismert felekezet rendelkezett önálló anyakönyvezési joggal. Az 1894. évi XXXIII. törvény szentesítésével azonban I. Ferenc József az anyakönyvezést állami feladattá tette, amelyvel az a közigazgatási tevékenység részévé vált. Ugyanekkor írták elő jogszabályban a kötelező polgári házasságkötést is.

A hivatalos állami anyakönyvezés csak 1895. október első napján indult. Az illetékes hatóságok ekkortól tartották nyilván a történelmi Magyarország egész területén (Erdéllyel és a Fiumei Kormányzósággal együtt, de az akkor már nyolc évszázada társállamunk, Horvát-Szlavónország nélkül) az állampolgárok születését, házasságkötését, elhalálását és a személyi állapotukban bekövetkezett egyéb fontos változásokat (például a házasság megszűnése). Az állami mellett természetesen megmaradt az egyházi anyakönyvezés gyakorlata is. Később, az 1904. évi XXXVI. törvény előírta, hogy a városok mellett minden nagyközség, egy-egy körjegyzőség (több szomszédos faluval) önálló anyakönyvi kerületet alakosson, de legfeljebb 3000 lakossal. Az anyakönyvvezető feladatait a községekben a jegyző, helyettesítését a segédjegyző vagy az aljegyző látta el.³

Kárpátalja legújabb kori fogalom. 1884-ben a *Munkács* című hetilap már használta a *kárpátaljai* kifejezést, amely alatt Bereg megye Tiszahát elnevezésű síkságát és a felette húzódó dombvidékét értették a Szerednye–Munkács–Nagyszőlős vonal két oldalán. Mai alakjában 1889. október 27-én tűnt fel először nyomtatásban a Munkácson ekkortól kiadott *Kárpátalja* című hetilap fejlécén. Az említett kistáj területileg hamarosan kibővült, s neve széles körben elterjedt nemcsak a közéletben és a sajtóban, hanem a kormányzati-hatósági

¹ Botlik József–Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Bp., 1993.; Magyarország Közhivatalainak Cím- és Adattára. Állami, vármegyei, városi, községi és egyházi hivatalok évkönyve. Egyben: Helységnévtár. 1942. (Főszerk. Baross Endre, dr. bellusi.) Bp., 1942. – A felsorolt településnevek megtalálhatóak mindkét kötet helységnévtárának megfelelő oldalán.

² Magyarország története 1790–1848. I. k. (Főszerk. Mérei Gyula, Szerk. Vörös Károly.). Bp., 1980. 583.

³ Ld. bővebben, *Botos János*: 100 éves az állami anyakönyvezés (1895–1995). Bp., 1995.

ügyintézésben is 1897-től, az Egán Ede miniszteri biztos vezetésével indított, kezdetben *rutén*, majd nemzetpolitikai megfontolásokból *hegyvidéki akciónak* nevezett gazdasági mozgalom, és az úgynevezett „kazárkérdés” következtében. A 19–20. század fordulóján a Pozsony vármegyétől Máramarosig húzódó huszonkét északi vármegye területéből – amelyet hosszú évtizedek óta *Felvidéknek* neveztek – a rutén/ruszin nép gazdasági és szociális felemelésére kezdeményezett hegyvidéki akció során, az utolsó négy vármegye mint újonnan létrejött *Kárpátalja* nagytáj, levált. Ez időtől Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket⁴ egybevéve, Kárpátaljának nevezték. Kiterjedése 17 945 km², az 1910. évi népszámlálás szerint lakossága kerekén 848 ezer fő, ebből 356 ezer rutén (42%), 267 ezer magyar (31,5%), 95 ezer román (11,2%), 93 ezer németajkú (10,1%) volt.⁵

Kárpátalja önálló politikai története azonban csak 1918 végén kezdődött, amikor a gróf Károlyi Mihály vezette kormány december 25-én közzétette „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról” szóló 1918. évi X. néptörvényt. Ez kimondta, hogy Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék rutén lakta részein *Ruszka-Krajna* (azaz Rutén Tartomány) elnevezéssel autonóm jogterületet (kormányzóság) alakítanak.⁶ A közigazgatásban és a törvénykezésben a magyar jogszabályok egyelőre érvényben maradtak, ez azt jelentette, hogy az anyakönyvezés addigi gyakorlata is tovább folytatódott.⁷

1919. január 12-én a csehszlovák hadsereg bevonult Ungvárra, majd január közepére román katonai megszállás alá került Máramaros vármegyének a Tiszától délre elhelyezkedő kisebbik része, illetve attól északra Nagybecsköly és környéke. A magyar fennhatóság alatt maradt kárpátaljai területen (kb. 10 ezer km²) folytatódott *Ruszká-Krajna* önálló ruszin jogterület kiépítése. Ezt az 1919. március 21-én itt is hatalomra jutott Tanácsköztársaság tovább folytatta a Ruszin Népbiztosság, illetve a *Ruszká-Krajnai* Kormányzóság keretében április 29-ig. Az Ung folyó vonalán áttört egyik csehszlovák légionárius alakulat április 28-án Csap és Munkács között, Nagydobrony község térségében találkozott a Kárpátalja területére bevonult, és arra ugyancsak igényt tartó Románia katonai egységeivel. Ezzel megtörtént a nagytáj egészének idegen megszállása, és a történelmi Magyarországtól való elszakítása.

Közben a párizsi békekonferencia döntött a Sáros vármegyétől Máramaros megyéig húzódó ruszinok által lakott terület (Ruténföld) ideiglenes nyugati határáról, amelyet döntően az Ung folyó vonalán húzott meg az Uzsoki-hágóig. Délen három falut (Kisrád, Nagyrád, Tiszaásvány), valamint Csap községet, és Ung vármegye nyugatra fekvő részét közigazgatásilag

Szlovákiához (Szlovenszkó) csatolták.⁸ A saint-germaini békeszerződés Máramaros vármegyének a Tisza folyásától délre elhelyezkedő egyharmadát és Ugocsa megye több mint egynegyedét Romániához rendelte. Bereg vármegyének mindössze a déli, tiszaháti tája (a Csonka-Bereg) maradhatott Magyarországon birtokában. (A későbbi határkiigazítások miatt ennél is kevesebb.) Szabolcs vármegyének a Tiszától északkeletre a folyó jobb partján elterülő sarkát három színmagyar községgel (Eszeny, Szalóka, Tiszaágtelek) Csehszlovákiához csatolták. Ung vármegyéből csak két délen fekvő magyar falut (Záhony és Győröcske) hagytak a békediktátum készítői magyar fennhatóság alatt.⁹ Az előbbieket következtében Kárpátalja nagytáj területi kiterjedése és lakossága jelentősen csökkent.¹⁰ Ekkor alakult ki Kárpátalja két világháború közötti területe.¹¹

A saint-germaini békeszerződés II. fejezete 10–12. cikkelyeiben Csehszlovákia vállalta, hogy a Kárpátoktól délre lakó rutének (ruszinok) területén a legszélesebb körű önkormányzatot vezetik be.¹² Az 1920. március 6-án életbe lépett csehszlovák *Alkotmánylevélben* szerepelt először Kárpátalja hivatalos cseh elnevezése a *Podkarpatská Rus*, illetve másodikként *Rusínsko* formában. (Ruszin nyelven Подкарпатська Русь, 'Podkarpatszka Rusz', azaz 'Kárpátaljai Ruszinföld', illetve Русинсько, 'Ruszinszkó'.) Az alaptörvényben ismét megerősítették, hogy Kárpátalja az ország autonóm területe lesz, ahol ezek után a cseh nyelv lesz a hivatalos,¹³ másodikként a helyi ruszin nyelv, természetesen cirill betűhasználattal. Csehszlovákia a megígért autonómia bevezetését két évtizedig halogatta, és csak 1938 őszén iktatta be. Ekkorra már kb. 40 ezer cseh tisztviselő, közalkalmazott, kolonista élt Kárpátalján. Az 1920. február 29-én kiadott, 122. számú nyelvtörvény Kárpátalján csak a Beregszászi, a Munkácsi, a Nagyszőlősi és az Ungvári járásban engedte meg a magyar nyelv hivatalos használatát, a ruszint viszont – a Beregszászi járás kivételével – valamennyi kismegyében lehetővé tette. Az anyanyelvhasználatban a jogszabály legalább 20%-os arányt írt elő a nemzeti kisebbségek esetében.¹⁴ Az előbbieket az anyakönyvezési gyakorlatban is tükröződtek. A hatóságok a vezeték- és személyneveket hivatalosan államnyelvévé formálták, a cseh írásmód szerint rögzítették, és az anyakönyveket is cseh nyelven kezdték vezetni. Például a Magyar Királyság területén, az Ungvár melletti Gerény községben, 1914-ben született Tomcsányi Mihály kárpátaljai író vezetéknévét a következő módon csehésítették: Tomčañý. További példák: a Szabóból *Sabo*, a Kovácsból *Kováč*, a Rózsásból *Rožaš*, a Kissből *Kišš*, Zseltvayból *Zeltvay* formálódott. Hasonlóan

⁴ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. (Tud. szerk. Zentai László.) Baja–Pécs, 2000. 77., 68., 72.

⁵ Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. 1. k. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. Nyíregyháza, 2005. (Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 7.) 16–25.

⁶ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL). Mikrofilm. Doboz szám: 7052. 8. cím, X. tétel. 1918. december 24., 6570/ME I. sz. irat.

⁷ Державний архів Закарпатської області Ужгород, філіал м.[істо, 'város'] Берегове. Фонд 59., опис 1., одиниця зберігання номер 1. / Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Ungvár, Beregszászi fiók. 59. fond, 1. tétel, 1. ügyiratszám.

⁸ Král, Jiří: Podkarpatská Rus. V Praze [Prága], 1924. 3.

⁹ Botlik J.: Közigazgatás i. m. 2005. 144.

¹⁰ Král, J. i. m. 10–11.

¹¹ Szarka László: A cseh (szlovákiai) magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. In: A cseh (szlovákiai) magyar művelődés története 1918–1998. I. k. (Szerk. Tóth László.) Bp., 1998. 20.

¹² Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései. Bp., 1983. 92–93.

¹³ Egyes magyarországi lexikonokban, könyvekben, tanulmányokban évtizedek óta tévesen jelenik meg, miszerint Kárpátalja csehszlovák korszakában a szlovák volt a hivatalos nyelv!

¹⁴ MOL K 28, 89. tétel 489.

jártak el a cirill betűs ruszin nevű lakosok nevének cseh átírásában is. A ruszin, majd ukranofil politikus, Брашчяйко Михайло (Brascsjákó Mihály, 1883–1969) ügyvéd, újságíró hivatalos cseh vezetékneve Braščajko, a későbbi vértanú görög katolikus püspök, Romzsa Tódor (Tivadar, 1911–1947) pedig Romža lett. A cseh hatóságok természetesen a keresztnéveket is cseh nyelven írták az állami anyakönyvekben és a különböző hivatalos személyi iratokban. Például: Josef – József, Štefan – István, Jiří – György, Ladislav – László, Karel – Károly; Alžbeta – Erzsébet, Helena – Ilona, Magdalena – Magdolna. Sőt az 1919 előtti magyar anyakönyvi okiratokat is csehesítették, lefordították cseh nyelvre és a bejegyzett vezeték- és keresztnéveket is cseh átírásban adták ki. Ezzel Kárpátalján a magyar családnévknél általános gyakorlattá vált azoknak, különösen a végződéseknek „haček”-kal¹⁵ történő átírása: š→s, č→cs, ž→zs, ň→ny, valamint ě→je. A kárpátaljai református, római, illetve görög katolikus egyházközségekben az államhatalmi változás ellenére továbbra is magyar nyelven vezették az anyakönyveket, miként napjainkban is.

Az 1938. november 2-án aláírt első bécsi döntéssel a Felvidék déli, túlnyomóan magyarlakta Somorjától Feketeadóig húzóódó sávja újraegyesülhetett Magyarországgal. A visszatért 11 927 km² területből 1896 km² feküdt Kárpátalja ungi-síki, beregi és ugocsa-síki, azaz tiszaháti táján 207 059 lakossal, akik döntően (86 %-ban) magyar ajkúak voltak.¹⁶ A magyar hatóságok a történelminél jóval kisebb területen létrehozták Ung, illetve Bereg és Ugocsa Közigazgatásilag Egyesített Vármegyéket, amellyel visszaállt az 1919-es elszakítás előtti köz- és szakigazgatás, és természetesen az anyakönyvezési gyakorlat is.

Az 1939. március 15–17. között lezajlott magyar katonai művelettel Kárpátalja hegyvidéki, túlnyomóan ruszinok/ruténok által lakott területe is újraegyesült Magyarországgal. Röviddel ezután a Magyar Királyi Honvédség újabb hadműveletet indított, amellyel Kárpátalja területe 1056 km²-rel és 40 777 lakossal gyarapodott.¹⁷ A Magyarországgal újraegyesült hegyvidéki, ruténlakta Kárpátalján a magyar kormányzat létrehozta a Kárpátaljai Kormányzó Biztosságot (Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltséggel), és a 6200/1939. ME számú kormányrendelettel (július 7-én) teljes körű magyar és magyar–oroszl (rutén) kétnyelvűséget vezetett be.

Az előbbi jogszabállyal Kárpátalján a rutént második államnyelvi rangra emelték a magyarral szigorúan azonos betűnagyságban a köz- és szakigazgatás valamennyi ágazatában (kétnyelvű település-, illetve vasútállomás táblák, postai helybélyegzők, feladóvények, utalványok, a különféle közintézmények, bankok, iskolák, egyesületek feliratai, nyomtatványai,

pecsétjei, stb.), és természetesen cirill betűhasználatlaltal a különféle hivatalos állampolgári okmányokban is.¹⁸ Erre egy példa: az Ungváron székelő „KÁRPÁTALJAI TERÜLET KORMÁNYZÓI BIZTOSA – РЕГЕНТСКИЙ КОМИССАРЪ КАПИТАТСКОГО КРАЯ”, előbbi fejlécű hivatalos okmányon, kéthasábos magyar–ruszin kétnyelvű, írógéppel kitöltött nyomtatványon nevezte ki 1940. december 14-én Skultéty Árpádné szül. Pileczky Erzsébet tanítónót a nagyszülősi állami népiskolába. A ruszin nyelvű cirill betűs hasábon a vezeték- és a keresztnéve a következőképpen szerepelt: Елисабета Шкултетий рожд.[онная, ’született’] Пилецка (Jeliszabeta Skultetij rozsd.[onnajá] Pilecka). A kétnyelvű magyar–rutén, latin–cirill betűs körpecsét magyar felirata: Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség Kir. Tanfelügyelősége Huszt.¹⁹

Az előbbi gyakorlat a jelenlegi Kárpátalján, Ukrajnában elképzelhetetlen. Sőt, Kárpátalja 1938/1939 és 1944 közötti újbóli magyar korszakát a korábbi szovjet és ukrán, de a mai ukrán történetírás, a hivatalos állami szemlélet is „a fasiszta leigázás éveit”-nek minősíti. A magyar–rutén hivatalos kétnyelvűség Kárpátalja 1944. október végi szovjet katonai megszállásáig tartott, amelyet a berendezkedő kommunista hatóságok rövid idő alatt felszámoltak.

Kárpátalja 1944. november 27-étől 1946. január 24-ig jogilag a Szovjetunió egyik szovjetköztársaságaként működött a hatályos szovjet törvények alapján önálló minisztériumokkal és különféle fő-, illetve szakhatóságokkal.²⁰

Időközben, az 1945. június 29-én, Moszkvában aláírt szovjet–csehszlovák szerződéssel Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolták, és annak nyugati mezsgyéjét Ungvártól észak felé kijelölve lényegében a korábbi, 1939. évi magyar–szlovák határ vonalán állapították meg. A várostól délre az Ungvár–Csap közötti vasútvonal mentétől nyugatra az Ungvidéken, a Szovjetunió tizenkilenc magyarlakta települést (Tizasalamon, Csap, Tiszaásvány, Kistéglás, Szürte, Kísrát, Nagyrát, Kíszelmenc, Palágykomoróc, Gálocsa, Palló, Sislóc, Bátfa, Botfalva, Ungtarnóc, Kincseshomok, Koncháza, Katergény, Minaj) bekebelezett, amellyel kialakultak Kárpátalja jelenlegi határai.²¹ (Ekkor vágta ketté Nagyszelmenc községet, amelynek keleti egyharmadát Kíszelmenc elnevezéssel a szovjet birodalomba rendelték, a nyugati részét Csehszlovákiához csatolták.) A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége 1946. január 22-én kiadott 218. számú rendelete hagyta jóvá, hogy Ungvár székhellyel megalakítsák a *Kárpátontúli területet* (oroszul: Закарпатська область, az „oblaszty” a magyar ’megye’ megfelelője), ahol 1946. január

¹⁵ Több szláv nyelv helyesírásában használt, a betű hangértékét módosító, kis „v” alakú jel a betű felett. A cseh *haček* szó jelentése ’kampó, horog’.

¹⁶ További részletes statisztikai adatok a hazánkkal két évtizedig tartó idegen, csehszlovák megszállást követően újraegyesült dél-kárpátaljai területről: A bécsi döntés alapján visszacsatolt terület lakosságának megoszlása anyanyelv szerint (az 1938. december 15-i népszámlálás eredményei alapján). Kézirat. Bp., [1939] Lelőhely: Országgyűlési Könyvtár, B 10/2037. sz.; Thirring Lajos: A népesség a Felvidék visszacsatolt részén. *Magyar Statisztikai Szemle*, 17. (1939) 5. sz. 454–499.

¹⁷ Ld. bővebben, Thirring Lajos: Az 1939. március közepén birtokba vett kárpátaljai terület. Az 1939. április eleji területgyarapodás. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1939. 3. sz. 196–205., 235–240.

¹⁸ Ld. részletesen, Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. II. k. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyháza, 2005. (Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 9.) 9–43.

¹⁹ A magyar–rutén nyelvű, kéthasábos kinevezési okmány másolata a szerző birtokában. Ikt.sz.: 29.857/1940. sz. II. ü. o. [ügyszótlály]. Az igazolás iktatószáma: 7.904/1940. t. ü. sz.

²⁰ Ld. részletesen, Botlik József: Kárpátalja mint Zakarpatszka-Ukrajna autonóm szovjet tagköztársaság (1944. november 27. – 1946. január 22.) I. rész. *Valóság*, 46. (2003) 10. sz. 56–78.; II. rész, 11. sz. 17–38.

²¹ Halmosy D.: i. m. 1983. 638–641.; Botlik József–Dupka György: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Bp.–Szeged, 1991. 53.

25-től Ukrajna törvényhozása lépett életbe.²² Ezt követően a kárpátaljai magyarság, kettős elnyomás – a moszkvai központ és a helyi ukrán és betelepített orosz pártfunkcionáriusok – alatt élt a Szovjetunió 1991. évi felbomlásáig.

Kárpátalja 1944. október végi szovjet katonai megszállása után a berendezkedő kommunista szervek mindennemű hatósági ügyintézését azonnal orosz nyelven követeltek és az ügykezelést is ezen a nyelven folytatták. A személyi igazolványokat hamarosan szovjetre cserélték, amelyekben a vezeték- és a keresztnéveket egyszerűen átírták oroszra, természetesen cirill betűkkel. Néhány példa, *vezetéknevek*: Szabó – Сабов (Szabov), Tóth – Товт (Tovt), Horváth – Горват (Gorvat), Béres – Бейреш (Bejres), Soós – Шовш (Sovs), Györke – Дърке, Дерке, Дърке (Djörke, Derke, Djerke), Borbély – Борбель (Borbely), Kődöböcz – Кедебец, Кидибци, (Kedebec, Kidibic), Kőszeghy – Кесери (Keszegi), Kürthy – Кюрти (Kjurti), Seres – Шереш, Ladányi – Ладани (Ladani), Magyar – Мадяр (Madjar), Fábrián – Фабиан, Lakatos – Локотос (Lokotos), Temető (ismert kárpátaljai családnév) – Теметив (Temetiv), Veres, Vörös – Вереш, Зékány – Зикань (Zikany). *Férfi keresztnévek*: József – Иосиф, Осип (Joszif, Oszip), István – Степан, Стефан (Sztepan, Sztefan), Sándor – Александр (Alekszandr), György – Юрий (Jurij), András – Андрей (Andrej), Gyula – Юлий (Julij), Lajos – Людвиг (Ljudvit). *Női keresztnévek*: Erzsébet – Елизабета (Jelizabeta), Katalin – Катерина (Katerina), Mária – Мария (Marija), Éva – Ева (Jeva), Ilona – Елена (Jelena), Irén – Ирина (Irina) stb.

Mivel a Szovjetunióban a háromelemű névadás volt a hivatalos, ezért az anyai teljes névvel való azonosítást felváltotta az apa keresztnévének a használata, cirill betűkkel. Például az említett kárpátaljai magyar író, Tomcsányi Mihály 1946-ban Ungváron született fiát, Томчаний Михайло Михайлович-ként (Tomcsanij Mihajlo Mihajlovcics) anyakönyvezték.²³ Úgy mint még a férfiaknál: Сабов Андрей Юрійович (Szabov Andrej Jurijovics), Кедебец Стефан Іванович (Kedebec – valójában Kődöböcz! – Sztefan Ivanovics). A nőknél az apa keresztnévéből képezték a nevet, például: Сабов Мария Йосифовна, (Szabov Marija Joszifovna), Товт Елена Петровна (Tovt Jelena Petrovna). A jellemzően szláv gyakorlat szerint, a házasságkötések alkalmával a nőknél az okiratban nem tüntették fel a leánykori nevet, hanem a férj után az egybekeléskor kötelezően felvett nevét jegyezték be.²⁴ Így például, ha Szanyi József feleségül vette Hídi Ilonát, akkor az asszony új hivatalos neve Szanyi Ilona lett. Kárpátalja szovjet megszállása után az ott élő magyarságot, mint minden nemzetet és egyént a Szovjetunióban, a név helyett a személyi igazolványokban található 'nacionalnoszty' (nemzetiség) bejegyzés alapján azonosították mint szovjet állampolgárt. Nem volt lehetőség a nemzeti önazonosság vezetékek-

keresztnévvel való kifejezésére, mert törvény írta elő a névátírási gyakorlatot a szláv névalak előnyére.²⁵

A kárpátaljai szovjet kommunista diktatúra kiépítésével egy időben a megszálló hatóságok megkezdték az egyházak kíméletlen üldözését. A legkeményebb nyomás a magyarbarátnak (*magyarórnak*) tartott görög katolikus egyház ellen irányult. A felekezet templomait erőszakkal sorra átadták a pravoszlávoknak. A Kárpátalja megszállása utáni években a szovjet hatóságok elkobozták az egyházi iratokat. Ezek közül az egyháztanács, presbitériumi jegyző-, illetve a pénztári könyveket az állami (járási) levéltárakba, az anyakönyveket a járási anyakönyvi hivatalokba szállították. A matrikulákat évtizedekig ott tárolták, és érdeklődők, kutatók azokhoz nem férhettek hozzá. Nem mindegyik gyülekezet anyagával történt ez így, mert például Gát községben – miként több más református gyülekezetben is – a hatóságok 1947-ben az eklézsiá irattárát a könyvtárral együtt megsemmisítették.

Kárpátalja szovjet megszállásáig hiánytalanok voltak a Huszt, hajdani magyar koronavárosban működő református gyülekezet anyakönyvei, azokat 1737-től vezették, de napjainkra csak 1829-től, a IV. kötettől maradtak fenn. A hiányzókról senki nem tud semmit. Számos gyülekezet esetében hasonló a helyzet. Egyes helységekben előfordult, hogy a matrikulákat sikerült megmenteni a hatósági elkobozástól. Például Bene községben azokat egy zsákban rejtették el a katedra padlója alá, és néhány éve épségben előkerültek. Amit nem tudtak lefoglalni a kommunista szervek, azoknak egy része megsemmisült a rejtegetés során. Elsősorban a volt Ugocsa és Bereg vármegyei eklézsiáknál őrződtek meg, az Ungvári és a Munkácsi járásbeli községben csak néhány helyen.²⁶ A gyülekezetek tulajdonában megmaradt régi anyakönyveket napjainkban a Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára és Múzeuma – melyet 2004 végén, Beregszászon nyitottak meg – gyűjtőkörútjain igyekszik összekalászkodni, majd tárolni, feldolgozni és az érdeklődők, kutatók számára rendelkezésre bocsátani.

A munkácsi görög katolikus egyház papjait 1947–1949 között kötelezték arra, hogy az államnak adják le a matrikulákat, amelyek a járási anyakönyvi hivatalokból később az ungvári székhelyű Kárpátaljai Területi Állami Levéltárba kerültek és ma is ott találhatóak. Mindez része volt annak a megtorlási folyamatnak, amikor közel százhetven kárpátaljai papot deportáltak szovjet kényszermunkatáborokba, a Gulagra. Közöttük tizennyolc római katolikus, tizenkilenc református és 129 görög katolikus lelkészt, az utóbbiak közül harmincan nem tértek haza, mert a lágerekben elpusztultak.²⁷ A munkácsi görög katolikus egyházmegye említett főpásztora, Romzsa Tódor keményen ellenállt a püspökség hatósági felszámolásának, ezért meggyilkoltatták.²⁸

²² 25 évvel ezelőtt alakult meg a Kárpátontúli terület. In: *Kárpáti Kalendárium* 1971. (Óa. Konsztantyin Bibikov–Kovács Vilmos.) Ужгород [Ungvár], 1970. 2–3.

²³ Az építész mérnöki diplomát szerzett ifjabb Tomcsányi Mihály 1980–1990 között Ungvár főépítésze volt, 1990–1991-ben az ungvári székhelyű Kárpáti Ruszinok Szövetségének alapító-elnöke.

²⁴ *Debreceni Anikó–Balogh Lajos*: Magyar asszonynevek Kárpátalján. Magyar Nyelv, 91 (1995) 340–345.

²⁵ Ld. részletesen, *Kovács András*: A kárpátaljai magyar keresztnévek orosz/ukrán átírásának néhány jellemzője. (Beregszász környéki példák alapján). In: Félúton 4. A negyedik Félúton konferencia (2008) kiadványa. (Szerk. Kozma Judit–Lisznyai-Mindák Cecília, Ludányi Zsófia.) (Letölthető az Interneten, <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk08/>, 1–5.)

²⁶ Józán Lajos huszti református lelkész, családkutató személyes közlései.

²⁷ *Botlik József*: Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976. Bp., 2010. 53.

²⁸ *Moszkovszkije Novosztji*, 1992. augusztus 2. (31. szám). Ld. bővebben, *Puskás László*: Romzsa Tódor püspök élete és halála. Bp., 1999. 231–234.

Egyes református gyülekezetek már az 1950-es évek végétől (pl. Gát községben), a legtöbb eklézsia pedig az 1970-es évektől kezdte titokban újra vezetni a keresztelelési, a házasságkötési, a temetési és a konfirmálási iratokat. Némelyik római katolikus pap is az előbbieket szerint cselekedett.

Az 1991. augusztus 24-én függetlenné vált Ukrajnában is változatlanul érvényben maradt a háromelemű névadás, és minden hivatalos okiratot államnyelven, vagyis ukránul vezettek/vezetnek, természetesen cirill betűkkel.²⁹ A korábbi szovjet gyakorlattal ellentétben, a személyi igazolványokban azonban már nem tüntetik fel a nemzetiségi hovatartozást. Az újszülötteket szülői kérvényre magyaros formában, sőt becéző alakban is anyakönyvezhetik, szintén cirill betűkkel.³⁰ *Férfi nevek:* István – Иштван, András – Андраш, József – Йожеф / Ёжеф, Sándor – Шандор, Béla – Бела, László – Ласло, Péter – Петер, Kristóf – Криштоф, de: Dezső – Дежев, Attila – Атила, Csaba – Чоба / Чобо, Árpád – Арпад, Endre – Эндре / Ендре, Géza – Гейза, János – Янош / Иван, Levente – Левенте, Zoltán – Золтан, Szabolcs – Саболч. *Női nevek:* Erzsébet – Ержебет, ráadásul: Erzsike – Ержике; Katalin – Каталін, mi több: Katinka – Катінка; Irén – Ирен, Irénke – Иренке / Иренке; Éva – Эва / Ева (Eva / Jeva); Ilona – Илона / Илона, Júlia – Юлія (Julija), Emőke – Емике (Emike), Edit – Едіт, Gabriella – Габриєлла, Valéria – Валерія (Valerija), Erika – Ерика, Csilla – Чілла, Diána – Діана, Andrea – Андрея (Andreja), Anikó – Аніко, Hajnalka – Гайналка, Ibolya – Иболья, Gyöngyi – Денди (Gyengyi), Tünde – Тюнде (Tjunde).

A már szabadon vezetett kárpátaljai egyházi anyakönyvekben a magyarság keresztnévadási szokásaival kapcsolatban az ukrainai rendszerváltozás kezdetétől, 1990-től 2006-ig végeztek kutatásokat. Hét magyarlakta falu – Beregsom, Bótrágy, Csonkarpai, Hetyen, Mezőkaszony, Rafajnaújfalú, Zápszony – anyakönyveit elemezték. A leggyakoribb férfinevek a vizsgált időszakban: *István, Sándor, László, József, Attila, Dávid, Ferenc, Krisztián, Zoltán* és *Róbert*. Ezek közül különösen az első öt a magyaros alakúak közé tartozik, vagyis azok továbbra is hagyományozódnak, öröklődnek. A közepesen terhelt neveknel azonban már jól érzékelhető, hogy a hét magyar községben egyre több az idegen hangzású, a megszokottól eltérő keresztnév. Az első tíz sorrendben: *Norbert, Roland, Ádám, Gábor, Erik, János, Szabolcs, Tamás, Péter, Aleksz;* majd: *Béla, Máté, Zsolt* (Жолт), *Richárd* (Рігард, azaz *Rihard*), *Ákos, Csaba* és *Gergely, Gyula*. A következő csoportot a kikopóban lévők alkotják: *Andor, Bálint, Bertalan, Elemér, Emil, Endre, Géza, Kálmán, Kázmér, Menyhért, Mihály, Tivadar* és *Vincc*. Tanulmányosak az újonnan meghonosodó, a helyiek szerint

különleges keresztnévek: *Aladár, Marcel* (sic!), *Martin, Milán, Olivér, Szebasztján* [Себастіан], *Patrik, Artúr, Ervin, Antonio* [Антоніо], *Dominik, Rudolf, Henrik, Krisztofer* (Крістофер), sőt *Misel* (sic!, Мишен) és *Nikolasz* (Ніколас) is. E nevek többsége az ezredfordulóig szinte ismeretlen volt Kárpátalján.

Az elemzés kimutatta, hogy csak sorrendi különbség van a reformátusok és a katolikusok között a névválasztásban, a legkedveltebb, a magyarságát őrző réteghez tartozó nevek a következők: *István, Attila, József, László, Sándor, András, György, Zoltán, Ferenc, János, Gábor*. A két felekezet körében szintén népszerű *Dávid, Krisztián, Róbert, Norbert* és *Roland* divatnév, amelyek átveszik a *Béla, János, Gábor, Gyula* és *Csaba* örökölt nevek helyét. A kutatás során rögzített 745 fiúgyermek közül 287 (38%) az apjától örökölte keresztnévét, amelyek a magyar névanyag törzséhez tartoznak. Némely név esetében, mint például *Gyula, Imre, Károly, Kázmér, Lajos, László* és *Mihály*, a vizsgált 1990–2006 közötti időszakban száz százalékos volt a névöröklés aránya. Mindössze 54 esetben fordult elő kettős keresztnévadás, amelyben fontos helyet kap a névörökítés és a névdívat. Például a tanár apa és a varrónő anya, kisgyermekét a magyaros *Ferenc* (Ференц) mellett másodikként a *Nikolasz* (Ніколас) névvel anyakönyveztetette.³¹ Természetesen kiejtés szerinti írásmódban, hivatalosan cirill betűkkel.

Általános tapasztalat, hogy a keresztnévadás a lányoknál mindig szabadabb, mint a fiúknál.³² A női nevek Kárpátalján is igen változatosak, színesek, amely az elterjedtségükben is jól érzékelhető. Az említett kutatások szerint, amíg a férfiaknál több mint nyolc főre jutott egy név, addig a nőknél ez nem érte el az öt személyt. A nők esetében a névöröklés elsősorban az egyelemű keresztnevéknél gyakori. A hét községben, a vizsgált időszakban a leggyakoribb, illetve örökölt női nevek a következők voltak: *Alekszandra, Éva, Katalin* (Катеріна, Катерина), *Viktória, Erzsébet* (Ержебет, Эржебет, Ержейбет), *Nikolett, Erika, Mária, Evelin, Krisztina* (Крістіна, Кристина, Христина - Hrisztina), *Natália, Adrien/Adrienne* (Адрієн, Адрієнн), *Valéria, Renáta, Zsuzsanna, Klaudia* és *Tímea*, melyeket 220-an (összes női nevek 30,1%-a) viseltek. A felsorolás egyértelműen bizonyítja, hogy az ezredfordulóhoz közeledve egyre inkább kikopnak a hagyományos, nemzeties keresztnévek. Közülük az *Éva* mind a hét vizsgált községben megtalálható. A másik a *Katalin*, amely továbbra is a tíz legkedveltebb között van, de már csak hat helységben található. Az első helyezett *Alekszandra* (ez előfordul *Alexandra*, sőt *Alexszandra* formában is) Mezőkaszonyban, főként a katolikusoknál népszerű, de Bótrágyon és Zápszonyban is közkedvelt.

A közepesen terhelt női nevek az átmenetet érzékeltetik a magyaros és a napjainkban divatos keresztnévek között. Ezek: *Brigitta* (Брігітта), *Edina, Erika, Boglárka, Eszter, Kitti, Anita*,

²⁹ *Cserniczkó István:* „Imja otcsestvno” Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) (Szerk. B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály.) Bp.–Miskolc, 1997. 162–167. (Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 209.); Palkó István: Névtorzítás, amibe az anyaország is besegít... Miként lesz a Szabóból Szabov? *Kárpáti Igaz Szó* (Ungvár), 2005. szeptember 3., 16.

³⁰ *Kovács András:* A magyar keresztnévek orosz/ukrán átírása [Bereg]Som községben. *Acta Hungarica*, 10–11. (1999–2000). Ужгород–Ungvár, 2003. 75–83.

³¹ *Kovács András:* A kárpátaljai magyarság keresztnévadásának jellemzői az ezredfordulón. In: Félúton 3. A harmadik Félúton konferencia (2007) kiadványa. (Szerk. Kuna Ágnes–Veszelszki Ágnes.) [Az Eötvös Loránd Tudományegyetem nyelvészdoktoranduszainak konferenciája. Budapest, 2007. április 25–26.] Bp., 2009. 113–119.

³² Ld. bővebben, *Szilágyi Anikó:* Egy kétnyelvű település 20. századi keresztnévadási szokásai. In: *Névtani Értesítő*, 28 (2006) 59–66.

Csilla, Gabriella és Kamilla. Azonban már ebben a csoportban is megjelennek azok a keresztnevek, amelyek korábban az egyszer előforduló körbe tartoztak: *Dorina, Fanni, Vaneszsa* (Ванесса), *Dominika, Gréta, Cintia, Emília, Patrícia.* Ezek írása – miként a következőké is – az ukrán kiejtés szerinti írásmódban, cirill betűkkel gyakran eltér az eredeti formától. A kárpátaljai magyarság soraiban újonnan meghonosodó női nevek: *Anasztázia, Denisz, Eugénia, Franciska, Helena, Hortenzia, Kerolájn* (sic!, Керолайн), *Melissza* (Мелісса), *Regina, Pamela, Szimonetta* (Сімонетта), *Sztella, Xénia* (Ксенія). Ez utóbbi divatnevek folyamatosan visszaszorítják a korábbi széles körben használt keresztneveket: *Anikó, Gizella, Irén, Ildikó, Jolán, Júlia, Klára, Magdolna, Veron/Veronika.* A zártabb közösségekben az egyszer előforduló divatos, a faluban addig nem adott keresztnevek anyakönyveztetésekor a különbözni, a kitűnni vágyás érhető tetten. Ez a jelenség Bótrágy községben már megfigyelhető. Olyan kedvezőtlen folyamatot indított el, amelynek következtében szinte teljes egészében kicserélődhet a település névanyaga. A női neveknél a felekezeti megoszlás árnyaltabb, mint a férfiakénál. Az elemzés eredményei szerint a szülőket, lányuk keresztnév-választásában sem a hit, sem a hagyomány nem korlátozza. Sőt az utóbbi a név-választásban egyre jobban visszaszorul.³³ Az Ungvári járásban elhelyezkedő Szalóka községben is eltűntek a hagyományos női keresztnevek: *Erzsébet, Katalin, Ilona, Mária, Klára, Anna, Éva, Gizella* stb. és a helyüket átvették az idegen elnevezések: *Virginia, Melánia, Vanda, Szintia* (Сінтія), *Eszmeralda, Regina, Bianka, Evelin* stb. Eközben örvendetes, hogy a nemzeti öntudat további őrzését jelzik a faluban az alábbi keresztnevek: *Emese, Tímea, Anikó, Tünde, Réka, Csilla.*³⁴

Ugyanakkor a kárpátaljai magyarság körében a kettős keresztnévadásnál gyakori, hogy az egyik elem megegyezik az anya nevével. Ezzel kapcsolatban a hagyomány, illetve a divat szerint kétféle szokás alakult ki. Az egyik szerint az újszülöttnak második keresztnévként az édesanyja nevét adják, például *Pamela Ágnes.* A másik esetben az anyja nevét öröklő, és másodikként divatnevet kap, *Katalin Melissza.* Ezután a családi körben Ágnesnek, illetve Katalinnak, a faluban Pamelának, illetve Melisszának szólítják.

A fentiekből megállapítható, hogy az elmúlt két évtized kárpátaljai magyar keresztnévadásai elsősorban a magyarországi kereskedelmi televíziós csatornák hatására a divatot követik, főként a lányok esetében. A szülők egy része a gyermekének úgy választ az adott közösségben addig ismeretlen nevet, hogy ennek következtében egyre inkább háttérbe szorul a hagyomány, a nemzeti múlt.³⁵ Ugyanakkor a példákban

bemutatott magyar, illetve magyaros névbejegyzések a magyarság tudatos vállalását, az önazonosság önértetes átörökítését jelzik. Ehhez azt is hozzáfűzzük, hogy a kárpátaljai nemzetiségi helyzetben (holott a Tiszaháton, a szállásterületén ezredéve többen lakó magyarság valójában nem kisebbségi!) élő magyarság soraiban egyre többen vállalják magyarságukat, amelyet a legnyilvánvalóbban gyermekeik magyar névformában történő anyakönyveztetésével lehet a legerőteljesebben kifejezésre juttatni.

Az Ukrajnában hivatalos háromelemű nevek a szóbeli érintkezésben nem használatosak a magyar környezetben. Ellenben a több mint hat évtizede tartó háromelemű névhasználatú szovjet, illetve ukrán gyakorlat – talán valamiféle megfelelési kényszer következményeként – esetenként még az évszázadok óta magyar nyelven vezetett egyházi anyakönyvekben, sőt sírfeliratokon is előfordul! Nevezetesen, amikor az apa nevével azonosítanak, és az anya leánykori nevét önkéntelen beidegződöttséggel a férjtől kapott névre cserélik, s ez igencsak szokatlan módon, például így jelenik meg a matrikulában vagy a sírvéseten: *Kovács Anna Istváné.* Ebben az esetben a Kovács vezetéknevet a házasságkötéskor a férjtől kapta, az István pedig az édesapja keresztneve volt.

A Kárpátalja 1944. októberi szovjet katonai megszállása utáni években elköszont egyházi anyakönyveket napjainkban a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban őrzik.³⁶ Sajnos, csak néhány évtized anyagát tartalmazzák, erősen hiányosak, de más lehetőség híján igen fontosak. Ma már – a kutatási engedély megszerzése után – szabadon kutathatók, s töredékük a világhálón, a Google-ban is fellelhető a *Beregszász környéki egyházi anyakönyvek mikrofilmjei* cím alatt.³⁷ Bereg vármegye hajdani székhelye, Beregszász város református, római, illetve görög katolikus, izraelita, valamint az 1895–1897-ben vezetett állami anyakönyvei mellett összesen 32 környező, a Beregszászi járásban elhelyezkedő magyarlakta falu erősen hiányos, döntően református matrikulái – sőt egyes falvaknál a konfirmáltak és az áttértek névjegyzékei is – megtalálhatóak a mikrofilmeken az 1772–1900 közötti időszakból, némely településnél egészen a 20. század derekáig. Ezeket az okiratokat hajdan 29 református, négy római, három görög katolikus és hat izraelita hitközségben vezették.³⁸

³⁶ Фонд / Fond 1606. (1. sorozat).

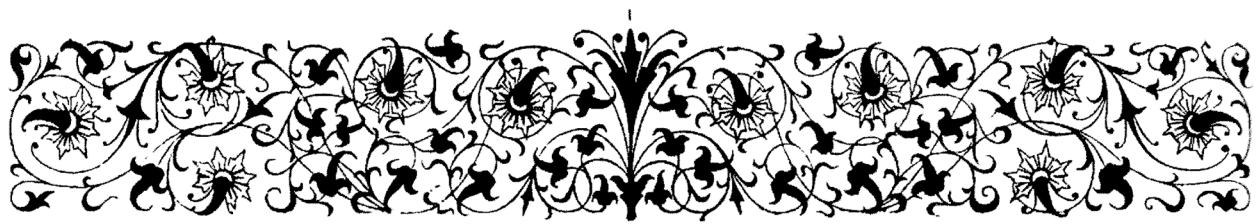
³⁷ Mikrofilm.uw.hu – Beregszász környéki egyházi anyakönyvek mikrofilmjei – FHL Microfilms on Parish Registers of District of Beregszász (Berehove, Ukraine).

³⁸ *Református:* Asztély, Badaló, Balázsér, Bányó, Beregdó, Beregdéda, Beregsom, Beregújfaló, Bótrágy, Bulcsu, Csetfalva, Csonkapapi, Gát, Gút, Halábor, Heteny, Kígyós, Kisbégány, Kisharangláb, Mezőgécse, Mezőkaszony, Mezővári, Nagyberég, Nagybégány, Nagyborzsova, Nagymuzsaly, Rafajnaújfaló, Sárosoroszi, Zápszony. *Római katolikus:* Balázsér, Mezőkaszony, Rafajnaújfaló, Sárosoroszi. *Görög katolikus:* Alsóremete, Makkosjánosi, Mezőkaszony. *Izraelita:* Bányó, Beregsom, Bótrágy, Mezőkaszony (Beregszász körzeti), Mezővári, Rafajnaújfaló. – Ld. még *Kovács András: A személynevek gyűjtésének nehézségei és lehetőségei Kárpátalján. (Beregszász-környéki tapasztalatok alapján).* In: Félúton 2. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája 2006. június 13–14. (Szerk. Gherdán Tamás–Schultz Judit.) Bp., 2008. 41.

³³ Vö. Kovács A. 2009. 119–123.; *Horváth Katalin: Névdívat Kárpátalján.* In: Hungarológia és dimenzionális nyelvészlelet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. (Szerk. Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János.) Debrecen–Jyváskylá, 2002. 73–79.

³⁴ *Orosz Gabriella: A keresztnévadás sajátosságai Szalókan.* *Acta Hungarica*, 15. (2004). Ужгород–Ungvár, 2006. 49–53., ld. még *Barta Viktória: Mi legyen a gyermek neve? Avagy bepillantás a kárpátaljai [Szöllős] Gyula település névdívatjába.* *Közoktatás*, 2007. 14. sz., 27–30.; *Kovács András: Keresztnév-vizsgálatok [Bereg] Som községben.* *Acta Hungarica*, 12. (2001). Ужгород–Ungvár, 37–39.

³⁵ *Roják Vince: A nemzettudat és a személynévválasztás. Együtt (Ungvár),* 2006. 2. sz. 81–83.

BEKE MARGIT

A Tanácsköztársaság némely anyakönyvezési gyakorlata

Magyarország vesztes félként került ki az első világháborúból. A háború súlyos megrázkódtatásai után belső nyugalomra lett volna szüksége az országnak, ehelyett bekövetkezett az őszirozsás forradalom, majd az 1919. március 21-től augusztus 1-jéig – 133 napig – tartó Tanácsköztársaság. Utóbbi idején a birtokok, a közüzemek, iskolák, épületek államosítása, a kiköltöztetések, a gyűjtemények szétzilálásának idején az anyakönyvek sem számíthattak kegyelemre. Talán nem köz tudott, hogy ebben a rövid ideig tartó proletárdiktatúrában sajátos szempontból, de mégis fontosnak tartották e dokumentumokat. A Budavári Nagyboldogasszony Plébánia Levéltárában néhány érdekes forrás került a kezembe ebből a korszakból, amelyek felkeltették érdeklődésemet.

Budapest ekkor még kisebb területtel rendelkezett, hiszen a budai részen a Vár, a Krisztinaváros, Lipótmező, Városmajor, Tabán, Kelenföld, Viziváros, Országút, Újlak, Óbuda (az I–III. kerület), a pesti részén a Belváros, Lipótváros, Terézváros, Angyalföld, Erzsébetváros, Zugló, Józsefváros, Ferencváros, Kőbánya, Rákosfalva területével (IV–X. kerület) tartozott a fővároshoz. Érdemes ezt leszögezni, mivel az anyakönyvekkel kapcsolatos mozgások a fővárost is érintették, és e területek az esztergomi érsek joghatósága alá tartoztak.¹

Az általam megvizsgált dokumentumok közül az első, 1919. május 6-i kelettel anyakönyvi bejegyzéseket tartalmaz², ám nem a szokásos rubrikákkal, a másik irat Budapest Székesfőváros polgármesterének 1919. augusztus 7-éről kelt rendelete³.

A szóban forgó anyakönyv némely bejegyzése kissé szokatlanok tűntek. A kötet első rovata 1-től 190-ig tartó sorszámot jelöl folyamatosan. A második rubrika évet és sorszámot tartalmaz, valamint azt, hogy melyik plébánián anyakönyvezték az illető személyt, majd a név, végül a megjegyzés rovat következett igen sok és fontos adattal.

Természetesen nem valós nevekkel dolgozom, hiszen személyiségi jogokat sértenék vele, tehát fiktív névvel bemutatott példán szemléltetem a fentieket:

1. szám. 1895/127. józsefvárosi rkt. Nagy Anna. A gyermek atyja Horváth János asztalos Budapest (I. Királyhágó u. 2.) lakos, a gyermek születésekor 32 éves volt. 5/1919. bejegyezve a Forradalmi Kormányzótanács VII. sz. rendelete alapján. – Budapest 1919. május 6. Gárdonyi s. k. a[nyakönyvveze]tőh.

A másik megvizsgált irat, az 1919. augusztus 7-i polgármesteri rendelet így szól: „A budapesti plébánia, lelkészi és izraelita anyakönyvi hivataloktól törvénytelenül beszedett és a budapesti IV. ker. állami anyakönyvvezetőségnél /IV. Váci utca 62–64. sz. II. em./ elhelyezett, – 1895. október 1-seje előtti időkből származó, felekezeti születési, házassági és halotti anyakönyveknek a felekezetek részére azonnal való visszaadását elrendelem, és értesítem, az elől megnevezett hivatalokat, hogy anyakönyveiket a budapesti IV. ker. állami anyakönyvvezetőségnél hivatalos elismervény ellenében azonnal átvehetik.”

Felmerül a kérdés, hogy milyen ellentét feszül e két dokumentum létrehozásának körülményei között. A válaszhoz a korabeli rendeletek megvizsgálása segített hozzá.⁴

A Forradalmi Kormányzótanács már március 26-án 31. rendeletével kimondta, hogy a nemesség, a különböző rangok, címek megszűnnek.⁵ Ennek ellenére Csernoch János esztergomi érseket mégsem fosztották meg egyházi címétől, hiszen őt a „Magyar Tanácsköztársaság hercegprímásának” titulálták.⁶

¹ Prímási Levéltár (PL) Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. C. 2275/1919.

² Budapest–Vár Nagyboldogasszony Főplébánia Levéltára. Szent Zsigmondi Prépostság Levéltára. „Vegyés” – Anyakönyvi ügyek.

³ Budapest–Vár Nagyboldogasszony Főplébánia Levéltára. Budapest Székesfőváros polgármesterének 1919. augusztus 7-éről kelt rendelete 96304/1919.–XI. szám.

⁴ Ezeket a következő kiadványokban sikerült fellelnem: A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei (Bp., 1919.), a Tanácsköztársasági Törvénytár I–V. kötetei (Bp., 1919), illetve A magyar munkásmozgalmak történetének válogatott dokumentumai VI/1., A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21–1919. augusztus 1. I–II. (Bp., 1959.), valamint a Tanácsköztársasági Törvénytár kötetei (A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei 1919. máj. 22–június 9. IV. [Szerk. Pongrácz Jenő.] Bp., 1919). A rendeletek egy része megtalálható a Vörös Újság külön rovatában a Rendeletek címszó alatt, illetve a Tanácsköztársaság című újságban.

⁵ A Magyar Munkásmozgalmak Történetének válogatott dokumentumai. VI/2. k Bp., 1960; A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21–1919. augusztus 1. I–II. Bp., 1959. I. 33.

⁶ Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. C. 2275/1919.

Az egyházat egyébként közelebről érintette – többek között – a március 27-én hozott rendelet az oktatási és nevelési intézmények államosításáról, valamint az állam és az egyház szétválasztásáról.⁷ Kettéválasztották a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, miközben megszüntették a vallásügyi részleget, s azt később a Közoktatásügyi Népbiztosság vallásügyi likvidáló bizottságára bízták. Az április 10-i rendelettel pedig eltörölték az iskolában a tanítás kezdetén és végén történő imádkozást.⁸

A Közoktatásügyi Népbiztosság vallásügyi likvidáló politikai megbízottja 1919. április 8-án átiratban fordult az igazságügy-miniszterhez. A minisztérium ugyanis 1919. április 2-án (729. eln. sz. alatt) kérte a belügyi népbiztost, hogy tegyen előterjesztést a Forradalmi Kormányzótanácsnak olyan rendelet meghozására, amely a felekezeti anyakönyvek feletti főfelügyeletet a Belügyi Népbiztosság hatáskörébe utalja.⁹ Az átirat szerint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gyakorolta eddig ezek felett a főfelügyeletet, most pedig szinte gazdátlanok maradtak az anyakönyvek.

A Forradalmi Kormányzótanácsnak egyébként első dolga volt a vallásügyek likvidálására országos bizottságot létesíteni, s ennek vezetésével Fáber Oszkár,¹⁰ az egykori piarista szerzetest bízták meg. A bizottság feladata két részre oszlott: az egyik az egyházi vagydon köztulajdonba vétele, a másik az egyház és az állam szétválasztásával kapcsolatos intézkedések.¹¹ Április 2-án a Közoktatásügyi Népbiztosság 723/1919. eln. sz. rendeletével kapcsolatban Fáber Oszkár világosan kifejtette, hogy az állam és az egyház szétválasztásával és a vallásügyi minisztérium feloszlatásával egyidejűleg, a felekezeti anyakönyvekben nyilvántartott egyének volt anyakönyvi ügyeivel (különböző utólagos anyakönyvi kiigazítások stb.) kapcsolatos további intézkedések beszüntetendők, és az eddig el nem intézett ügyiratokat az illetékes állami anyakönyvvezetőknek kell megküldeni azzal az utasítással, hogy azok kézbesítéséről gondoskodjanak, s az érdekelt feleket értesítsék, hogy ügyükkel a Forradalmi Kormányzótanács által rendeletileg kijelölendő hatósághoz forduljanak.¹² Megállapította egyúttal, hogy a vallásügyi minisztérium felszámolásával az 1895. október 1-je előtt történt születési, esketési és halálozási esetekre vonatkozó, felekezeti anyakönyvi ügyek főfelügyelet nélkül maradtak, ezért újabb szabályozás válik sürgetővé. Az ehhez szükséges személyzetet a bizottság adja. Más dokumentumokból azonban kiderül, hogy ezeket a (24 év feletti) személyeket a Munkástanács nevezi ki.¹³

⁷ A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. (Sajtó alá rend. Petrák Katalin–Milei György.) Bp., 1959 (Nemzeti Könyvtár 1.) 7.

⁸ A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája i. m. 9. sz. 7.

⁹ MOL K 579. Igazságügyminisztérium. Általános iratok. A 1402-30907/1919. 157. csomó. 12650. sz. 15.

¹⁰ Fáber Oszkár (Spalitz, Porosz–Szilézia, 1879. ápr. 4.) 1879-ben belépett a piarista rendbe. 1898-ban egyszerű fogadalmat tett. Mint tanárjelölt elhagyta a rendet. A Tanácsköztársaság idején végzett tevékenységéért 14 év fegyházra ítélték, de nem hajtották végre, hanem kikerült Oroszországba fogolycseré révén. Vö.: *Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. VIII. k. 6.*

¹¹ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai i. m. II. 376. 1919. július 18.

¹² MOL K 579. A 1402-30907/1919. 157. csomó. 12651. sz. 15.

¹³ MOL K 579. A 1402-30907/1919. 157. csomó. 17026. 1919. június 9.

A Közoktatásügyi Népbiztosság április 27-i rendelete az egyházak vagyonának kisajátításáról döntött,¹⁴ május 27-én pedig a Belügyi Népbiztosság meghozta azt a rendelkezést, amely az anyakönyvekről intézkedett:

„A felekezeti anyakönyvek beszolgáltatása. A Belügyi Népbiztosság 8. B. N. számú rendelete.

1. §. Valamennyi vallásfelekezet lelkésze, illetve lelkészi hivatala köteles a jelen rendelet kihirdetésétől számított 15 nap alatt az illető felekezet által az állami anyakönyvekről szóló 1894:XXXIII. t. c. életbelépte, 1895. okt. hó 1. napja előtt vezetett születési, házassági és halotti anyakönyveket a legközelebbi állami anyakönyvi hivatalhoz beszolgáltatni.
2. §. A jelen rendelet hatálybalépte után közokirat hatályával bíró anyakönyvi kivonatokat csak az állami anyakönyvi hivatalok állíthatnak ki.
3. §. Ha a felekezeti anyakönyveket több példányban vették, a vallásfelekezetek az anyakönyvek egy példányát megtarthatják.
4. §. A vallásfelekezetek lelkészei, illetve megbízottjai a felekezeti anyakönyveket az állami anyakönyvi hivataloknál megtekinthetik és azokról egyházi célokra másolatokat vehetnek.
5. §. Ez a rendelet kihirdetése napján lép életbe.

Budapest, 1919. május 27.

Belügyi Népbiztosság¹⁵

A rendelet megjelent a Tanácsköztársaság című újság 1919. május 28-i 54. számában is.

Érdekes, hogy a népbiztosság nem lehetett tisztában azzal, hogy hányféle anyakönyvet vezetnek a különböző felekezetek. A felsoroltakon kívül ugyanis egyes helyeken még megtalálhatók a bérmáltak, az áttértek, a kitértek anyakönyvei is, amelyeket kihagytak a felsorolásból, s így az intézkedés során a helyükön maradhettek.

Ezután történhetett, hogy minden felekezeti anyakönyvet központi helyre szállítottak, amint ez Budapest esetében bizonyított, azt azonban nem lehet megállapítani, hogy mennyire pontos adminisztráció kísérte az eljárást. Tény, hogy az államosítás megtörtént, hiszen nem csupán a főfelügyelet jogát vonta magához a Belügyi Népbiztosság, hanem az anyakönyveket is.

Egyéb anyakönyvezési rendeletek

A Forradalmi Kormányzótanács igen hamar foglalkozott a családok ügyével is, hiszen már március 19-én (!) rendeletet hozott a házasság felbontásának módjáról, s a válások megkönnyítésére törekedett.¹⁶ Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos április 17-i rendelete a szabad vallásgyakorlásról

¹⁴ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai I. 286. sz. 290.

¹⁵ Tanácsköztársasági Törvénytár i. m. IV. 39.

¹⁶ Vörös Újság 1919. máj. 21. 2., A Forradalmi Kormányzótanács XCIX. sz. alatti rendelete.

leszögezi, hogy a kommunizmus nem akarja megváltoztatni a házasság és a család addigi rendjét,¹⁷ ám intézkedéseik mégis változást eredményeztek.

A házasságok felbontása igen egyszerűen történt, hiszen az 1. § szerint, ha a házasfelek meg akarták szüntetni házasságukat, személyesen be kellett jelenteniük az anyakönyvvezetőnél vagy a bíróságon. Erről jegyzőkönyvet vettek fel, s azt a felek aláírták. Ezt követően tárgyalás nélkül, végzésel történt a felbontás, amely azonnal jogerőre is emelkedett. Ha csak az egyik fél szándékozott elválni, akkor bírósági tárgyalással döntöttek róla. A 3. § a gyermekek tartásáról, elhelyezéséről szólt, és ha nem jött létre megegyezés, akkor a bíró döntött. A házastárs is tartást követelhetett, ha nem volt hiba a felbontásban, s amennyiben rászorult. A 4. § szerint a felbontás ellen fellebbezésnek helye nincs.

Elképzelhető, hogy a gyermekeket tartották szem előtt a házassággal kapcsolatos VIII. sz. rendelettel? Ennek címe: Az együttélések házassággá nyilvánítása. Azok esetében, akiknél legalább egy éve házasságon kívül állandó együttélés (vadházasság) áll fenn és nem vérrokonok, a házasságot megköthetik lakóhelyük anyakönyvvezetőjénél úgy, hogy bejelentik: együttélésüket házasságnak nyilvánítják (1. §).¹⁸

Különös állásfoglalás olvasható egy külföldön történt házasságkötés itthoni elismertetése kapcsán. 1918. május 19-én egy magyar férfi Pétervároton házasságot kötött egy orosz nővel, házasságuk elismerésének kérelmét a belügyi népbiztos áttette az igazságügyhöz. A hivatal megállapítása a következő: „a házasságkötés anyakönyvezése nézetem szerint nem szükséges, mert az útlevelelre vezetett szabályszerű záradékkal a házasságkötés igazoltnak tekinthető.”¹⁹ Az ügy még 1920. augusztus 18-án, Horthy Miklós kormányzósága idején sem oldódott meg.

Itt érkezünk el a gyermekek törvényesítésének a kérdéséhez. A „vadházasság”-ként megjelölt élettársi kapcsolatokat egyszerűen rendezték, házassággá nyilváníthatóvá tették, s ezzel a törvénytelen gyermekek helyzetét törvényesítették. Valószínű, hogy e rendeletekkel kapcsolódik össze az is, hogy Budapest területén a plébánia (bizonyára ez katolikust jelent), a lelkészi (ez református és evangélikus lehet) hivataloktól és az izraelita hitközségektől összegyűjtötték az 1895 előtt keletkezett anyakönyveket. Feltételezhetően ez segítette elő, hogy az egyházi anyakönyvek alapján állítsanak ki új anyakönyveket. Az említett felekezetek nem ismerték el a nem házasságban született gyermeket törvényesnek, és ezt be is jegyezték anyakönyveikbe, hiszen az apa nem vállalta el apaságát. (Lehetett persze itt is törvényesíteni a gyermeket, de ez utólagos bejegyzésként történt.)

A Forradalmi Kormányzótanács az Igazságügyi Népbiztosság véleményét kérhette ki ezzel kapcsolatban; utóbbi április 19-i válaszában kifejtette: az apaság megállapítása, a gyermektartás, az ideiglenes nőtartás kérdésében való bíraskodásra egy úgynevezett családi bíróságot kellene

létrehozni.²⁰ Nem valószínű azonban, hogy ez az intézmény megalakult.

Az anyakönyvezési ügyekkel az Igazságügyi Népbiztosság is foglalkozott, amely 1919. április 25-én a 9. IN számon rendelkezett a házasságon kívül született gyermekekről,²¹ s megismétli a VII. sz. rendelkezést, hozzátéve, hogy aki ellen atyasági per folyt és jogerős ítélet született róla, annak a nevét kell bejegyezni. (5. §) Ha az ítéletből nem derülnek ki az atya személyes adatai – kora, születési helye, foglalkozása, lakóhelye –, akkor ezeket be kell kérni az anyakönyvvezetőtől. Az IN 13. rendelet szerint az apaság megállapítása külön hatósági eljárással történik.²² A 9. § elrendeli, hogy az atyaság megállapítását akkor is le kell folytatni, ha az apa már nem él.

Végül megszületik a VII. rendelet, amely a „Minden gyermek törvényes” címet viseli. Ez e következőket szögezi le:

- „1. §. A magyarországi Tanácsköztársaság törvénytelen gyermeket nem ismer. Mindazok a jogok és kötelezettségek, amelyek a törvényes házasságból született gyermekeket megilletik (név viselés, tartás, családi pótlék) csorbítatlanul kiterjednek a házasságon kívül született gyermekekre is.
2. §. Ha a gyermek születési anyakönyveiből nem tűnik ki, hogy ki a gyermek atyja, ezt akár a gyermeknek, akár az anyjának kérelmére hatósági úton külön eljárással kell megállapítani. Ha az atya közhatóság előtt élő szóval elismerte az atyaságot, vagy ha erről közokiratot állított ki, ennek alapján az anyakönyvvezető feljegyzi az atya nevét. Ez előtt meg kell hallgatni az anyát, ha tiltakozik, akkor nem jegyzik be. A gyermek atyjaként be kell jegyezni azt, aki ellen tartási kötelezettséget állapítottak meg (ha ez csak egy személlyel történt).
3. §. Az atyaság anyakönyvi bejegyzése után a gyermek születési anyakönyvéből csak olyan kivonat adható ki, amelyből nem tűnik ki, hogy az atyaság bejegyzése utólag történt.”²³

Valószínű tehát, hogy ezek alapján kezdték el az anyakönyvezést a törvénytelenül született gyermekek esetében a Tanácsköztársaság idején, hiszen pontosan beírták, hogy melyik felekezetenél, melyik évben, milyen szám alatt keresztelték meg őket, csak a felekezeti anyakönyvekben az apa neve nem szerepelt, hiszen nem vállalta a gyermeket. Ezt korrigálta volna az újfajta anyakönyvezés. Egyetlen szépséghibája volt, hogy itt viszont nem tüntették fel az anya nevét. Vagyis az általam idézett, említett anyakönyv önmagában mégsem elegendő, hiszen a születési adatokhoz szükséges az anya személye is, s ez ebben nem található. Felemás módon akarták tehát megoldani a gyermekek törvényesítését, hiszen teljes anyakönyvi másolatot az anya neve nélkül mégsem tudtak volna kiadni.

Mindezek ellenére mégis érdekes a kezdeményezés, mivel belőle a kutatás számára fontos adatok nyerhetők. Kiderül,

¹⁷ A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája i. m. 14. sz. 23.

¹⁸ A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei. Bp., 1919. I. füz. 6.

¹⁹ MOL K 579 A 1402-30907/1919. 157. csomó. 35000. sz. 1920. szept. 24.

²⁰ MOL K 148. (603/2.) 11. ö.e. 3024/1920. eln.

²¹ Tanácsköztársasági Törvénytár i. m. II. 93–94.

²² Tanácsköztársasági Törvénytár i. m. IV. 52.

²³ A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei i. m. I. füz. 5., MOL K 579. A 1402-30907/1919. 157. csomó. 18875. sz. 1919. júl. 5.

hogy a gyermek melyik évben milyen szám alatt, melyik plébánián, felekezetenél lett anyakönyvezve, továbbá az apa neve és kora, foglalkozása, lakhelye. Ez utóbbi adatok nem feltétlenül találhatók meg az egyházi anyakönyvekben. Az egyházak papi közreműködéssel keresztelik meg a gyermekeket, amely szentségnek számít. Ezzel a gyakorlattal azonban a szentségi jelleget elveszik, és az egyház szerepét szekularizálják. 1894-ben törvény döntött az állami anyakönyvezésről, a Tanácsköztársaság idején mintha ez ismétlődne meg. A házasságkötést és válást is igen egyszerűen oldaná meg, tápot adva a könnyelmű döntéseknek.

A Tanácsköztársaság bukása után

A Tanácsköztársaság bukása után helyreállt a rend az anyakönyvezések körül. Újabb rendelkezéseket adtak ki, s az addig jogtalanul államosított javakat, köztük az anyakönyveket is visszaadták jogos tulajdonosuknak.

Budapest polgármestere 1919. augusztus 7-én így rendelkezett: a Budapest területén lévő „plébánia, lelkészi és izraelita anyakönyvi hivataloktól törvénytelenül beszedett és a budapesti IV. ker. állami anyakönyvvezetőségénél (IV. Váci utca 62–64. sz. II. em.) elhelyezett, – 1895. október 1-je előtti időkből származó, felekezeti születési, házassági és halotti anyakönyveknek a felekezetek részére azonnal való visszaadását elrendelem”.²⁴

A belügyminiszter 1919. évi 74.595. sz. körrendelete azoknak a bejegyzéseknek a törléséről rendelkezett, amelyeket házasságon kívül született gyermek törvényesítésére a tanácskormány alatt vezettek be az anyakönyvekbe (az apa nevének

bejegyzése).²⁵ Az anyakönyveknél 1919. március 26. napja után a 10. rovatban megvizsgálandó volt, hogy az apa milyen alapon jegyeztetett be. Ha nem közhatóság előtt vagy közokiratban, illetve hitelesített magánokiratban tett apasági nyilatkozatot, akkor ezeket a felügyelőhatósághoz való felterjesztés után törölni kellett.

Rendelkeztek a névváltoztatásokról is. A Belügyminisztérium körrendelete a „bolsevik népbiztosság” által engedélyezett névváltoztatás hatályon kívül helyezéséről szól.²⁶ A Tanácsköztársaság alatt eldöntött névváltoztatásokat a születési és házassági anyakönyvi bejegyzéseket, ha eddig nem eszközölték, akkor nem kell végrehajtani, de ha bejegyezték, törlendők voltak. A már megváltoztatott neveket nem viselhették, s aki mégis az új néven akart szerepelni, annak ismét kérvényeznie kellett a Belügyminisztériumnál, a polgármester előterjesztése alapján.

Ehhez kapcsolódik a VKM 1919. évi 4753. sz. rendelete a volt tanácskormány alatt történt vallásváltoztatásokról is, amellyel kapcsolatban másként intézkednek, mint a törvényesítésekkel, illetve a nevekkal kapcsolatban.²⁷ Elismerik, hogy bár a vallásváltoztatás az 1868. évi LIII. törvénycikk mellőzésével történt, mégis elrendelik, hogy a változtatott új vallást kell az iskolai bizonyítványokba és az anyakönyvekbe bevezetni. A tanuló az új vallás oktatásában részesítendő, ha a változtatást az illetékes egyházi hivatal hiteles bizonyítványával igazolni tudja.

A Tanácsköztársaság anyakönyvekkel kapcsolatos intézkedései a korszak család- és társadalompolitikájának lenyomatai egyúttal, helyes értékeléséhez e kevéssé feltárt téma ismertetése is hozzátartozik.

²⁴ Rendelet 96304/1919. XI. sz.

²⁵ Magyarország Rendeletek Tára 1919. 374. 1034. Belügyminiszter 1919. évi 74.595. sz.

²⁶ Magyarország Rendeletek Tára 1919. 1020. Belügyminisztérium 1919. évi 74.838. sz. rendelete.

²⁷ Magyarországi Rendeletek Tára 1919. 1578. Nr. 532.

LAKATOS ANDOR

Anyakönyvek digitalizálásának tapasztalatai Kalocsán

A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) életében másfél évtizede jelentek meg az anyakönyvek digitalizálására irányuló első kísérletek, s a lokális, szöveges adatbázis építésétől időközben eljutottunk a döntően képi alapú, internetes kutatási szolgáltatásig. Ezúttal az elmúlt időszak legfontosabb tapasztalatait igyekszem összegezni.

Forrásadottságaink

A KFL a Duna–Tisza köze katolikus irathagyatékát kezeli, s ha a nagy múltú érsekség területét egészében idézzük fel, az egykori Bács-Bodrog vármegye és a jelenlegi Bács-Kiskun megye együttes területét kell magunk elé képzelnünk. A kalocsai, központi levéltári állomány mellett jelentős egyedi források találhatók a településeken, az egyes plébániákon. Ezzel kapcsolatos szakmai felelősségünket régóta érezzük, s a vidéki iratmentés és iratrendezés érdekében az utóbbi években konkrét lépéseket is tettünk.

Központi raktárunkban, Kalocsán igen gazdag anyakönyvi állományt őrzünk. Ennek oka, hogy itt 1826 óta gyűlnek az anyakönyvi másodpéldányok a főegyházmegye területéről, s ez önmagában ritkaság a magyar püspökségek életében; másutt általában csak 1895-től gyűjtötték a másodpéldányokat. Ezenkívül levéltárunk részére módszeresen beszereztük az egyházmegyénk területére vonatkozó, 1895 előtti anyakönyvekről készült, a Magyar Országos Levéltárban őrzött mikrofilmek másolatait. A gazdag információs állomány már az 1970-es évek óta vonzotta a kutatókat, s az erősödő családtörténeti érdeklődés eredményeként az anyakönyvi kutatások aránya kutató- és ügyfélforgalmunkban 60%-ról 80–90%-ra nőtt. A családkutatás tehát meghatározóvá vált intézményünk életében.

A KFL kis levéltár, az 1970–1980-as években egy, majd az 1990-es évektől két munkatárssal működik, s ez alapvetően meghatározta a terveket, lehetőségeket. Erőforrásaink általában csekélyek voltak a kutatói igényekhez képest, és nem győztük a különféle kutatási, adatkeresési megbízásokat teljesíteni, mivel sokan nem tudtak személyesen eljönni Kalocsára, mégis szerettek volna adatokhoz jutni.

Digitális környezetünk

Alapvető, vitathatatlan nehézség, hogy korunkban gyorsan változik az informatikai környezet. Másfél évtized távlatában kb. háromévente új kihívások értek bennünket, amelyek fényében új válaszokat, új terveket kellett megfogalmaznunk és kidolgoznunk. Jogos lehet a kérdés: vajon érdemes-e egyáltalán foglalkoznunk mindezzel? Nem avul-e el szükségszerűen munkánk, erőfeszítésünk? Honlapok, adatbázisok, szabványok, e-kutatói igények... Ijesztő a felsorolás: vajon lehetséges-e összhangba hoznunk ezeket mindennapos levéltáros teendőinkkel?

Mielőtt a választ fontolgatnánk, rá kell ébrednünk, hogy valójában nem vagyunk választási helyzetben. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy nincs más választásunk. A tét: részvétel a 21. század információs vérkeringésében. A számítógép, a honlapok és adatbázisok világa korunk kommunikációs alapja, ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, elszigetelődünk, perifériára kerülünk. Lépéskényszerben vagyunk a gyorsan kiépülő, az élet minden területét behálózó digitális környezetben. Körülöttünk mindent számítógép működtet, és ne feledjük, nemcsak nekünk, levéltárosoknak kell lépést tartanunk a változó lehetőségekkel.

Utak és útvesztők

A fentiek végiggondolása után feladatunk a gyakorlatban is konkrét példákat, megoldásokat találni. Hogyan tudjuk forrásadottságainkat és digitális környezetünk igényeit egymásnak megfeleltetni? 2008-ban egy módszertani tanulmány elkészítésében vettünk részt az egyházi anyakönyvek digitalizálásának lehetőségeit összegezve. Meghatároztuk a feldolgozás két alapvető útját, lehetőségét, a képi digitalizálást (anyakönyvek és mutatók fotózása vagy szkennelése), illetve az anyakönyvi bejegyzések szöveges feldolgozását, amely terjedelmét, jellegét tekintve több szintű lehet (szöveges mutató, kivonat a fontosabb adatokkal, teljes szövegű átírás), és természetesen mindezek kombinációi is elképzelhetőek (például képek és szövegek együttes kezelése). Melyik utat választjuk? Hogyan hozhatunk helyes döntéseket?

Véleményünk szerint fontos szempontok lehetnek a választáshoz: a mozgósítható erőforrások számbavétele (anyagi és humán erőforrások egyaránt), a létrehozott tartalom „kimenete” (potenciális felhasználói köre), a továbblépés, fejleszthetőség lehetőségei, a költséghatékonyság, a tartalom létrehozásának időtartama, tervezhetősége stb. Az említett szempontok alapján, a teljesség igénye nélkül két konkrét példát említek.

Az elsőt „útvesztőnek” is nevezhetném: ez Kalocsa város és szállásai 1700–1910 közötti, teljes szövegű anyakönyvi adatbázisának elkészítése volt 1998–2008 között. A levéltáros szakmai cél itt maximalista volt, s a feldolgozás az anyakönyvi bejegyzések teljes szövegére irányult, ám ez kétfős levéltárunkban szinte beláthatatlanul hosszú munkafolyamatot eredményezett. Több mint 160 ezer anyakönyvi bejegyzés átírását kellett elvégeznünk, és időközben csak egyetlen várossal és annak környékével foglalkoztunk. Az elhúzó projekt idején változtak a felhasználói igények is, megjelent a képek tömeges használatának lehetősége a számítógépeken, amivel eleinte nem számoltunk. Ráadásul elterjedt az internethasználat, és már nemcsak lokális, illetve offline adatbázisokban lehetett gondolkodni, így szoftverváltásokról és adatexportról is gondoskodnunk kellett. Mindez folyamatos módosításokra ösztönözött bennünket, és újabb teendőket eredményezett. A projekt ezért egy „végtelen történetre” hasonlít, ahol a kimenetet, a felhasználói kört nem sikerült jól meghatározni és hatékonyan elérni. Az adatbázis gazdag, összetett tartalma így csak kevesek számára használható, értelmezhető.

Kiútként, pozitív példaként levéltárunk *Communio* projektjét említhetem, amelynek tervei 2009 őszén születtek. Ez a projekt egyházmegyénk anyakönyvi és helytörténeti forrásainak képi digitalizálását és internetes kutatói szolgáltatását célozza. A feldolgozás alapegysége a kötet, azaz nem szálas iratok digitalizálásáról, hanem kötetekről, füzetekről van szó, és ez jelentős technikai–módszertani könnyebbséget eredményez. Egy másik fontos tényező e munkánál a családtörténet és a helytörténet összekapcsolása, amelynek jegyében az 1920 előtti anyakönyvek feldolgozása mellett egyéb, 1960 előtti kéziratos kötetek (összeírások, jegyzőkönyvek, historia domusok stb.) feltárására is vállalkozunk. A közös nevező a *Communio*, a közösség fogalma, és projektünkkel a közösség-kutatásokat szeretnénk segíteni, ösztönözni. A családot elemi közösségnek tekintjük, a helyi közösségeket pedig olyan élettérnek, amely meghatározó volt a családok, egyének életében. A családkutatás egy idő után többet jelent anyakönyvi adatok keresésénél, s az egyén tevékenysége szükségszerűen a közösség irányába mutat.

A *Communio* projekt során hangsúlyosan vettük figyelembe a kutatói igényeket, a szolgáltatás jellegének, tartalmának kidolgozásánál. Ezért törekedtünk arra, hogy mielőbb tartalmat szolgáltatassunk és internetes hozzáférést biztosítsunk. Elsősorban a gyors képi feldolgozásra koncentráltunk, s a tartalmat is igyekeztünk minél szélesebb kör számára hasznos módon megragadni, így pl. a házassági anyakönyvekkel kezdtük, itt ugyanis a szerény felvételszámmal egy éven belül is teljes egyházmegyei feldolgozottságot tudtunk elérni. Nem volt egyszerű feladat egy kis intézmény számára, hogy korábbi, statikus honlapunkat alkalmassá tegyük a kutatás

számára, regisztrált felhasználók kezelésére. Új alapokra kellett helyezni munkánkat, dinamikus honlapra volt szükség, és a megfelelő minőségű szerver, illetve a kellő feltöltési sebesség kérdése is felmerült. Utóbbi Kalocsáról nem is volt megoldható, így szerverünket végül Budapestre telepítettük. Egy év előkészítő munka után, 250 ezer kutatható képfelvéttel szolgáltatást indítottunk, s azóta egyre növekvő forgalmat tapasztalunk, valamint folyamatosan bővítjük a szolgáltatás tartalmát.

A *Communio* lett a „köleves” életünkben, a projekt nem elsősorban költségvetési tervszámokon, sokkal inkább bevonzható erőforrások, támogatók keresésén alapul. Nem volt hozzá számottevő pénzforrásunk, és a létrehozott érték is inkább tevékenység, összefogás, semmint pénzmozgás eredménye. Feladataink tervezése, végrehajtása nem „piaci árajánlatok” alapján történt.

Mozgósítható erőforrások

Kétéves vállalkozásunk alulról építkezett, nem központi, pályázati támogatásból működik, hanem elsősorban helyi (a feldolgozásban érintett és így motiválható) erőforrásokra épít. A levéltárban ez a projekt szakmai feladataink mellett rengeteg szervezőmunkát igényel és új teendőket is jelentett. Egyik fontos eleme a közmunka, a digitális képfelvételek készítése ugyanis a közmunkaprogram részeként, Kalocsa Város Önkormányzatának támogatásával folyik. (2011-ben három főállású személy fotózott nálunk.) Mivel Bács-Kiskun megye és főegyházmegyénk területe megegyezik, a megyei önkormányzat támogatta eszközvásárlásainkat, digitalizáló műhelyünk felszerelését. A Paksi Atomerőmű Zrt. a modern internetes kutatói szolgáltatás technikai feltételeit biztosítja (jó minőségű szerver, megfelelő sávszélesség). A Magyar Örökös-kutató Iroda egy konkrét külföldi vállalkozásunkat, Szabadkán végzett digitalizáló munkánkat (anyakönyvi mutatók, indexek fotózása) támogatta. Végül, de nem utolsósorban a rendszer fenntartói között említhetjük e-kutatóinkat, akik regisztrációs díjuk befizetésével segítenek bennünket.

Munkamódszerek

A *Communio* projekt során számos településen tevékenykedünk, levéltárunk és az egyházmegye plébániáin őrzött dokumentumok (kéziratos kötetek) feldolgozását végezzük. Ennek első lépése a helyszíni feltárás, az egyes plébániák vizsgálata (a padlástól a pincéig), majd a jegyzékbe foglalt, összegyűjtött dokumentumokat digitalizálás céljából a levéltárba szállítjuk (feldolgozás után visszavisszük eredeti őrzési helyére). A beszállított anyagot nyilvántartásba vesszük, egyéni azonosítóval látjuk el, amelyet a digitális tartalom létrehozásánál, a fájlnevekben és a könyvtárszerkezetben is használunk. A fényképezés Nikon D90 és D300 típusú gépek használatával történik, a képeket vízjelezzük, átméretezzük, és három változatban őrizzük: eredeti formában, vízjeles-archivált változatban (levéltári használatra) és vízjeles-kutatói változatban

(internetes használatra, személyi adatvédelmi korlátozásokkal). A kutatásra előkészített tartalmat rendszeresen feltöltjük szerverünkre, s az őrzött képanyag biztonsági mentéséről is gondoskodunk. A feldolgozott dokumentumokról a projekt első két évében táblázatos nyilvántartást készítettünk (Excel táblaként), ezt a jövőben adatbázissá szeretnénk átalakítani honlapunkon.

Eredmények

A Communio projekt során levéltárunkban két év alatt több mint 500 ezer digitális képfelvétel készült, amelyből 452 ezer érhető el a KFL honlapján e-kutatás, Matricula-Historia-online szolgáltatásunk részeként. 60 teljesen és 80 részlegesen feldolgozott településről, plébániáról számolhatunk be (a részleges feldolgozottság a házassági anyakönyvek 1826–1920 közötti digitalizálását jelenti), összesen 22 ezer a nyilvántartásba vett dokumentumok száma. A 10 hónapos internetes kutatói szolgáltatás adatai: 270 kutatói regisztráció, 6700 kutatási eset, 25 ezer kutatói témaválasztás, másfél millió böngészett kép. Az új szolgáltatás tehát kutatóforgalmunk robbanásszerű növekedését eredményezte (korábban az éves kutatási esetek száma 300 volt).

A projekt eredményeképpen átalakultak a kapcsolataink környezetünkkel: társadalmi „erőterünk” lett, sokan keresnek minket, segítséget kapunk, a projekt több éve fenntartható, folytatható. A szolgáltatásnak bevételei is vannak, a regisztrációs díj szándékunk szerint mértékletes, kutatóink általában méltányosnak tartják (4 ezer Ft/negyed év), hiszen a kutatásnak egyéb költségeit (utazás, távollét, étkezés stb.) takarítják meg, és a befizetett díj fejében 100 letölthető képmásolatot is kapnak.

Levéltáros szempontból az is fontos számunkra, hogy egyházmegyéink teljes területén jártasságot, helyismeretet

szerzünk a plébániákon, munkakapcsolatba kerülünk a plébániai levéltárakat kezelő személyekkel, ajánlásokat, javaslatokat tehetünk és látjuk a nehézségeket, a további teendőket.

Tanulságok

A Communio projekt végrehajtása során bebizonyosodott, hogy komoly társadalmi érdeklődés tapasztalható az anyakönyvi kutatásokat segítő digitális tartalmak létrehozása, valamint az internetes szolgáltatások megvalósítása iránt. Ez az érdeklődés áldozatkészséggel is párosul, a fizetős levéltári tartalomszolgáltatás életképes lehet a mai Magyarországon.

Fontos tanulság számunkra, hogy az egyszerű megoldások is jól működhetnek. Megtapasztaltuk, hogy a közmunka és a diákmunka is lehet színvonalas, mintaszerű. A feldolgozásban technikailag, módszertanilag a világos megoldásokra és a fokozatosságra kell törekednünk. A képi feldolgozás esetünkben levéltáros szempontból az első lépcsőfokot jelenti, mégis működő kutatói szolgáltatás építhető rá „önmutató” fájl- és könyvtárelnevezések következetes alkalmazásával. A későbbiekben épülhetnek erre metaadatok, sőt a további feldolgozó munkát is segítheti a jól működő szolgáltatás.

Tíz év után el kellett fogadnunk, hogy a honlapszerkesztés mindennapos teendőink része, naprakészen kell kommunikálnunk, mert kutatóforgalmunk súlya ide helyeződött. A jövőben élni szeretnénk a kutatói erőforrásokkal is, ugyanis jelentős számban kaptunk felajánlott anyagokat, e-kutatóink által gyártott mutatókat, adatgyűjtéseket, amelyek a jövőben mások munkáját segíthetik. A „találkozás”, a fórum lehetőségét is meg fogjuk adni kutatóinknak internetes szolgáltatásunk részeként. (További információk, tájékoztatók a témával kapcsolatban a KFL honlapján olvashatók: <http://archivum.asztrik.hu>.)

REISZ T. CSABA

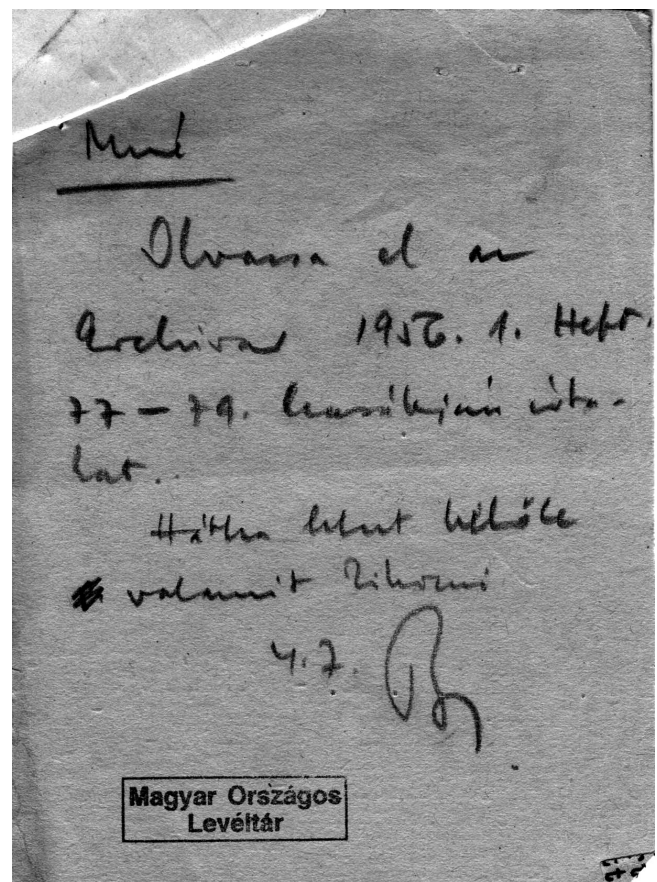
Mandl Sándorné visszaemlékezése a mormon mikrofilmezési akcióra (Forrásközlés)

A mormon akció

Borsa Iván, a Levéltárak Országos Központjának (LOK) akkori vezetője, 1956. április 7-én egy kis cédulán a következő utasítást adta munkatársának, Mandl Sándornénak: „Mné. Olvassa el az Archivar 1956. 1. Hef 77–79. hasábján írtakat. Hátha lehet belőle valamit kihozni.”¹ A cikk a mormonok európai levéltárakban folytatott, az anyakönyvekről és egyéb összeírásokról készített mikrofilmezési gyakorlatát ismertette.

Borsa és munkatársa megéreztek e tevékenység Magyarországra adaptálhatóságának lehetőségét, és állhatatos munkával, számos hatóság, hivatal és egyéb intézmény tájékoztatásával, meggyőzésével elérték azt, hogy az akkori Országos Levéltár (OL) mikrofilmező csoportja jelentős személyi és technikai fejlesztésben részesüljön.² Többévi tárgyalás után a mormonok által biztosított gépekkel és nyersanyagra 1960. június 22-én megkezdődött az anyakönyvek mikrofilmezése, és féléves részletekben, összesen 17 alkalommal, utolsóként 1970. május 7-én átadták a felvételeket a megrendelőnek, a 10 év alatt összesen 5 083 232 felvételt az anyakönyvekről, a katonai állományi lajstromokról és az egyéb összeírásokról. A felvételekről egy pozitív másolat az OL állományát gyarapította, ez a gyűjtemény ma is az intézmény legkutatottabb anyagát jelenti.

A mormon mikrofilmezési akció eseményeit és lefolyását, bár köz- és szakmatörténeti, szervezési szempontokból is máig ható tanulságokkal szolgálna, nem tárták fel részleteiben. Pár általánosabb visszaemlékezésben található utalások a történetekre, és 2008-ban legalább az akció kezdetét

¹ Magyar Országos Levéltár, XIX-I-18-a. Levéltárak Országos Központja, Általános iratok, 1956. 2–16. 5.

² Az akció két ikonikus alakjának tevékenysége mellett a program sikeréhez természetesen szükség volt a mikrofilmező műhely munkatársainak alapos munkájára, a megyei levéltárak igazgatóinak és dolgozóinak, majd az egyházi vezetőknek és levéltárosoknak a közreműködésére is. Nincs mód arra, hogy valamennyiükről név szerint is megemlékezzünk most, de pars pro toto gyanánt említettessék meg Kollega Tarsoly Sándor, a Zalaegerszegi Állami Levéltár igazgatója. Az anyakönyvek levéltári felmérése során ő hívta fel a szervezők figyelmét arra, hogy a megyei őrizetben lévő iratanyag hiányossága miatt a községeknél őrzött anyakönyvek feldolgozását is célszerű tervezni, végül erre sor is került. Kollega Tarsoly Sándor 2012. szeptember 10-én lenne 100 éves.

(1963-ig) részben feldolgozták a Magyar Országos Levéltár (MOL) munkatársai.³ 2009-ben a MOL-ban anyakönyvi konferenciát szerveztem, ahol többek között az akció egyik kulcsszereplőjének, Mandl Sándornénak a visszaemlékezése már részben hozzáférhetővé vált.⁴ A teljes visszaemlékezés most,

³ Berkes József–Garadnai Zoltán–Viszket Zoltán: A „mormon” mikrofilmezés története a Magyar Országos Levéltár filmtárában, 1956–1963. *Levéltári Közlemények*, 79 (2008) 5–63.

⁴ Ld.: http://www.mol.gov.hu/rendezvenyek/anyakonyvek_a_kutatasban_es_a_kozigazgatásban.html

a Turul hasábjain jelenik meg először. A mormon akció történetének teljes feltárását jelenleg végzem. Elsőként az egyházak közreműködését ismerttettem egy 2011. évi előadásomban, amelynek szerkesztett változata előreláthatólag ez évben jelenik meg.⁵ Mandl Sándorné visszaemlékezése a MOL Levéltári Múzeumában található, ezért először essen néhány szó magáról a gyűjteményről.

A MOL Levéltári Múzeuma

A MOL a hivatali és magániratképzők értékes dokumentumai mellett igazi kultúrtörténeti kuriozitásokat is őriz saját tevékenységének adminisztrációjában (Y szekció, A Magyar Országos Levéltár levéltára), valamint Levéltári Múzeumában. Míg az előbbi gyűjtemény – mint pl. a Nemességigazolási iratok vagy az Általános iratok állagai – számos kutató számára ismert és elismert forrásértékű, addig az utóbbiról kevesebbet, ha éppen semmit nem tud a kebelbéli vagy a szélesebb közönség.

A szakmatörténeti múzeum létrehozása, működtetése és fejlesztése csak az e célban eltökélt intézményvezetés megléte esetén lehet sikertörténet, annak hiányában viszont a teljesítmény torzó marad, bár az erőfeszítések heroizmusa elvithatatlan. A MOL Levéltári Múzeumának eddigi történetét gyakorlatilag két munkatárs egyéni elhivatottságból fakadó tevékenysége jelenti.

A múzeum gondolatát 1956-ban vetette fel, majd a megvalósításon konokul dolgozott Bogdán István, a MOL Központi Könyvtárának vezetője. Jelentős belső ellenállással kellett szembenéznie, bár a korabeli vezető levéltárosok között akadt olyan, aki az ilyen tevékenység fontosságát legalább nemzetközi vizsgálat tárgyává kívánta tenni.⁶ Bogdán munkáját dicséri, hogy végül 1982-ben az általa megálmodott forгатókönyv szerint létrejött egy irodányi múzeum, amely az I. emeleti kiállítóterem sarkában kapott helyet – ez mára a IV. emeleten újonnan kialakított oktatókabinetbe került át, hogy jobban szem előtt legyen.

Bogdán utóda a könyvtár élén és a Levéltári Múzeum gondozásában Kálnoki Kis Tamás lett, aki nagy igyekezettel törekedett a gyűjteményt megőrizni, sőt nyugdíjba vonulását követően is végezte annak kezelését. Kálnoki igen meleg hangú méltatásban emlékezett meg Bogdánról a szakmatörténeti emléksorozat összegyűjtése érdekében kifejtett munkásságáról:

⁵ Reisz T. Csaba: Felekezetek közreműködése az egyházi anyakönyvek levéltári mikrofilmzésében a „mormon akció” idején. A tanulmány a 2011. évi Kádár-konferencián elhangzott szöveg szerkesztett, bővebben adatolt változata. Az előadás és a bemutatott prezentáció megtekinthető a www.videororium.hu oldalon.

⁶ „Vannak levéltárak, amelyek feladatuknak tekintik a levéltárosi tevékenység tárgyi emlékeinek gyűjtését, levéltári múzeum kialakítását. Az ilyen jellegű tevékenység általánossá tétele érdekében a vele kapcsolatos kérdéseket nemzetközi vizsgálat tárgyává lehetne tenni. Egyes levéltárak a fentiek túlmenően is gyűjtenek történeti értékű dokumentumokat, így pl. a kanadai Public Archives nemzeti portrégyűjteményt hozott létre. Ezt azonban nem tudjuk általános érvénnyel levéltári anyagnak tekinteni.” Borsos Iván: A levéltári anyag használatának növekedése a II. világháború után. *Levéltári Közlemények*, 47 (1976) 5.

„... essék vele összefüggésben két más területen kifejtett tevékenységéről szó. Az egyik a levéltározás tárgyi emlékeinek gyűjtögetése, védelme, feltétele. Eredménye, édes gyermeke lett a Levéltári Múzeum. Hosszú, évtizednyi időnkig rejtőzködve vajudó születését hamar jelentkező, súlyos és tartós »kór« (a nincsen számodra hely nevű ragály) támadta meg. Mégis szerencsésen talpra állt. Nem olyan formán, ahogyan ő megálmodta. Szerényebb keretek között. Ám vállalhatóan, állóképesebb egészséggel. Az intézményi kiállítás állandó részeként. Apró, kitűnő raktár-tartozékkal.”⁷

Kálnoki Kis Tamásnak köszönhetjük a múzeum létrejöttéről szóló ismeretek összefoglalását és gyűjteményeinek alapvető ismertetését is. 1986-ban négy nagy egységet különített el, úgymint (1) tárgyak, (2) fényképek, (3) hangtár, (4) aláírásminták, adatlapok.⁸ A szerző a hangzóanyagot őrző egységről a következőket írja:

„Kiegészíti ezt a kartonrendszert a hang- és emlékeztetár nyilvántartása. Ez a jegyzék a személyek neve mellett feltünteteti a magnetofonszalagok (tekerccs) azonosításához szükséges ismereteket is. Pl.: 1(2)356–426, azaz, hogy a keresett személy hanganyaga az 1. tekerccs, 2. oldalán, az Unitra de luxe orsós (nem kazettás) magnetofonkészülék számlálója szerinti 356–426. sz. helyen (távolság) található.”

A Levéltári Múzeum hangtára az Országos Levéltár aktív és nyugdíjas dolgozóinak hangját őrzi meg. Csak a hangot, dolgozónként maximum 3 perces hangfelvételen. Közöttük sajnálatosan már olyan felvétel is akad, amelynek szolgáltatója körünkben végleg eltávozott. Az elképzelés az volt, hogy a felvételre kerülő szöveg témája egyaránt vonatkozhat az intézmény egészére, illetőleg a dolgozó munkájára, szabadon elmondva vagy felolvasva. Bizonyos kényelmetlenségek, kibúvók elkerülése érdekében a felolvasó rendelkezésére állt egy általános szöveg is (Anonymus: Gesta Hungarorum), amely meggyorsította a »hangadó« és a felvételkészítő munkáját.

A visszaemlékező hangja mellett az eddig írásba nem foglalt, ügyiratokon nem rögzített vagy publikált emlékeket, eseményeket, gondolatokat az emlékeztetár rögzítette. Az idősebb, hosszú levéltári szolgálattal rendelkező, sokat látott és tapasztalt dolgozóktól eleve illet várt és vár el a múzeum. A hangarchívumra vonatkozó, utaló adatokat – mint arról korábban már szó esett – a személyi kartonok is rögzítik.”⁹

Az Emlékeztetár

A MOL Levéltári Múzeumában egy-egy Polimer márkájú orsós hangszalag őrzi az intézmény Hangtárát és Emlékeztetárát. Bogdán István a tekerccsek elején és végén a felvételezés körülményeit rögzítette:

⁷ Kálnoki Kis Tamás: Bogdán István (1922–2001). *Levéltári Közlemények*, 72. (2001) 307.

⁸ Kálnoki Kis Tamás: Levéltári Múzeum. Egy gyűjtemény létrejöttének tanulságos története. *Levéltári Szemle*, 36 (1986) 4. sz. 47–54. Ugyancsak az ő munkája a múzeumot ismertető rész: A Magyar Országos Levéltár. (Szerk. Lakos János.) Bp., 1996. 62–63.

⁹ Kálnoki K. T.: i. m. 1986. 50.

[Bogdán István:] „Első tekercs. A Levéltári Múzeum Hangtára az Országos Levéltár aktív és nyugdíjas dolgozóinak hangját őrzi, kivéve a visszaemlékezőkét, akiknek elmondott információit külön tekercs rögzíti. Ez a tár tehát csak a hangot őrzi, s kiegészíti a múzeum arcképfotó- és aláírásgyűjteményét. A felvétel időtartama dolgozónként 3 percre korlátozott. A szöveg az intézmény egészére vagy a dolgozó munkájára vonatkozó témakörkörben tetszés szerint választott, szabadon mondott vagy felolvasott. A kényelmetlenség kerülése érdekében azonban rendelkezésre áll felolvasásra egy általános szöveg. A felvételek sorrendje esetleges, kit mikor sikerült mikrofonhoz ültetni. A felvételeket Bogdán István készítette, Unitra magnetofonon, ennek megfelelő a minősége. Minden felvétel sorszám-név-beosztás konferálással kezdődik. A felvételeket 1983 nyárutóján kezdtem készíteni.”

[Bogdán István:] „Az aktív dolgozók közül nem tudtam hangját rögzíteni a következőknek a megadott okok miatt: Balogh Gyuláné mert beteg, Dimovné Karácsony Éva gyesen volt, Fábriáné Kiss Erzsébet nem volt hajlandó, Fehér Sándorné gyesen, Karsai Jánosné beteg, Kocsis Piroska gyesen volt, Lehoczki Katalin gyesen van, Mészáros Teodóra szintén, ugyanúgy Ószné Kovács Júlia, Ress Imre Bécsben van, Szakmáry Béláné gyesen, Szentágotai Lászlóné nem volt hajlandó, Tekler Vilmosné gyesen van, Virág Ferenc beteg, Vukovári Győzőné beteg. Remélem, hogy az utódom, Kálnoki Kis Tamás pótolja majd e hiányt, mint ahogyan naprakészen folytatja majd az új dolgozók hangfelvételével. S ezzel a Hangtár felvételeit 103 felvétellel én befejeztem. 1983. december 19-én.”

[Bogdán István:] „Második tekercs. A Levéltári Múzeum emlékeztára az Országos Levéltár azon aktív vagy nyugdíjas dolgozóinak az emlékeztétét őrzi, akik a magyar levéltárügy egészére, szervezetére, a levéltári elmélet és gyakorlat alakulására, illetve az Országos Levéltár életére, dolgozóinak emberi, levéltárosi, történelmi mivoltára, az intézmény épületére, szervezetére, munkájára, vezetésére, a levéltári anyag begyűjtésére, megőrzésére, rendezésére, segédletezésére, a kutatószolgálatra vonatkozó olyan adatokat ismernek, amelyekről írott forrás, tárgyi emlék nincs. A visszaemlékezés önkéntes, s egyúttal a közölt információ szabad felhasználását is jelenti, természetesen forráshivatkozással. A visszaemlékező maga választotta ki az előbb nagy vonalakban vázolt tematikából azt a témát, amelyikről beszélni akar. Természetesen több téma is választható. A visszaemlékezés időtartama témánként maximálisan 20 perc. Szabadon mondható vagy felolvasható, riporteri kérdésekkel nem szakított, hogy az idővel takarékoskodjunk. A felvételek sorrendje esetleges, kit mikor sikerült mikrofonhoz ültetni. A felvételeket Bogdán István készítette UNITRA magnetofonon, a minősége ennek megfelelő. Csak arra volt lehetőség, hogy az értelemzavaró beszédhibákat javítsuk. Minden felvétel sorszám-név-beosztás-téma konferálással kezdődik. A felvételeket 1983 nyárutóján kezdtem készíteni.”

[Bogdán István:] „Kértem még emlékezésre Bakács Istvánt és Sashegyi Oszkárt, de egyik sem volt hajlandó erre. Továbbá megkértem még Felhő Ibolyát, Iványi Emmát, Karsai Eleket, Komjáthy Miklóst, Vörös Károlyt és Wellmann Imrét is. Mindegyikük ígérte, de hasztalan sürgettem többször

is, nem sikerült emlékeztetüket rögzíteni. Bízom abban, hogy az utódom, Kálnoki Kis Tamás eredményesebb lesz. S ezzel az Emlékeztár felvételeit 23 felvétellel én befejeztem. 1983. december 19-én. Bogdán István.”

Mandl Sándorné visszaemlékezése

Mandl Sándorné, M. Román Éva a mormon akció „születésétől” (1956. április) kezdve annak teljes megvalósulásáig (1970) a különleges vállalkozás második – de a konkrét, hétköznapi operatív munkálatokat tekintve inkább az első – legfontosabb szereplője volt, visszaemlékezése tehát autentikus háttere az akció feldolgozásának és értékelésének.

Mandlné élőbeszédese visszaemlékezése olyan fegyelmezett és igényes megfogalmazású volt, hogy jószerevével szerkesztés nélkül is kerek egész adna ki. Csak a legszükségesebb esetekben, a visszaemlékező általi azonnali helyesbítések esetén hagytam el 1-2 (egyébként bővebben ismétlődő) szót vagy egészítettem ki []-ben a szöveget.

Tekintettel arra, hogy az akció korai története már publikus, továbbá annak teljes feldolgozása – éppen a Levéltárak Országos Központja és az OL iratanyagának feltárásával – jelenleg is tart, nem tartottam szükségesnek a visszaemlékezés esetleges tárgyi tévedéseit (pl. a Der Archivar 1955. évi számának téves említését), megállapításait (mely hivatalok képviselőinek aláírása szerepel az engedélyező ügyiraton), időrendi előre- és hátrautalásait felesleges lábjegyzetekkel terhelni. A visszaemlékezés a műfajra jellemző szubjektivitással rendelkezik és az olvasóktól a szükséges kritikai szemléletet el is várja, de összességében árnyalt képét adja a mormon akció levéltárosi megítélésének.

Forrásközlés

[Bogdán István:] 17. felvétel. M. Román Éva nyugdíjas levéltári csoportvezető — levéltári szolgálata idején Mandl Sándorné — emlékezik a mormon mikrofilmmezési akcióra.

[Mandl Sándorné:] Az Országos Levéltár filmtára A sorozata, mely az egyházi anyakönyvekről készült mikrofilmeket őrzi, rendhagyó módon jött létre. Létrejöttéről általában mindenkinek, akinek valami dolga akadt vele, tud annyit, hogy a mormon mikrofilmmezési akció keretében vettük filmre az egyházi anyakönyveket. A filmmezési akció részletei kevésbé ismertek, ezért szívesen élek a nekem felkínált lehetőséggel és elmondom ennek az akciónak a hiteles történetét. Tehetem ezt annál is inkább, mert nemcsak szemtanúja, hanem tevékeny részese is lehettem e mikrofilmmezési akciónak.

A kezdet. 1955-ben az egyik nyugat-német levéltári szakfolyóirat, a Der Archivar valamelyik számában megjelent egy félkolumnás közlemény arról, hogy a Genealogical Society of the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, magyar nevén használatosan a Mormon Genealógiai Társaság mikrofilmre veszi Európa több országában, sőt Amerikában, néhol Ázsiában is, ahol erre lehetősége van, az egyházi anyakönyveket.

A konstrukció röviden a következőképpen volt ismertetve: a mormonok filmre veszik az anyakönyveket olyképpen, hogy egy emberüket megfelelő felszereléssel a helyszínre küldik, akinek ha segítségre van szüksége, ezt rendelkezésére bocsátják az illető országban, amelyet a mormon genealógiai társaság fizet. Az exponált filmeket Hágában a központi laboratóriumukban előhívják, készítenek róla egy másolatot és ezt a filmmásolatot visszaküldik annak – levéltárnak vagy más intézménynek –, aki számukra lehetővé tette az anyakönyvek mikrofilmjeinek elkészítését.

Ez a közlemény felkeltette a Levéltárak Országos Központjának – magam is ott dolgoztam akkor mint a nemzetközi kapcsolatok referense – figyelmét. A Der Archivar járt a LOK-nak, és mint nemzetközi referens én is megkaptam. Egy cédulát találtam benne a hivatalvezetőtől, hogy erről beszélnünk kell. Beszéltünk is róla, ő nagy fantáziát látott első pillanattól kezdve abban, hogy – úgy mondom – egy önmagában egyedülálló értékű forrásanyag jöhetne létre a levéltárban. Első lépésként kapcsolatot kerestünk a Külügyminisztériummal és megkértük, hogy informálják le ezt a genealógiai társaságot. Nem gyorsan, de azért egynéhány hónapon belül megkaptuk a Külügyminisztérium engedélyét a befutott információkkal együtt arra, hogy írásban érintkezésbe léphetünk a mormon genealógiai társasággal Salt Lake Cityben. Ez 1955-ben volt. 1960 júniusában ment el az első filmszállítmány és 1959 legvégén, '60 elején érkeztek be a gépek.

Csak azért mentem az eseményekben annyira előre, hogy érzékeltessem, hogy közben közel öt esztendő telt el. Az út, amelyet meg kellett tenni, nemcsak hosszú volt, rögös is. Nem akarom ennek a részleteit itt elmondani, hiszen ezeknek többé-kevésbé a LOK és az Országos Levéltár irattárában nyomuk van. Egy-két lényeges és érdekes dolgot azért elmondanék.

Az első személyes találkozás a mormon képviselőkkel és a magyar levéltári reprezentánsokkal 1957-ben Bécsben jött létre, később Pesten is folytak tárgyalások. A miénk¹⁰ mindenesetre az volt, hogy mi a mormonok megszokott konstrukcióját természetesen nem tudtuk elfogadni, ez az akkori viszonyok között teljesen elképzelhetetlen lett volna. Kimódoztunk egy olyan konstrukciót, amely számunkra elfogadhatónak látszott, ezt próbáltuk a mormonokkal és saját illetékes szerveinkkel elfogadtatni. Ennek a lényege az volt, hogy a mormonok küldenek megfelelő gépparkot ide, ugyanakkor rendelkezésünkre bocsátják a mikrofilmzéshez szükséges negatív filmet és azt a pozitív filmet, amelyre a nekünk itt maradó másolat készül. A Művelődésügyi Minisztérium ugyanakkor belement abba, hogy öt státuszt bocsát az Országos Levéltár rendelkezésére a mormon mikrofilmzés céljára.

Hát, ezeket az engedélyeket megszerezni, mint már utaltam rá, nem volt könnyű. Azon az ügyiraton, amely végül lehetővé tette számunkra a mormon mikrofilmzési ügylet beindítását, hét aláírás szerepel. Emlékezetemből igyekszem összehozni őket: Külügyminisztérium, Belügyminisztérium, Külkereskedelmi Minisztérium, Művelődésügyi Minisztérium, Pénzügyminisztérium, Országos Tervhivatal és az Állami Egyházügyi Hivatal.

Sajnos nemcsak ezeknek a szerveknek az engedélyét kellett megszerezni, hanem imitt-amott kemény csatát is [kellett] vívni. Hol az érdektelenség, hol az értetlenség ellen. Azt kell mondanom, hogy az Országos Levéltárban sem örült különösebben ennek a filmzési akciónak senki. A vezetés beleegyezett, hogy úgy mondjam, lenyelte. A lenyelendő békát valamivel ízletesebbé tette az a tény, hogy a Művelődésügyi Minisztériumtól ígéretünk volt, mely szerint az öt státuszt a mikrofilmzési akció befejezése után is megtarthatja a levéltár, s ez bizony nem volt kis dolog, soron kívül öt státuszhoz jutni. Nos, ott folytatnám, hogy beérkeztek a gépek. Azok a gépek, amelyek akkor korszerűnek számítottak, 14 000 dollár értéket képviseltek. Egy előhívógép, egy felvételezőgép, egy filmleolvasógép, egy filmmásológép és még apróságok, apró kéziszerszámok érkeztek, és megkezdődött a mikrofilmzés. Sajnos ez sem volt olyan könnyű, mint amilyennek gondoltuk.

Már párhuzamosan a szükséges engedélyek megszerzésével összehívtuk az egyházi levéltárosokat. Tartottunk egy értekezletet velük, melyen ismertettük a várható mikrofilmfelvételezési akciót. Hát... hűvös udvariasság fogadta és kifejezett bizalmatlannak volt érezhető a légkör. Félítették az anyakönyveiket, s – mint aztán sokkal később kiderült – attól féltek, hogy ők felküldik ide az anyakönyveket és többé nem kapják vissza azokat. Mindenesetre ebben a – hogy úgy mondjam – hajlandó, de bizalmatlan légkörben indult az egyházi anyakönyvek begyűjtése.

Joggal kérdezhetné valaki, aki megnézi ezt az anyagot, hogy mi magyarázza a sorrendet, nem látszik semmi logika benne. Nos, nem is volt. Aszerint kerültek filmre az anyakönyvek, [a]hogy az illetékes egyházi szervekhez valamiféle személyi kapcsolatot tudtunk teremteni, mert ez sajnos szükséges volt. Voltak ugyan elenyésző kisebbségben olyan egyházi szervek, akik örültek az anyakönyvek mikrofilmre vételének, sőt egyenesen igyekeztek azt minél hamarabb filmre véteni, ez azonban a törpe minoritás volt, a többség vagy megértette, vagy nem, vagy elfogadta, vagy nem, de csinálta.

Az Országos Levéltár egyik állandó kutatója, volt premontrai szerzetes, aki nagyon magáévá tette ezt a mikrofilmzési akciót és átlátta ennek történeti forrásértékét, volt nagyon sokban segítségünkre.¹¹ Eleinte az aulákban¹² ő igyekezett – hogy úgy mondjam – előkészíteni a talajt, sőt, nem egy esetben magában a begyűjtésben is részt vett.

Ennek az akciónak során alkalmam nyílt Magyarországon majdnem valamennyi aulájában, illetve egyházkerületi központjában személyesen megfordulni. Meg kell mondanom, rendkívül színes és rendkívül sokféle tapasztalatot szereztem. Előzőleg még annyit, hogy az első egyházmegyei anyakönyvei visszaküldése után mintha ezen a bennünket körülvevő jégpáncélon egy rianás futott volna végig, kezdett repedezni a páncél, és – hála istennek, az egyházak között igen jó hírszolgálat lévén – hamar híre ment annak, hogy az anyakönyvek visszaérkeznek, hiánytalanul érkeznek vissza, rendben érkeznek vissza, sértetlenül érkeznek

¹⁰ Ti. a magyar fél álláspontja [RTCs]

¹¹ Fényi Ottó (1917–2002); az életművét ismertető cikkek nem tesznek említést a mormon akcióban játszott szerepéről

¹² Ti. a püspöki udvarokban [RTCs]

vissza, és ez valamelyest kezdte megkönnyíteni a további szervezés részleteit. Általában azt az eljárást követtük, hogy püspöki körlevelet bocsátattunk ki az illetékes püspökkel, és az adott utasítást az anyakönyvek begyűjtésére.

Ennek kapcsán jártam végig az aulákat és egyházkerületi központokat. Hát volt, ahol kifejezetten szagolni lehetett a szegénységet. Egészen odáig, hogy télvíz idején fűtetlen szobában, télikabátban folytattuk a tárgyalásokat, és volt olyan, ahol feketével, a feketéhez ezüst cukortartóval és cukorfogóval és francia konyakkal láttak vendégül bennünket, és az apostoli kormányzó úr nem az épület, hanem a kert kapujáig kísért. Sőt, még olyan is akadt, ahol olyan ötfogásos ebédre voltunk meghívva valamennyien, akik lementünk tárgyalni, amelyet bizony akkortájt ritkán ettünk, de közölték velünk, hogy ez csak egy szerény hétköznapi ebéd volt.

Persze a különbözőség nem csak ebben a vonatkozásban jelentkezett. Jelentkezett hozzáállásban is és jelentkezett gazdasági kérdésekben is. Az volt ugyanis a helyzet, hogy a minisztérium által rendelkezésre bocsátott hitelből a levéltár fedezte azokat a költségeket, melyek az anyakönyvek begyűjtésével jártak. Hamar kiderült, hogy ez egyenkénti belégek¹³ útján nem megy, illetőleg egy külön gazdasági adminisztrátort igényelne, és ezért sikerült elintéznünk, hogy elfogadják a pausale¹⁴ összegű térítést, amely összeg általában a földrajzi távolság, az egyházmegye nagysága és a kötetek számának függvényében lett – lényegileg gyakorlati tapasztalat alapján – megállapítva. Nos, volt, ahol olyan összeget kértek, amit sajnos meg kellett kontremínálni, és volt, ahol olyan kis összeget állítottak be költségnek, hogy nekem kellett mondani: ebből ez – az én tapasztalataim szerint – nem fogja futni. Persze a dolog bájához hozzátartozik, hogy kis összeget ott kértek, ahol fűtetlen szobában tárgyaltunk, és nagy összeget ott, ahol francia konyak volt.

Persze tanulópénzt fizettünk bőven, fizettünk gazdasági vonatkozásban és levéltári vonatkozásban egyaránt. Az tény, hogy ilyen bizalmatlan légkörben indult a mikrofilmezés, amely teljes egészében körülbelül az akció közepére szívódott fel. Előfordult az elején, hogy az egyik aulában meglehetősen szép summát állítottak be költségnek, amiből én[nekem] – nagyon büszke voltam – sikerült tíz százalékot lealkudni, majd kiderült, hogy az egész egy óriási üzlet volt az egyházmegye számára. Ugyanis egyfelől az anyakönyvek begyűjtése kapcsán felmerülő összeget minden plébániának magának kellett fizetni, másfelől volt az aulának egy kocsija. Az egyházmegye három közigazgatási megye területére terjedt ki, de a kocsinak működési engedélye csak abban az egy egyházmegyében volt, amelyben a püspökség székhelye volt. Mi azért, hogy az anyakönyvek beszállítását és összegyűjtését megkönnyítsük, az egész akció bonyolítása alatt, közel fél évig, megszereztük az engedélyt az egyházmegye részére, hogy a kocsi a három közigazgatási megyében zavartalanul közlekedhessen. Amint utóbb megtudtam, szép pénzt kerestek még fuvarozással is külön.

Fizettünk tanulópénzt levéltári vonatkozásban is. Amint említettem, a légkör rendkívül bizalmatlan volt, mi nem tehattunk egyebet, mint megkértük, hogy bocsássák rendelkezésre az anyakönyveiket. Nem mehettünk el sehová sem házkutatást tartani, hogy minden anyakönyvet felküldtek-e. Így adódott aztán, hogy már jól benne voltunk a mikrofilmezésben, amikor véletlen folytán megtudtuk, hogy bizonyos anyakönyveknek, amiket mi már filmre vettünk, vannak önálló indexkötetei. Kezdtém utánajárni, ugyan miért nem küldték be? Erre azt a választ kaptam, hogy nem kértük. Hát ettől kezdve persze minden alkalommal kértük külön az indexeket.

Hasonló tanulópénz volt, hogy a püspöki levéltárakban nagyon sok helyütt az egyházmegye területén meglévő legrégibb anyakönyvet levéltári anyagként őrzik, s miután kérésünk úgy szólt, hogy a plébániák küldjék fel anyakönyveiket, ezeket az anyakönyveket, amelyek – mondanom sem kell, hogy – a legértékesebbek, igen sok helyen nem küldték fel, csak utólag vettük fel őket. Hát persze mire kitanultunk, addigra már megfelelő instrukciókat adtunk a körlevelek elkészítéséhez, de hát ez eltartott egy ideig.

Még annyit szeretnék mondani, hogy több tízezer anyakönyv fordult meg itt a kezünkön, de egyetlen egy sem vezett el, sőt, el sem keveredett. Egyetlen egy esetben történt meg, de az is anyakönyvek visszaszállításakor, hogy egy saláta anyakönyvnek néhány lapját lefújta a szél a teherautóról, és sár lévén, használhatatlanná váltak. Mi készítettünk az ittlévő mikrofilmekről fotónagyítást, és azt kötötték be. Azt hiszem, ez volt az a pillanat, amikor egyértelműen megértették, hogy miért jó, hogy filmre vesszük az anyakönyveket.

Persze elfelejtettem mondani, de az érthetőség kedvéért még hozzáteszem, hogy noha '55-ben az akkori LOK-vezető meg magam is a LOK-ban dolgoztunk, '59, '60-ra, mire a mikrofilmezési akció elkezdődött, mind a ketten átkerültünk az Országos Levéltárba és itt folytattuk azt a tevékenységet, amelyet annak idején tulajdonképpen a levéltári központban kezdtünk el.

Annak ellenére, hogy fizettünk tanulópénzt, és maradtak hibák is ebben a [fel]vételzésben, és biztos vagyok benne, hogy ha újra kezdenénk, sok mindent másképp csinálnánk, mégis úgy érzem, hogy egészében véve hasznos, eredményes munka volt. A levéltár értékes forrásanyaggal gazdagodott, és ideje korán megteremtődött egy korszerű fotóműhelynek az alapja, amely e nélkül bizonyára nehezebben ment volna. Nem hangsúlyoztam ugyanis a maga helyén eléggé, hogy ezek a gépek, amelyek beérkeztek, ingyen érkeztek be oly módon, hogy bér munkában kellett ledolgoznunk az árukat felvételenkénti 1,5 dollárcentes alapon. Nem akarok ennek a részleteibe mélyebben belemenni, annál kevésbé, mert mint az elején utaltam rá, ezek a dolgok megtalálhatók a LOK és az Országos Levéltár irattárának anyagában. Én inkább olyasmit igyekeztem elmondani, amelyet nem őriznek az irattárak.

¹³ bizonylatok (német)

¹⁴ átalány (német)

E számunk szerzői

APRÓ ERZSÉBET ny. főlevéltáros (Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét)

BEKE MARGIT ny. igazgató (Prímási Levéltár, Esztergom)

BERNÁD RITA MAGDOLNA levéltáros (Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár)

BOTLIK JÓZSEF egyetemi docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba)

KERTÉSZ BOTOND tudományos munkatárs (Evangélikus Országos Múzeum, Bp.)

KOVÁCS ELEONÓRA főlevéltáros (Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára)

LAKATOS ANDOR igazgató (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár)

REISZ T. CSABA címzetes főigazgató, fősztályvezető (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

SZABADI ISTVÁN igazgató (Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen)

SZUROMI SZABOLCS ANZELM O. Praem egyetemi tanár, rektor (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.)

HÍREK

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2012. 2. félévi programja

2012. szeptember 27. 17 óra

A csáthi Gábrriel család abaúji története

Előadó: Evva Margit (az Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület elnöke)

Az ülést vezeti: dr. Harmath Arisztid elnök

2012. október 25. 17 óra

Pegazus-címerek

Előadó: dr. Gyulai Éva (egyetemi docens, Miskolci Egyetem)

Az ülést vezeti: dr. Pandula Attila főtitkár

2012. november 29. 17 óra

Címereslevelek feldolgozása a Magyar Országos Levéltárban

Előadó: Avar Anton (egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba)

Az ülést vezeti: dr. Kollega Tarsoly István alelnök

2012. december 13. 17 óra

Hamerli – a világhírű kesztyűs dinasztia története és irathagyatéka

Előadó: Márfi Attila (főlevéltáros, Baranya Megyei Levéltár)

Az ülést vezeti: Debreczeni-Droppán Béla titkár

Az előadások helyszíne: Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, VIII. kerület, Múzeum krt. 14–16. Pollack-terem
(Fsz., bejárat a Bródy Sándor utcai kapun keresztül)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség a beérkezett kéziratok közléséről két anonim szakmai bíráló (lektor) véleményének ismeretében hoz döntést. A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1. (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.” Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszamos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak. A tapadó írásjeleket is kurziválni kell, ha az előtte álló szó kurzív.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kézírathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstűkőr-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslis nem.